T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

# ULUSÖTESİ ŞİRKETLER VE DÜNYA SİSTEMİNDEKİ YERİ

DUYGU ŞAHİN

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. SİBEL TURAN

EDİRNE 2018

T.C.

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Duygu ŞAHİN** tarafından hazırlanan Dünya Sistemi Perspektifinde Ulusötesi Şirketlerin Rolü Konulu **Yüksek Lisans** tezinin Sınavı, Trakya Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 9.-10. maddeleri uyarınca **22.02.2018 Perşembe** günü saat **15.00** 'da yapılmış olup, yüksek lisans tezinin * kabul edilmesine/reddedilmesine **OYBİRLİĞİ/~~OYÇOKLUĞU~~** ile karar verilmiştir.

| JÜRİ ÜYELERİ | KANAAT | İMZA |
|---|---|---|
| Prof. Dr. Sibel TURAN (Danışman) | Kabul Edilmesine | |
| Yrd. Doç. Dr. Serap YOLCU YAVUZ | Kabul Edilmesine | |
| Yrd. Doç. Dr. Latif PINAR | Kabul | |

* Jüri üyelerinin, tezle ilgili kanaat açıklaması kısmında "Kabul Edilmesine/Reddine" seçeneklerinden birini tercih etmeleri gerekir.

T.C
YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
ULUSAL TEZ MERKEZİ

TEZ VERİ GİRİŞ FORMU

| | |
|---|---|
| Referans No | 10185089 |
| Yazar Adı / Soyadı | DUYGU ŞAHİN |
| T.C.Kimlik No | 31582534584 |
| Telefon | 5333320520 |
| E-Posta | duygumsa@hotmail.com |
| Tezin Dili | Türkçe |
| Tezin Özgün Adı | DÜNYA SİSTEMİ PERSPEKTİFİNDE ULUS ÖTESİ ŞİRKETLERİN ROLÜ |
| Tezin Tercümesi | THE ROLE OF THE TRANSNATİONAL COMPANİES İN THE PERSPECTİVE OF WORLD SYSTEM |
| Konu | Uluslararası İlişkiler = International Relations |
| Üniversite | Trakya Üniversitesi |
| Enstitü / Hastane | Sosyal Bilimler Enstitüsü |
| Anabilim Dalı | Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı |
| Bilim Dalı | |
| Tez Türü | Yüksek Lisans |
| Yılı | 2018 |
| Sayfa | 81 |
| Tez Danışmanları | PROF. DR. SİBEL TURAN |
| Dizin Terimleri | |
| Önerilen Dizin Terimleri | |

14.03.2018

İmza:.....

**Tezin Adı:** Dünya Sistemi Perspektifinde Ulusötesi Şirketlerin Rolü

**Hazırlayan:** Duygu ŞAHİN

# ÖZET

Geçmişten günümüze dünya ekonomisine önemli katkılar sağlayan ve köklü bir tarihe sahip olan ulusötesi şirketler, hızla gelişen teknoloji ve artan küreselleşmenin etkisi sonucunda daha da fazla önem kazanmıştır. Ulusötesi şirketler, bir ülkede bir merkeze sahip olan ve belli bir sermaye ile satış hasılatı ile birçok ülkede faaliyet gösteren şirketlerdir. Ulusötesi şirketler, dünya ekonomisinde önemli bir yer tutmakta ve ulus devletler ile bir karşılaştırma içinde ele alınmaktadır. Bu çalışmanın amacı da, ulusötesi şirketlerin dünya sistemindeki yerini ortaya koymaktır. Bu kapsamda çalışma üç bölümde tamamlanmıştır. Birinci bölümde dünya sistemi yaklaşımı, kökeni ve eleştirileriyle ele alınmıştır. İkinci bölüm; kapitalizm, küreselleşme ve ulusötesileşme kavramlarının açıklandığı bölümdür. Burada kapitalizm ve küreselleşmenin tarihsel gelişimleri de açıklanarak ulusötesi şirketlerin yayılışı ele alınmıştır. Üçüncü bölüm, ulusötesi şirketlerin genel olarak ve küreselleşme kapsamında ele alındığı bölümdür.

**Anahtar Kelimeler:** Dünya Sistemi Yaklaşımı**,** Kapitalizm**,** Küreselleşme**,** Ulusötesi Şirketler

**Name of Thesis:** The Role of the Transnational Companies in the Perspective of World System

**Prepared by:** Duygu ŞAHİN

## ABSTRACT

Transnational corporations have contributed to world economy a lot from past to this day and they have a deep history. They have become even more important as a result of the rapidly developing technology and the increasing globalization. Transnational corporations are corporations which have a center in one country and operate in many countries with a certain capital and sales revenue. Transnational companies have an important position in world economy and they are analyzed in comparison to nation states. The purpose of this study is to determine the position of transnational companies in the world system. In this context, the study consists of three parts. In the first part, world system approach, roots of this approach and criticism to this approach are discussed. Capitalism, globalization and transnationalism are explained in the second part. In this part, the historical development of capitalism and globalization is explained and the spread of transnational corporations is discussed. In the third part, transnational corporations are examined in general and in the context of globalization.

**Keywords:** World System Approach, Capitalism, Globalization, Transnational Corporations

# ÖNSÖZ

Uluslararası İlişkelerde Uluslararası Şirketlerin Rolü ve Önemi tezimde; Kıymetli bilgi, birikim ve tecrübeleri ile bana yol gösterici ve destek olan değerli danışman hocam ilgilerini ve önerilerini göstermekten kaçınmayan uluslararası ana bilim dalı başkanı Sayın Prof. Dr. Sibel TURAN'a sonsuz teşekkürlerimi ve saygılarımı sunarım.

Lisans ve yüksek lisans eğitimim boyunca yardım, bilgi ve tecrübeleri ile bana sürekli destek olan başta sayın Prof. Dr. Hasan Berke DİLAN olmak üzere Yrd Dç. Dr. Serap Yolcu Yavuz'a, Yrd. Dç. Dr. Latif Pınar'a ve uluslararası ilişkiler Bölümündeki tüm hocalarıma teşekkür ederim.

Çalışmalarım boyunca yardımını hiç esirgemeyen değerli arkadaşım Aslı Sayan'a M. Onur Cagıcan'a teşekkür ederim.

Çalışmalarım boyunca maddi manevi destekleriyle beni hiç bir zaman yalnız bırakmayan aileme Annem Gülseren Durmus'a Abim Murat Şahin'e Teyzem Dç. Dr. Hatice Yigitbaşı'ya sonsuz teşekkür ederim.

# İÇİNDEKİLER

**ÖZET** ..... **i**
**ABSTRACT** ..... **ii**
**ÖNSÖZ** ..... **iii**
**İÇİNDEKİLER** ..... **iv**
**KISALTMALAR** ..... **vi**

**GİRİŞ** ..... **1**

**1. BÖLÜM: DÜNYA SİSTEMİ YAKLAŞIMI** ..... **3**
1.1. Bağımlılık Teorisi ..... 3
1.1.1. Bağımlılık Teorisinin Temeli ..... 3
1.1.2. Andre Gunder Frank ve Tarihsel Bağımlılık ..... 7
1.1.3. Eleştiriler ..... 10
1.1.4. Dünya Sistemi Yaklaşımına Giden Süreç ..... 13
1.2. Dünya Sistemi Yaklaşımı ..... 18
1.2.1. Wallerstein'in Hayatı ve Dünya Sistemi Yaklaşımının Temeli ..... 18
1.2.2. Devletler Arası Sistem ..... 20
1.2.3. Üretimin Yapısı ..... 21
1.2.4. Emek Gücünün Yapısı ..... 21
1.2.5. Beşeri Refaha İlişkin Kalıplar ..... 22
1.2.6. Devletlerin Egemenliği ..... 22
1.2.7. Eleştiriler ..... 23

**2. BÖLÜM: KAPİTALİZM, KÜRESELLEŞME VE ULUSÖTESİLEŞME** ..... **27**

**2.1. Ulus Devlet ve Egemenlik** ..... **27**
2.2. Kapitalizm ..... 34
2.2.1. Kapitalizmin Tanımı ..... 34
2.2.2. Kapitalizmin Tarihsel Gelişimi ..... 37
2.2.2.1. Küreselleşme Öncesi ..... 37
2.2.2.2. Küreselleşme Sonrası ..... 46
2.3. Küreselleşme ..... 50
2.3.1. Küreselleşmenin Tanımı ..... 50
2.3.2. Küreselleşmenin Tarihsel Gelişimi ..... 53

2.3.3. Küreselleşme ve Ulus Devlet ..... 56
2.3.4. Küreselleşme ve Toplum ..... 61
2.3.5. Küreselleşme ve Siyaset ..... 61
2.3.6. Küreselleşme ve Ekonomi ..... 62
2.3.7. Küreselleşme ve Piyasaların Yapılanması ..... 63
2.3. Kapitalist Oluşuma Zemin Hazırlayan Bir Neden Olarak Ulusötesi Şirketlerin Yayılması ..... 67

**3. BÖLÜM: ULUSÖTESİ ŞİRKETLER ..... 69**

3.1. Ulusötesi Şirket Tanımları ..... 69
3.1.1. Diğer Şirketlerden Farkları Doğrultusunda Yapılan Tanımlar ..... 69
3.1.2. Varlık ve Ülke Sayısına Göre Yapılan Tanımlar ..... 70
3.1.3. Diğer Tanımlar ..... 72
3.2. Ulusötesi Şirketlerin Özellikleri ..... 73
3.3. Ulusötesi Şirketlerin Tarihsel Gelişimi ..... 74
3.4. Ulus Devlet ve Ulus Ötesi Şirketler ..... 77
3.4.1. Ulus Ötesi Şirketler Ulus Devletin Gücünü Azalttığı Görüşü ..... 77
3.4.2. Ulusötesi Şirketler Ulus Devletin Gücünü Azaltmadığı Görüşü ..... 79
3.5. Şirketlerde Küreselleşmenin Göstergeleri ..... 81
3.6. Ulusötesi Şirketlerin Küresel Bağlamda Etkileri ..... 83

**SONUÇ ..... 86**
**KAYNAKÇA ..... 88**

# KISALTMALAR

| | |
|---|---|
| AB | : Avrupa Birliği |
| ABD | : Amerika Birleşik Devletleri |
| Ar-Ge | : Araştırma Geliştirme |
| BM | : Birleşmiş Milletler |
| ÇUŞ | : Çok Uluslu Şirketler |
| DPT | : Devlet Planlama Teşkilatı |
| DTÖ | : Dünya Ticaret Örgütü |
| GSYİH | : Gayri Safi Yurtiçi Hasıla |
| IMF | : International Monetary Fund |
| M.S. | : Milattan Sonra |
| OECD | : Organisation for Economic Co-operation and Development |
| s. | : Sayfa |
| SSCB | : Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği |
| UNCTAD | : United Nations Conference on Trade and Development |
| UÖŞ | : Ulus Ötesi Şirket |
| USS | : Uluslarüstü Sermaye Sınıfı |
| WB | : World Bank |
| yy. | : Yüzyıl |

# GİRİŞ

Modernleşme kavramının, daha iyi bir şekilde açıklanması diğer kavramların da daha kolay bir şekilde anlaşılmasını sağlayacaktır. "Modern" kelimesi Latincede "tam şimdi, bugüne ait" anlamına gelen 'modo' kelimesinden üretilmiştir eski olan yadsınması anlamına gelmektedir. Bugüne ait anlamına gelen modernleşmenin ve ilerlemenin etkisiyle kısa süre içerisinde feodal toplum yapılarından vazgeçilmiş ve bunun sonucu olarak da 16. yüzyılda kapitalist dünya ekonomisine geçiş yaşanmıştır. Modernleşmeyi gerçekleştiremeyen az gelişmiş ülkelerin Batı ülkelerine göre ekonomik anlamda çok aşağıda yer alması, onlara yeni entegre edilecek bazı ekonomik modernleşme uygulamalarının temel seviyeden başlaması gerektiğini göstermektedir. Azgelişmişlik kavramı ve egemen ülkelerin bağımlı hale getirdiği geri kalmış ülkelerle ilgili, birçok düşünür farklı yaklaşımlar getirmektedir. Bağımlılık teorisi, gelişme ve kalkınma kuramlarını en nitelik olarak eleştiren görüş olarak kabul edilmektedir. Bu teori, azgelişmiş ülkelere çözüm sunmak amacıyla birçok farklı teoriden, alandan yararlanmıştır.

Mevcut dünya ekonomi sisteminin temeli, 16. yüzyıla dayanmaktadır. Önce Avrupa'da gelişip, daha sonra da tüm dünyaya yayılarak dünya-ekonomi kapitalist niteliğini almıştır. Wallerstein, dünyanın bugüne kadar birden fazla sisteme tanıklık ettiğini ve mevcut sistemin modern dünya sistemi olduğunu savunmaktadır**.** Bu sistemin şu ögelerden oluştuğunu ileri sürer: Üretimin Yapısı, Emek Gücünün Yapısı, Beşeri Refaha İlişkin Kalıplar, Devletlerin Egemenliği. Ulus-devlet bireylerin kendi yazgılarını ulusal siyasal sistemler ve kuruluşlar sınırları içerisinde ortaya koydukları bir devlet biçimini tarif etmektedir. Ulus devlet kendi sınırları içerisinde bir egemenliğe sahiptir. Bu egemenlik mutlaktır ve en yüksek idare erki olarak ifade edilir. Egemenliğin özellikleri: Süreklidir, Bölünmez-Devredilemezdir**.** İç ve dış egemenlik olarak 2 başlık altında incelenir.

Kapitalizm, köken olarak sermaye anlamına gelmekte ve "sermaye sahiplerinin, sermayelerini serbest olarak işletmelerine imkân veren ekonomik sistem" olarak tanımlanmaktadır. Üretimin yönlendirilmesinin ve kârın dağıtımının büyük ölçüde piyasaların hareketleriyle gerçekleştiği bir ekonomik sistem" olarak ifade edilebilir. Ekonomi; üretim ve tüketim demektir, her şey burada başlamakta ve yok olmaktadır. Ekonomiler gelişirken piyasalarda da bazı yeni yapılanmalar ve stratejiler yaratılmaktadır. Piyasalarda yerel ekonomi dışında küresel sermayeyi denetleyen, uluslar üstü sermayeyi, şirketleri ve özel finans kuruluşlarını temsil eden bir "Uluslar Üstü Sermaye Sınıfı" (USS) ortaya çıkmıştır. Ulus devletlerdeki dinamiklerin değişmesiyle ortaya çıkan, Dünyanın gittikçe küçülüp bir bütün halini almasını ifade eden küreselleşme, iletişim teknolojilerinde meydana gelen hızlı gelişmelerden ciddi ölçüde etkilenmiştir. Küreselleşme sürecinin en belirgin özelliği geleceğin tahmin edilemez duruma gelmesi olarak ifade edilebilmektedir. Toplumlar hem kültürel hem de sosyal bakımdan birbirlerine küreselleşmenin ortaya çıkmasıyla yakınlaşmaya başlamıştır. Siyasi açıdan bakıldığında küreselleşmenin egemenlik kavramını da etkilediği görülmektedir. "Küresel siyaset" bütün dünyaya etki eden bir kavram olarak karşımıza çıkmakta ve hızlı bir şekilde yayılmaktadır. Ekonomik anlamda küreselleşme, dünyada çeşitli yerlerde üretilmekte olan ürünlerin başka yerlerde ulaşılabilir olmasıdır. Küreselleşmenin hızlanması ulusötesi şirketlerin daha fazla ön plana çıkmasına sebep olmuştur" ulusötesi" pek çok ülkede şubesi olan şirket anlamına gelmektedir. Günümüzde ulusötesi şirketlerin sayısı ve güçlerinde ciddi ölçüde artış gözlemlenmektedir. UÖŞ'ler küreselleşmeden hem etkilenmekte hem de artık küreselleşmeyi yönlendirmekte olup, uluslararası alanda ekonomi, kültür, siyaset gibi türlü alanlarda hâkimiyetlerini sürdürmektedirler.

Bu çalışmanın amacı, ulusötesi şirketleri açıklamak ve bu şirketlerin dünya sistemindeki yerini ortaya koymaktır. Bu kapsamda çalışma üç bölüme ayrılmıştır. Birinci bölümde dünya sistemi yaklaşımı açıklanmış, ikinci bölümde kapitalizm, küreselleşme ve ulusötesileşme ele alınmış, üçüncü bölümde de ulusötesi şirketler açıklanmıştır.

# 1. BÖLÜM: DÜNYA SİSTEMİ YAKLAŞIMI

## 1.1. Bağımlılık Teorisi

### 1.1.1. Bağımlılık Teorisinin Temeli

Bağımlılık teorisinin daha iyi anlaşılabilmesi için, eleştirel bir görüşe sahip olduğu ve birçok kez yeniden ele alınıp üzerinde sürekli tartışmalar geliştirilen modernleşme kavramının iyi bir biçimde anlaşılması gerekir. Bağımlılık teorisyenlerinin, gelişme teorilerini eleştirme nedenlerini ve izledikleri yolları anlayabilmek için detaylı bir biçimde modernleşmenin boyutlarının incelenmesi gerekmektedir. Buna yardımcı olmak için hem gelişme/kalkınma teorileri hem de bağımlılık teorisini bir bütün olan incelenmelidir. Çünkü bağımlılık teorilerinde bulunan bir çok kavram, "modern" kelimesinin barındırdığı anlamlar için bir çıkış olarak ifade edilmektedir. Bu tezde gelişme teorilerinin getirdiği ilerleme fikri, gelişmenin gerçekleştirilebilmesi için ana tema olduğundan dolayı incelenmiştir. İlerleme nasıl sağlanabilir sorusunun cevabı da yine modern kavramı üzerinden tanımlanmıştır.

"Modern" kelimesi, M.S. 5. yüzyılda Hristiyanlığı kabul eden toplumun eski pagan kültüründen tam anlamıyla koptuğunu ve yeni bir kültürün oluştuğunu tanımlamak için, Latince'de "tam şimdi, bugüne ait" anlamına gelen 'modo' kelimesinden üretilmiştir.[1] Modernlik kavramının yaratılması, türetildiği "modo" kelimesinden de anlaşılacağı üzere, eski olan yadsınması anlamına gelmektedir. Bu kavram, tek bir algıyı değil, hayatın birçok aşamasına dahil olduğu için birçok süreci ifade etmektedir. Modernitenin her yeniliğe anlam katması, eski olarak tanımlandığı şeylerin niteliğinden kaynaklanmamaktadır. Böylece eski olan herhangi bir şeyin

[1] Hamit Emrah Beriş, "Moderniteden Postmoderniteye", Mümtazer Türköne, *Siyaset*, Lotus Yayınevi, Ankara, 2008, s. 483-521, s. 484.

tasviri, ilerlemeyi sağlamaktadır. Özellikle kapitalizmin başlangıcıyla 15. yy sonlalarından itibaren başlayan ilerlemecilik ve modernleşme, eskiyi kötülemeyi amaçlamaktadır. Böylece gelecek için gelişmenin önündeki engeller kaldırılarak belirsiz varsayımlardan kurulmak amaçlanmaktadır. Bu dönemin etkisi olarak, kısa sürede feodal toplum yapılarından vazgeçilmiş ve bunun sonucu olarak da 16. yüzyılda kapitalist dünya ekonomisine geçiş yaşanmıştır.

Modernleşme, zaman geçtikçe Avrupa sınırlarının dışına çıkmış ve dünyadaki Avrupa merkezci algı sonucunda dış dünyayı da içine alarak 19. yüzyılda küresel bir kavrama dönüşmüştür.[2] Sanayi devrimiyle birlikte yoğun üretiminin gerçekleştiği Batı güç kazanmış ve 20. yüzyıldaki sosyal/ekonomik/siyasal alanlarda yaşanan olumlu gelişmeler ile dış ülkeleri de kendisine çekmiştir.[3]

I. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'da ekonomik anlamında durgunluk yaşanmasından dolayı, Batı haricindeki ülkeler modernleşme hareketine daha fazla dahil edilmeye başlanmış ve böylece bu ülkelerin (sözde) kalkınması sağlanarak bu durgunluğa bir son verilmesi amaçlanmıştır.[4] Bu amaca ulaşabilmek için öncelikle azgelişmişliğin tanımının yapılması ve bu ülkelerin gelişmesini sağlayacak etkenlerin belirlenmesi yapılmalıdır. Azgelişmiş ülkelerin Batı ülkelerine göre ekonomik anlamda çok aşağıda yer alması, onlara yeni entegre edilecek bazı ekonomik modernleşme uygulamalarının temel seviyeden başlaması gerektiğini göstermektedir. Ekonomik kalkınma ve büyüme bu bağlamda gelişmeyi sağlayacak en önemli adım olarak görülmektedir, bu da ekonomistlerin özellikle bu dönemde çok ön planda olmasıyla açıklanabilir.[5] İktisat kuramcılarına göre, azgelişmişliğin tanımı ülkelerin sosyal ve tarihi farklılıklarına göre değişmektedir ve modernleşme için atılacak nedenle uygulanacak adımlarda bu temsiller göz önünde bulundurulmaktadır.

---

[2] Sezgin Kızılçelik, "Dünya Sistemi Teorisi", *Felsefe Ansiklopedisi*, Derleyen: Ahmet Cevizci, 4. Baskı, Babil Yayıncılık, Ankara 2006, s. 822-825.
[3] Fahrettin Altun, *Modernleşme Kuramı: Eleştirel Bir Giriş*, Yöneliş Yayıncılık, İstanbul 2002, s. 53-57.
[4] Fahrettin Altun, *a.g.e.*, s. 59.
[5] Zafer Cirhinlioğlu, *Azgelişmişliğin Toplumsal Boyutu*, İmge Kitabevi, Ankara 1999, s. 22.

Kalkınma ve gelişme kuramlarına dair en kapsamlı tanımlar ve kuramsal çerçeveler Walt W. Rostow (1916- 2003)'un kitabında görülmektedir.[6] Rostow, azgelişmiş ülkelere kalkınma önerisi olarak beş aşamalı bir model sunmuş ve net olarak uluslararası pazara dahil olmalarını önermiştir. Kendi iç dinamikleri buna izin vermeyen ülkeler, kalkınmayı uluslararası ekonomi sayesinde gerçekleştirebilirse bunun devamında toplumsal ve politik bir değişiklik yaşanması da mümkün olarak kabul edilmektedir.[7] Moderne vurgu yapılan eski-yeni tanımları, yüzyıllar sonrasında dahi etkilidir. Geleneksel olan şeylerden kurtularak modernleşmenin, yani ilerlemenin, kalkınmanın ve gelişmenin sağlanabileceği düşünülmektedir.

Kalkınma teorileri, soğuk savaş sonrasında güçlü ülkelerin istekleri doğrultusunda azgelişmiş ülkelerin sosyal yapılarını da etkileyecek şekilde yeniden düzenlenmiştir ve üçüncü dünya ülkelerinin önüne konmuştur. Batı dışındaki ülkelerin bu teorilerle sözde kalkınmasının amaçlandığı bu fikirlere oldukça eleştiri getirilmiştir. Özellikle Stalinist mirasın katı dogmatizminden ayrılmış Marksist perspektiften" ile eleştiri yapan bilim insanları ve düşünürler (P. Baran, T.D. Santos, E. Arghiri, A.G. Frank…), kapitalizme ve bunun bir nedeni olarak da azgelişmişliğe karşı farklı yaklaşımlar getirmektedirler.[8]

Bağımlılık teorisyenleri, uluslararası pazara atılarak dışa yönelik ihracatlar yapmanın azgelişmiş ülkelerde ekonomik büyümeden ziyade bağımlı ekonomiler yaratacağını düşünmektedirler. Bağımlılık teorisinin temel amacı, kapitalist halkaya katılan azgelişmiş ülkelerin sorunlarına çözümler sunmaktadır. Paul Baran (1926-2011)'ın 1957 senesinde yazdığı Büyümenin Ekonomi-Politiği isimli eser, bağımlılık okulunu büyük anlamda yönlendirmiştir. Baran'ın ele aldığı birçok konu daha sonra Santos, Amin, Frank, Arghiri gibi düşünürler tarafından da tartışılmıştır ve geliştirilmiştir. Bağımlılık kavramının tanımı ve kapitalist sistemin içindeki yeri, Dos Santos tarafından açıklanmıştır;

---

[6] Fahrettin Altun, *a.g.e.*, s. 70.
[7] Zafer Cirhinlioğlu, *a.g.e.*, s. 73.
[8] Philip J. O'Brien, "Latin Amerika Bağımlılık Kuramlarına Bir Eleştiri", *Emperyalizm*, Derleyen: Melih Ersoy, Çeviren: Melih Ersoy, V Yayınları, Ankara 1992, ss. 23-40, s. 27.

"İki veya daha fazla ekonomi ve bunların uluslararası pazara dahil olması sonucunda faaliyet gösteren ticari bağımlılık ilişkileri, güçlü ve hakim olan ülkeler tarafından ilerletilirken, bağımlı olan diğer ülkeler bu gelişmeyi ancak egemen ülkelerin genişlemesinin bir yansıması olarak sağlayabilmektedir."[9]

Santos'un bağımlılık kavramındaki ilk tanım "eşitsiz bir ekonomi sistemi"dir çünkü kapitalist dünyada ekonomik eşitsiz olmak durumundadır. Santos'a göre "sistemin belirli parçalarının gelişmesi ancak diğer kısmının geri kalması pahasınadır."[10] Ekonomi eşitsizliğin tarihini inceleyen düşünür, bağımlılığın soğuk savaş sonrasında ortaya çıkmadığını, sömürge döneminden itibaren var olan azgelişmişlikle birlikte var olduğunu ve değiştiğini belirtmektedir. Bağımlılığı üç döneme ayırarak incelemiş ve bağımlılığın her dönemin şartlarına göre ekonomik sistemin işlevselliğiyle de değişen kapitalizmin sonucu olarak göstermiştir;

a) Sömürgeci bağımlılık,

b) Malisınai bağımlılık,

c) Teknolojik-sınai bağımlılık.[11]

Sömürge dönemi sonrasında Avrupa'nın koloniler üzerinde hakimiyetini yitirmesiyle birlikte, koloniler serbest ticaret yapmaya yönelmiş ve ihracatlar yapabilmek için yatırımlara başlamışlardır. Ancak bu durum, bir sonraki bağımlılık döneminin altyapısı niteliğindedir. Teknolojik-sinai bağımlılık döneminde koloniler ancak merkez ülkelerin onlara sağladığı teknolojiler ile üretim yapabilmekteydiler. Bu durum her ne kadar daha fazla ürün yaratılsa da Avrupa'nın üretim

[9] Thetonio Dos Santos, "Bağımlılığın Yapısı", *Azgelişmişlik ve Emperyalizm*, Derleyen: Atilla Aksoy, Gözlem Yayınları, İstanbul 1975, ss. 37-50, s. 38.
[10] Thetonio Dos Santos, *a.g.e.*, s. 38-39.
[11] Thetonio Dos Santos, *a.g.e.*, s. 40; Zafer Cirhinlioğlu, *a.g.e.*, s. 144.

teknolojileriyle rekabet edebilmesi zor olduğundan ürün fiyatlandırmasında dengesizliklere yol açmıştır.[12]

Emmanuel'e göre işçi sınıfları arasında eşitsizlik bir başka boyutu da, azgelişmiş ülkelerde üretilen ürünlerin merkez ülkelere ihracatına rağmen, işçilerinin bu ülkelere hareketinin engellenmesidir. Yani, sermayenin hareketine rağmen işçilerin engellenmesi, hem merkezin daha fazla kazanç sağlamasına hem de azgelişmiş ülkelerin daha fazla sömürülmesine yol açmaktadır. Bu yaklaşımı sistemin gerekliliği olarak gören Emmanuel, ürün fiyatlarındaki eşitsizlik ve işçi sömürüsünün engellenebilmesi için kar oranlarının dengelenmesi gerektiğini savunmaktadır.[13] Bu görüşleri nedeniyle Emmanuel hem Marksist kuramcılar hem de modernleşme teorisyenleri tarafından eleştirilmektedir ancak bu öneri incelendiğinde dünya genelindeki bir işçi örgütlenmesinin önüne geçtiği görülmektedir. Bunun yanı sıra Emmanuel, beyaz yakalıları da eleştirmekte ve onların burjuvalar ile pazarlık yapmaları fırsatçılık olarak görmektedir.[14]

Bağımlılık teorilerinin bir dönüm noktası da, Emmanuel'in sermayenin hareketine rağmen emeğin hapsedilmiş olmasına dair görüşleridir. Bu açıklama Marksist kuramcılar tarafından eleştirilmesine rağmen Frank ve Amin gibi isimler tarafından da desteklenmiştir.

### 1.1.2. Andre Gunder Frank ve Tarihsel Bağımlılık

Azgelişmişlik kavramı ve egemen ülkelerin bağımlı hale getirdiği geri kalmış ülkelerle ilgili, birçok düşünür farklı yaklaşımlar getirmektedir. Bu düşünürler

[12] Zafer Cirhinlioğlu, *a.g.e.*, s. 145.
[13] Patrick Florian, "Eşitsiz Mübadele Kuramı ve Bir Reformist Mitoloji", *Azgelişmişlik ve Emperyalizm*, Derleyen: Atilla Aksoy, Gözlem Yayınları, İstanbul 1975, ss. 201-219, s. 202.
[14] Arghiri Emmanuel, "Enternasyonalizm Kuruntuları", *Azgelişmişlik ve Emperyalizm*, Derleyen: Atilla Aksoy, Gözlem Yayınları, İstanbul 1975, ss. 221-228, s. 224.

arasında A. G. Frank, modernleşme teorilerinin büyük retoriğinden yola çıkarak, bağımlılığın yapısı ve sürecine dair en belirgin tarihsel yaklaşımı getiren kişidir.

Modernleşmenin temelinde var olan ilerleme amacı, insanlığı mevcut kalıplar haricinde bir anlam arayışına yönlendirmektedir. Modernleşme teorileri, geleneksel tanımları geride bırakarak Batı ülkeleri ekseninde bir gelişme hareketi başlatmıştır. Frank, azgelişmişliğin ülkelerin yapılarından kaynaklandığını ve geleneksel-modern ayrımların vurgulandığı düşüncelerine karşı çıkmaktadır. Azgelişmişliğin gelişmiş ülkelerden daha farklı olan ekonomik ve sosyal yapılardan dolayı yaşandığı görüşüne karşılık Frank, Amin ve diğer bağımlılık teorisyenleri, merkez dışındaki ülkelerin kapitalist ekonomi sistemi tarafından az gelişmişliğe itildiğini kabul etmektedir. Buna göre azgelişmişlik ile gelişmişlik farklı toplumları yaratmaktansa sermayenin hareketliliğin devam etmesi için altyapı sağlamaktadır.[15] Sermaye hareketliliği, gelişmiş ülkeleri yaratırken bir taraftan da bu ülkeleri besleyen azgelişmiş ülkeleri yaratmaktadır. Frank, azgelişmişlik ile gelişmemişliği de birbirinden ayırmakta ve bugünün gelişmiş ülkeleri bir zamanlar gelişmemiş olsalar da hiçbir zaman azgelişmiş olmamışlardır"[16] tanımıyla bu kavramlara farklı bir yaklaşım getirmektedir.

Genel olarak gelişmiş ve azgelişmiş ülkeler tanımlanırken en çok vurgulanan açıklama modern olanın gelenekselden üstün olduğudur. Ancak Frank'e göre bu tanımlar tarihsel gerçeklerden uzakta Avrupa merkezci düşünce yapıları sonucunda ortaya çıkmaktadır. Latin Amerika'daki ülkelerin azgelişmişlik nedenlerine bakıldığında ortak sonuç olarak tarihsel bağımlılıklar göze çarpmaktadır. Çağdaş azgelişmişlik, kapitalist sistemin bir sonucu olarak uydu azgelişmiş ülkeler ile

[15] Andre Gunder Frank, "Azgelişmişliğin Gelişmesi", *Azgelişmişlik ve Emperyalizm*, Derleyen: Atilla Aksoy, Gözlem Yayınları, İstanbul 1975, ss. 103-119, s. 105.
[16] Andre Gunder Frank, *a.g.e.*, s. 104.

gelişmiş egemen ülkeler arasındaki tarihsel ve mevcut ilişkinin bir ürünü olarak görülmektedir.[17]

Neo-klasik dönem iktisat teorisyenlerine göre azgelişmişlik, modern olana ayak uydurulamaması ve gelişimin engellenmesidir.[18] Ancak bu iddiaların temelinin dayandığı sosyal kuramların en büyük amacı, Avrupa merkezci bir düşünce yapısını benimsetmek ve geliştirmektir. Bu ideoloji doğrultusunda Avrupalı sosyal teorisyenler, egemen ülkelerin tarihlerindeki birçok yanılgının doğrulamasını yapma çabasındadırlar. Bunun sonunca azgelişmiş ülkelerin tarihleri hiçe sayılmakta ve egemen ülkelerin doğruları Batı dışındaki dünyaya kabul ettirilmeye çalışılmaktadır. Sonuç olarak söz konusu sosyal teoriler azgelişmişliği gerçek anlamda açıklamamakla birlikte, bilinçli olarak üzerini örtmektedir.[19]

Frank, kapitalist ekonomi sistemin bazı ülkeleri azgelişmişliğe iterken bazılarını geliştirdiğini savunmuştur ve bu ülkelerin yapılanmalarını "Metropol-uydu oluşumları" olarak nitelendirmektedir. Bu yapılanmalarda, sadece merkez ülkelerin çevre ülkeleri kendilerine bağımlı hale getirmesi değil, bu bağımlılığın araçları da açıklanmaktadır. Frank, Baran'ın bıraktığı mirası geliştirmeye çalışmakta ve kapitalist sistemin sömürge zamanlarında yarattığı ve sonradan kendisini zenginleştiren merkez ülkelerin hakimiyet kurdukları yapıları incelemiştir. Sonu olarak Frank, tarih boyunca bağımlılıkların oluşmasının dış etmenlerin egemenliğinden kaynaklandığı belirtmekte ancak içsel etmenlerin yanı burjuvaların masum gösterilmesine karşı çıkmaktadır:

> *"... Latin Amerikalılara yabancı ülkeler tarafından ve kendi isteklerine rağmen benimsetilen tümüyle "dışsal" bir ilişki olarak tasarımlanamayacağını ve tasarlanmaması gerektiğini söylemek gerekir.*

[17] Andre Gunder Frank, *a.g.e.*, s. 105.
[18] Fikret Başkaya, *Azgelişmişliğin Sürekliliği*, İmge Kitabevi, Ankara 2001, s. 45.
[19] Andre Gunder Frank, *Yeniden Doğu: Asya Çağında Küresel Ekonomi*, Çeviren: Kamil Kurtul, İmge Kitabevi, Ankara 2010, s. 53.

*Bağımlılık aynı zamanda ve aynı ölçüde Latin Amerikan toplumunun "içsel" ve ayrılmaz bir unsurudur. Latin Amerika'da hakim burjuvazi, bağımlılığı istekli ve bilinçli olarak kabul etmekte fakat, yine de onun tarafından şekillendirilmektedir. Bağımlılık tümüyle "dışsal" bir olgu olsaydı 'ulusal' burjuvazinin azgelişmiş sorununa 'milliyetçi' ya da 'özerk' bir çözüm önerebilmesinin nesnel koşullarının varlığı tartışılabilirdi. Ancak bize göre, böyle bir çözüm yoktur; çünkü bağımlılık bölünemez ve burjuvazinin bizzat kendisini de bağımlı kılar."*[20]

Frank'in bağımlılığın sürekli olduğunu öngören bu açıklamaları, Üçüncü Dünya ve Latin Amerika ülkelerinin azgelişmişliğini tartışırken daha somut gerçekleri ortaya koyabilmektedir. Frank'a göre merkantilist dönemlerde oluşmaya başlamış sömürüler burjuvalar tarafından devam ettirilmekte ve bundan kurtulmanın tek yolu kapitalist sermayeden tam anlamıyla kopmaktır.[21] Bununla ilgili olarak Latin Amerika ülkelerini örnek veren Frank, dünya da yaşanan global kriz anlarında uydu ülkelerin kısa süreli ve geçici gelişmeler gösterdiğini ancak merkez ülkelerin tekrar gelişmeye başladığı anda bu ülkelerin sistemin içine daha güçlü olarak çekildiğini savunmaktadır.[22]

### 1.1.3. Eleştiriler

Bağımlılık teorisi, gelişme ve kalkınma kuramlarını en nitelik olarak eleştiren görüş olarak kabul edilmektedir. Bu teori, azgelişmiş ülkelere çözüm sunmak amacıyla Marksist kuramlardan, tarih bilimine, iktisat teorilerinden sosyolojiye kadar birçok farklı disiplin kapsamında çalışılmıştır. Herhangi bir görüşün doğal olarak

[20] Andre Gunder Frank, *Lümpen Burjuvazi ve Lümpen Gelişim*, Çeviren: Abdullah Yılmaz, Gökkuşağı Basın Yayın, İstanbul 1995, s. 9.
[21] Martin Griffiths, Steven C. Roach, M. Scott Solomon, *Uluslararası İlişkilerde Temel Düşünürler ve Teoriler*, Çeviren: CESRAN, Nobel Yayın, Ankara 2011, s. 174.
[22] Andre Gunder Frank, *a.g.e.*, 1975, s. 111-113.

kendisinden öncekilerden etkilenmeden ortaya çıkması mümkün olmadığı için, bağımlılık teorisi de kendinden sonraki örüşler tarafından eleştirilmektedir.[23]

Bağımlılık teorisinin bu kadar çok disiplini kapsaması, eleştirilmesi konusunda da birçok farklı ismin ve görüşün anılması anlamına gelmektedir. Bağımlılık teorisyenleri, azgelişmişliği anlatabilecek doğru tanımları bulmak adına birbirlerini de eleştirerek farklı soru ve cevaplara sahiptirler. Bu konuda en farklılaşan isim, bağımlılık teorisi kapsamındaki azgelişmişlik ve bağımlılık ile gelişmişlik arasında olumlu bir ilişki olduğunu savunan Fernando H. Cardoso'dur.[24] Cardoso'ya göre serbest ticareti takip eden dönemde görülen teknoloji bağımlılığı, merkez ülkelerden çevre ülkelere yapılan sanayi yatırımlarını kısıtlasa da, Latin Amerika ülkelerini hem ekonomik hem de sosyal anlamlarda geliştirdiği için olumlu bir gelişmedir.[25] Ayrıca Cardoso, Frank'ın bağımlılık teorisi açıklamalarında sadece iktisadi yaklaşımlar olduğunu, toplumsal ve sosyal alandaki ilişkiler göz ardı edildiği için bu kuramın sadece ideolojik bir yaklaşım olarak kaldığını belirtmektedir.[26] Frank'ın aynı zamanda uluslararası şirketlerin bağımlılıklarını tekrar pekiştirmesine dair analizlerini eleştiren Cardoso, bu teorilerin Latin Amerika hakkında yaptığı çalışmalarla aynı hataya düştüğünü ve sanayileşmenin dinamizmi ile bu süreçte görülen reformları ve oligarşik yapıları göz ardı ettiğini savunmaktadır.[27] Colin Leys de, iktisatçıların azgelişmişlik ile bağımlılık kuramlarını ele alırken bütünsel yaklaşımdan uzaklaştıklarını ve bağımlılığın siyasi, ideolojik ve sosyal konulardan soyutlandığını belirtmektedir.[28]

---

[23] Immanuel Wallerstein, *Dünya Sistemleri Analizi: Bir Giriş*, Çeviren: Ender Abadoğlu-Nuri Ersoy, Aram Yayıncılık, İstanbul 2004, s. 15.
[24] Nazım Öztürk, *Kalkınma Kuramlarına Eleştirel Bir Yaklaşım*, Roma Yayınları, Ankara 2005, s. 112.
[25] Melih Ersoy, "Bağımlılık Okulu Eleştirisine Giriş", *Emperyalizm, Gelişme ve Bağımlılık Üzerine*, Derleyen: Melih Ersoy, V Yayınları, Ankara 1992, ss. 9-21, s. 13.
[26] Philip J. O'Brien, *a.g.e.*, s. 29.
[27] Philip J. O'Brien, *a.g.e.*, s. 38.
[28] Christophe Leys, "Azgelişmişlik ve Bağımlılık: Eleştirel Notlar", *Emperyalizm, Gelişme ve Bağımlılık Üzerine*, Derleyen: Melih Ersoy, V Yayınları, Ankara 1992, ss. 75-91, s. 77.

Bağımlılık teorisyenlerinin aldığı en sık eleştirinin, azgelişmişlikle alakalı olumsuz yorumlar yaptıkları ve sosyal ve toplumsal gerçeklikleri göz ardı ettikleri üzerinedir. Bu eleştirilerin temeli ise, sınıflar arası çatışmaların sadece sömüren ve sömürülen olarak iki boyutlu bir tartışmanın içine sıkıştırılmış olmasıdır. Ernesto Laclau'ya göre Frank'in kuramı tümden yanlıştır çünkü kavram olarak yalınlığa ulaşamamış ve birbirine karışmış tanımlar yaptığı için kapitalizmin net bir açıklamasına ulaşamamıştır. Bunun yanı sıra Frank'in, sınıf çatışmasının sosyal boyutlarını soyutlayarak ve sadece sömüren-sömürülen kutuplarına koyarak bu yanlışlığı devam ettirdiğini düşünmektedir.[29] Sınıf mücadelesindeki bu yanlış tanımların en temel çıkış noktası ise, Marx'ın kuramlarını kendi bakış açısına göre yanlış yorumlamasıdır.[30] Sonuç olarak Laclau, Frank'in yanlış bir iktisadi varsayıma bağlı olan kuramını, kapitalizmi net bir şekilde açıklamadığı ve sınıf çatışmalarını sömürge ekseninde incelediği için eleştirirken, aynı zamanda Latin Amerika'daki feodal yapıları da görmezden geldiğini söylemekte ve üretim ilişkilerini yok sayarak ekonomik sistemi dolaşımcı bir yaklaşım ile açıklamaya çalıştığını savunmaktadır.[31] Marksist kuramlar, sınıf mücadelesi ve üretim ilişkilerine büyük önem verir. Bu nedenle Marksist düşünürlerin bağımlılık teorisyenlerine en çok eleştiriyi yapan kişiler olması, bu önemli noktaları farklı bakış açıları ve kapitalizmin sınıf mücadelesine getirdikleri yorumlardan kaynaklanmaktadır. Thomas Angotti de bu bağlamda bağımlılık teorisyenlerinin Marx'ı anlamadığını ve yorumlarını çarpıttığını savunmaktadır. Angotti'ye göre azgelişmişlik ve bağımlılık teorileri ikiye ayrılmaktadır: Sağ tarafta sosyalist devrimin bir çözüme ulaşmayacağına inandıkları için burjuvayı destekleyenler; Sol tarafta ise kapitalist düzenden kurtulmanın yolunun dünya genelindeki bir devrim sayesinde gerçekleşeceğini düşünen ve sömürü düzenin sona ermesi gerektiğine inanan Frank bulunmaktadır.[32] Angotti, getirilen diğer eleştirilerin de kaynağına değinerek, bağımlılık teorilerinin Marx'ın kuramlarını saptırdığını ve Frank'ın düşüncelerinin sosyalist düzene geçilmesine

[29] Ernesto Laclau, "Latin Amerika'da Feodalizm ve Kapitalizm", *Azgelişmişlik ve Emperyalizm*, Atilla Aksoy, Gözlem Yayınları, İstanbul 1975, ss. 121-156, s. 130-131.
[30] Ernesto Laclau, *a.g.e.*, s. 132.
[31] Ernesto Laclau, *a.g.e.*, s. 135-145.
[32] Thomas Angotti, "Bağımlılık Kuramının Politik Sonuçları", *Emperyalizm, Gelişme ve Bağımlılık Üzerine*, Derleyen: Melih Aksoy, V Yayınları, Ankara 1992, ss. 131-145, s. 131-132.

engel oluşturduğunu belirtmektedir.[33] Bu konuda Frank'ı eleştiren bir diğer düşünür olan Vergin de, onun kuramlarını oluşturan metropol-uydu yaklaşımının kapitalizmi sosyal sınıf kavramından çıkarıp sadece sömüren-sömürülene indirdiğini ifade etmektedir.[34]

### 1.1.4. Dünya Sistemi Yaklaşımına Giden Süreç

Bağımlılık teorileri, azgelişmişlik konusunda birçok farklı tanım, görüş ve çözümler içermektedir. Bu farklılıklar, politik, ekonomik ve toplumsal konularda bazı önemli etkiler gündeme gelmektedir. Ancak bu etkilerin, toplumsal hayattaki birtakım yansımalarının kuramın temellerini sarstığı ve ideolojik bir bakış açısı olduğu konusunda bazı eleştiriler de yapılmaktadır. Bu eleştiriler iktisatçılar ve Marksist kuramcılar tarafından iktisadi çıkış noktalarının yanlış yorumlanarak oluşturulduğunun düşünülmesinden ve toplumsal hayata olan etkilerinin, değişimlerinin ve sonuçlarının görmezden gelindiğine inanılmasından dolayı ortaya çıkmaktadır.

Frank, kendisine de benzer özeleştirilerde bulunmuştur. Bu konuda, Azgelişmişliğin Gelişmişliği makalesinde, mevcut sosyal kuramların düzeni değiştirmede ve sömürülenlerin toplumsal hayatına çözüm önerisi sunmakta yetersi kaldığını belirtmektedir.[35]

Frank, azgelişmişlik kavramı yerine lümpen gelişme kavramını kullanmakta, bağımlılık kavramı yerine ise istediği tanımı bulamadığı için kullanmaya devam etmektedir:

---

[33] Thomas Angotti, *a.g.e.*, s. 134.
[34] Nur Vergin, "A. G. Frank'in Az Gelişmişlik Modeli Üzerine Epistemolojik Bir Eleştiri Denemesi", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt 35, Sayı 1-4, 1975, ss. 125-145, s. 130.
[35] Andre Gunder Frank, *a.g.e.*, 1975, s. 104.

> "…Gerek etimolojik kökeni, gerekse bugünkü kullanımı açısında, gerçekliğin doğru biçimde kavranmasının, ideolojik, politik, ekonomik, toplumsal, kültürel ve psikolojik açıdan en az utanç verici yadsıması olan, 'azgelişmişlik' sözcüğünü kullanmayı sürdürüyorum. Bu sözcüğün yerine geçerek beni kültürel sömürgecilikten kurtaracak bir ikame bulamadım. Bu sözcüğün yerini alarak, gerçekliği tam olmasa da en azından daha doğru olarak yansıtacak bir terim bulmak için, sömürgecilik ve sömürgelerle ilgilenen bir başka yazara… Adam Smith'e bir göz atamaz mıyız, sömürgeciliğin sonuçlarını 'lümpen gelişme' olarak isimlendiremez miyiz?"[36]

Frank, bağımlılığın sonsuza kadar devam edeceği ve azgelişmişliğinde mevcut sistemde değiştirilemeyeceğine inandığından, bu konularda ihtiyatlı tanımlar yapmaktadır. Azgelişmişliğin değişmesi için kapitalist düzenden koparak yeni sosyal kuramların yaratılması gerektiğine inanmaktadır. Burada Frank'ın bahsettiği yeni sosyal kuramlar, Avrupa merkezci algıya olan eleştirilerinden kaynaklanmaktadır. Frank'a göre Avrupa hakkında yapılan "yüksek medeniyetler topluluğu" gibi tanımlar yanılgı yaratmaktadır. Frank, sadece modernleşme teorilerine ve kapitalizmi öven tanımlara değil, önerilen yanlış çözümlere de karşı çıkmaktadır:

> "Önceki çalışmalarımın ışığında, 'gelişim', 'modernleşme', 'kapitalizm' ve hatta 'bağımlılık' gibi kavramların benim ve muhtemelen okurlarımın büyük bölümü açısından özel anlam taşıdıklarını söyleyebilirim. Bunların tamamı birer çivili yataktır ve de içi boş sınıflandırmalardan öteye gidemezler zira Marx, Weber ve onların takipçilerinin ilk günahı, bunun 'köken', 'neden', 'yapı', 'mekanizma' hatta 'özünü' gerçek dünya

[36] Andre Gunder, *a.g.e.*, 1995, s. 15.

> ekonomisi/sistemi içerisinde değil, Avrupa'nın sıra dışılığında aramış olmalarından kaynaklanır"[37]

Frank'e göre, azgelişmişlik ve bağımlılık konuları tarihsel bir analiz kapsamında incelenirse daha sağlıklı ve gerçekçi sonuçların elde edileceğine inanmaktadır. Bundan dolayı Frank, mecburi olarak siyasi yapılanmalara, toplumsal olaylara ekonomik ve ideolojik oluşumlara büyük ölçüde ilgilidir. Aynı zamanda da dünyadaki ekonomik sistemin bir bütün olarak ele alınması gerektiğini ve bahsi geçen bütün düşüncelerin bu sistemdeki varoluşlarıyla anlam kazandığını belirterek onlara merkezdeki konumlarına göre değerlendirmektedir. Bu yaklaşım sayesinde Frank konulara geniş açılardan yaklaşabilmekte ve böylece, ideolojileri sadece politik bir mesele olarak görmeyerek kapitalist ekonomi sistemine dair değişikliklerin gerektiğini ortaya koymuştur:

> "…Üçüncü dünya açısından gelecekte 'demokrasinin, geçmişte 'kalkınma'nın gerçekliğinden daha fazla gerçek olmaması olasıdır. 'Kalkınma'ya benzemek yerine, 'demokrasi', Güney'in Kuzey tarafından sömürülmesinin ve ezilmesinin bayrağı –ya da ayıbı örten incir yaprağı- pekala olabilir"[38]

Frank'e göre demokratik bir seçimle göreve gelen iyi bir meclisin dahi yetkileri bir önceki demokratik olmayan rejimden kalan anayasa veya yürütme organları tarafından kısıtlanıyorsa, sadece laf üretir ve hiçbir yararlı faaliyette bulunamaz.[39]

---

[37] Andre Gunder, *a.g.e.*, 2010, s. 358-359.
[38] Andre Gunder Frank, "Demokratik Olmayan Bir Piyasada Piyasa Demokrasisi", *Düşük Yoğunluklu Demokrasi: Yeni Dünya Düzeni ve Yeni Politik Güçler*, Derleyen: Samir Amin, Andre Gunder Frank, Noam Chomsky, Çeviren: Ahmet Fethi, Alan Yayıncılık, İstanbul 1994, ss. 47-74, s. 47.
[39] Andre Gunder Frank, *a.g.e.*, 1994, s. 66.

Frank'ın bu yaklaşımı, kendisini farklı bir konuya daha yönlendirmektedir. Azgelişmişliğin sona ermesi için mevcut sistemden sosyalist bir sisteme geçilmesini en çok savunan isimlerden biri olan Frank, 1990 sonrasında bu öneriye de tedbirli yaklaşmaya başlamıştır. Frank, sosyalist sisteme olan inancının SSCB'nin başarısız olması ve sosyalizmin kendi iç dinamiklerine saygı duymaması nedeniyle yitirdiğini, getirilen bütün çözümlerin kapitalist ekonomi sistemin içine sıkıştığını belirtmektedir. Dönüşümün ancak mevcut sistemi eleştiren ve ona karşı çıkacak bir hareketle gerçekleşebileceğine inanan Frank, Marksist düşüncelere karşı da ihtiyatlı durmakta ve sosyalizmin "kapitalist ekonomiden kendisini kopartma konusunda yeteneksiz" olduğunu ifade etmektedir.[40]

Frank, azgelişmişliğin çözümü olarak sunulan bu önerileri ve başarısız bulduğu gelişmeleri şöyle eleştirmektedir:

> "…Ayrıca, bu hareketlerin sonuçları çoğu kez o halleriyle öngörülmedik, arzu edilmektedir, öyle ki, bu sonuçlar sistemin içine katılır ya da onun tarafından atanır ve son tahlilde, köken itibariyle sistem-karşıtı olmakla birlikte bu özelliklerini kalıcı biçimde sürdürme yeteneğinden yoksun oldukları ortaya çıkan hareketler tarafından dinçleştirilip güçlendirilen sistemin kendisi olur"[41]

Wallerstein, sistem karşıtı hareketlerin ortaya çıkması ve gelişmesini incelerken, bu hareketlerin kapitalist sistemin doğmasına eleştiri olarak geliştiğini belirtmiştir.[42] Frank ise bu hareketleri, dünyadaki mevcut ekonomik sistemin gelişmesini ciddiye aldığı için daha detaylı incelemiştir. Frank'e göre az gelişmişlik ile birlikte sistem karşıtı hareketler de mevcut sistemin daraldığı anlarda gelişme

---

[40] Andre Gunder Frank, "Yakın Tarihin Toplumsal Hareketleri", *Büyük Kargaşa: Yeni Toplumsal Hareketlerin Krizi*, Derleyen: Samir Amin, Giovanni Arrighi, Andre Gunder Frank, Immanuel Wallerstein, Çeviren: Erden Akbulut, Alan Yayıncılık, İstanbul 1993, ss. 149-198, s. 174.
[41] Andre Gunder Frank, *a.g.e.*, 1993, s. 182.
[42] Immanuel Wallerstein, "Sistem Karşıtı Hareketlerin Tarihi ve İkilemleri", *Büyük Kargaşa: Yeni Toplumsal Hareketlerin Krizi*, Derleyen: Samir Amin, Giovanni Arrighi, Andre Gunder Frank, Immanuel Wallerstein, Çeviren: Erden Akbulut, Alan Yayıncılık, İstanbul 1993, ss. 10-53, s. 10-11.

göstermektedir. Sistem karşıtı hareketler, mevcut ekonomi sisteminin yapısının müsaade ettiği derecede yani daraldığı evrelerde gelişme göstermektedir.[43] Bu düşünceye göre sistem karşıtı hareketlerin nasıl geliştiği değil, sistemin büyüdüğü dönemlerdeki bağımlılık durumları ve sistemin yapısı içinde kayboldukları gerçeği daha önemlidir. Frank, devletlerin ortaya çıkışındaki burjuvazi yönetim sisteminde olduğu gibi, Marksist düşüncelerden temel alınarak oluşan sistem karşıtı hareketlerin sosyalizm sloganını çözeceğine inanmaktadır.[44] Bu bağlamda devletlerin oluşumları incelendiğinde, kopmaların sağlanmasına ilişkin gerçekliğin hareketlerin kaynağına değil, kapitalist sistem yapılanmasındaki yerlerine bağlı gözlemlenmektedir.[45] Bu açıklamalarının yanı sıra Frank, sivil bir demokratik katılım ile sağlanacak çözümün gerçekçi bir tutum getireceğini de ifade etmektedir.[46]

Frank'in bağımlılık teorisi ve azgelişmişliğe sunulan çözümlere olan şüpheci tavrı ve eleştirisel yaklaşımı, sistem karşıtı hareketleri, dünya ekonomisindeki rakamları veya toplumsal farklılıkları tek başına incelemek istememesinden doğmaktadır. Wallerstein'in dünya sistemleri analizlerinden etkilenen Frank, bağımlılık teorisinden uzaklaşarak bu analize de şüpheci yaklaşmaya başlamıştır. Frank, dünya ekonomisini ve mevcut sistemi anlamak için düşüncelerin bağımlılık teorisinden sosyal bir kurama taşınması gerektiğine inanmakta ve böylesine farklı özelliklerin daha kapsamlı olarak analiz edilmesi gerektiğine inanmaktadır. Bunun sonucu olarak Frank, feodalizmden kapitalist sisteme dönüş veya üretim sisteminde farklılıklar tartışmalarından uzaklaşarak konuların daha insan merkezli bir çerçevede incelenmesi gerektiğini savunmaktadır.[47] Bu bağlamda Frank, Avrupa merkezci çözümleri eleştirmektedir:

> "Avrupa, Çin ya da başka bir bölgeye özgü mikroskobik perspektiften bakarak, bırakın dünyanın her tarafını, uzaktaki bir yerde neler olup

[43] Andre Gunder Frank, *a.g.e.*, 1993, s. 154.
[44] Andre Gunder Frank, *a.g.e.*, 1993, s. 176.
[45] Andre Gunder Frank, *a.g.e.*, 1993, s. 167-172.
[46] Marta Fuantez-Andre Gunder Frank, "Toplumsal Hareketler Üzerine On Tez", *Birikim: Aylık Sosyalist Kültür Dergisi*, Sayı 16, 1990, ss. 29-41, s. 41.
[47] Andre Gunder Frank, *a.g.e.*, 2010, s. 359.

> bittiğini görmek dahi mümkün değildir. Oysa dünyanın tamamını ve de bütün bölgeleri kapsayan teleskopik bir perspektif sayesinde, detayları seçilemese de bir önceki cümlede değinilen bakış açılarını elde etmek imkan dahilindedir"[48]

Frank, bağımlılık teorisi ve azgelişmişliğin bağımlılığının nedenselliğini önce Wallerstein'in analizlerindeki düşüncelerle çözümleyerek ve mevcut sistemin aslında tek bir sistem olduğunu savunan sosyal kuramların eksiklerini açıklamaya çalışarak araştırmaktadır.

## 1.2. Dünya Sistemi Yaklaşımı

### 1.2.1. Wallerstein'in Hayatı ve Dünya Sistemi Yaklaşımının Temeli

Wallerstein, küreselleşme kavramının 1980'li yıllarda ortaya atıldığını belirtmektedir. Ona göre bu terim, dünya ekonomisindeki malların ve sermayenin serbestçe hareket edebilmesini tanımlamaktadır. Ancak Wallerstein, yeni olarak ifade edilen bu kavramın, aslında kapitalizmin 500 yıllık tarihi boyunca var olduğunu, bu nedenle de küreselleşme yanıltıcı bir kavram olduğu için küreselleşme yerine geçiş çağı denmesi gerektiğini ifade etmektedir.[49]

Wallerstein'e göre mevcut dünya ekonomi sisteminin temeli, 16. yüzyıla dayanmaktadır ve önce Avrupa'da gelişip, daha sonra da tüm dünyaya yayılarak dünya-ekonomi kapitalist niteliğini almıştır.[50] Burda bahsedilen dünya-ekonomi kavramı; "içinde bir iş bölümü olan, mübadelenin yapıldığı, sermaye ve emek gücü

[48] Andre Gunder Frank, *a.g.e.*, 2010, s. 360.
[49] Immanuel Wallerstein, "Globalization or the Age of Transition?", *International Sociology*, Cilt 15, Sayı 2, ss. 251-267, s. 251.
[50] Immanuel Wallerstein, *a.g.e.*, 2004, s. 51.

akışlarının gerçekleştiği büyük bir coğrafi alandır." Bu anlamda, dünya-ekonomi herhangi bir ideolojik sisteme bağlanmamıştır, içinde birçok politik oluşumu bulunduran devletlerarası bir düzendir.[51]

Wallerstein, tarihini 500 yıla dayandırdığı kapitalist ekonomiyi iki aşamada inceler: 1450'lerden günümüze ve 1945'ten günümüze olan süreçler.[52] Kapitalizmin, 1945'ten günümüze gelen süreçte altın çağ ve bunalım olmak üzere iki süreç geçirdiğini belirten Wallerstein, bu durumu tipik bir Kondratieff devresi olarak açıklar. 1450'lerden günümüze gelen süreç ise kapitalizmin ortaya çıkışı, gelişmesi ve krizlerden oluşmaktadır. Bu demektir ki, yaşanan bu süreçler yeni olmayan, kapitalizmin doğasında bulunan ve yenilenen kavramlardır.

Wallerstein, dünya sistemleri analizinde incelediği dünya-ekonomi sistemindeki işbölümünü merkez çevre ve yarı çevre olgularıyla açıklar. Merkez ve çevre ilişkisi kapitalizmin yapısı gereği sermayenin büyümesi, bir diğer deyişle edilen karı derecesiyle belirlenir. Bu doğrultuda merkezin süreçleri, kar etme ve tekelleşme olgularıyla çevre ile ilgili süreçlerden ayrılmaktadır.[53]

Wallerstein, merkez-çevre ilişkisinde coğrafi sonuçların olduğunu, çünkü tekelleşmelerin güçlü devletlerde yer aldığını belirtmektedir. Merkezin süreçleri, üretimlerinin çoğunluğunu birden fazla devlette aynı anda gerçekleştirmek üzerinedir. Çevre süreçleri ise, üretimi ülkelere dağıtmayı amaçlar. Wallerstein bunlara ek olarak yarı çevre kavramını da geliştirmiştir. Ona göre yarı çevre ülkeler, çevre ülkelere baskı uygularken kendileri de merkez ülkelerin baskısı altında olan ülkelerdir. Daha önceki dönemlerde merkez ülke iken gerileme yaşayan veya çevre ülke olup ilerleme gösteren, çevreye doğru kayma endişesi taşıyan ülkeler yarı çevre ülkeleri olarak kabul görmektedir. Buna göre bütün yarı çevre ülkelerinin amacı

[51] Gös. yer.
[52] Immanuel Wallerstein, *a.g.e.*, 2000, s. 252.
[53] Immanuel Wallerstein, *a.g.e.*, 2004, s. 59.

merkez ülke olmaktır ve bu da birçok sıkı politika uygulamaları getirmelerine sebep olmaktadır.[54]

Wallerstein'ın analizini tartışan Jones, bu çalışmanın kavramsal kapsamından dolayı bir proto-küreselleşme teorisi olup olmadığını incelemektedir.[55] Güncel küreselleşme tartışmalarında, Wallerstein'ın analizi tarihsel bir çerçevede yer almasına rağmen bu tartışmaya uzak bir yerde gibi dursa da, analizinin bazı dinamikleri, mevcut küreselleşme tartışmalarını açıklamaya yardımcı olmaktadır. Günümüz dünyasını devletlerarası bir sistem olarak incelemek ve dünya ölçeğindeki bir kapitalist birlikten bahsetmek, disiplinlerarası bir yaklaşım getirdiği için teorisini proto-küreselleşmeye doğru kaydırmaktadır.

### 1.2.2. Devletler Arası Sistem

Devletlerarası sistem, sistemin ilk kurumsal alanıdır. Adından da anlaşılacağı üzere, bazı devletlerinden diğerlerinden daha güçlü olduğu birçok devletin birbiriyle bağlantılı olduğu bir sistemdir.[56] Sürekli değişen bir yapıya sahip olan bu sistem, diplomasi, diplomasiyi oluşturan kurallar, devletlerarası protokoller ve kurumlar gibi birçok faktörün bir araya gelmesiyle oluşmuştur. Bu sistem, devletlerin yerlerinin sürekli değiştiği ve güçlülerin zayıflara veya birbirlerine yaptırımlarda bulunduğu bir çerçevedir. Kimi zaman güçlü bir devlet, sistemde bulunan diğer devletler üzerinde üstünlük ve baskı kurabileceği bir konuma gelebilir, bu da ABD'nin son dönemlerdeki konumuyla açıklanabilir.[57]

---

[54] Immanuel Wallerstein, *a.g.e.*, 2004, s. 60.
[55] Andrew Jones, *Globalization: Key Thinkers*, Polity, Cambridge, 2010, s. 28-30.
[56] Immanuel Wallerstein, *Bildiğimiz Dünyanın Sonu: Yirmi Birinci Yüzyılın Sosyal Bilimi*, Çeviren: Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul 2009, s. 42.
[57] Immanuel Wallerstein, *Geçiş Çağı / Dünya Sisteminin Yörüngesi (1945-2025)*, Avesta Yayınları, İstanbul 2000a, s. 11-13.

### 1.2.3. Üretimin Yapısı

Wallerstein'a göre modern dünya sistemini oluşturan başka bir kurumsal alan da üretim yapısıdır. Üretim, modern dünya sisteminde zamansal ve mekânsal olarak sabit olmamakla birlikte üretim imkanlarına sahip olanlar ile olmayanların bir arada bulunduğu, temel endişenin sermayenin sonsuz birikimi olduğu ve bireyci kapitalist ekonominin var olduğu bir kurallar çerçevesinde gerçekleşmektedir.

Dünya üretim yapısı da, devletlerarası sistemde olduğu gibi sürekli değişmektedir. 1500 yıllarda başlayan dünya üretimi, dünyanın sadece belirli bir kısmında gerçekleşirken bugün neredeyse dünyanın her yerine yayılmıştır. Dünya üretimi ağında birçok politik güç bulunmaktadır ve bu güçlerin ekonomik etkinlikleri birbirleriyle ilişkilidir. Bu politik güçler, üretimin boyutu uluslar arası olduğu için kendi içlerine tam oalrak bir denetleme yapmazlar.[58]

### 1.2.4. Emek Gücünün Yapısı

Wallerstein'ın teorisinde modern dünya sistemindeki başka bir kurumsal alan da emek gücünün yapısıdır. Ona göre dünyada emek iki yapıdan oluşur: Merkez ve çevre. Merkez ülkeler emeğin gücüne sahip olup bunu yönlendiren ülkeler iken çevre ülkeler, bu güçten yoksun olanlardır.[59] Global ölçekteki sermaye biriktirme süreci, dünyadaki üretim araçlarının gelişmesini sağlamıştır. Bu durum da üretim araçları olanlar ile olmayanlar arasındaki farkı arttırarak, eşitsiz bir sistemin doğmasına neden olmuştur. Merkez-çevre ülkeler ayrımı da bu eşitsizlikten meydana gelmiştir; merkez ülkeler daha zengin ve güçlü iken, çevre ülkeler daha zayıf ve fakirdirler.[60] Wallerstein'a göre dünyadaki karlılık derecesi her yerde aynı olsaydı, eşitsiz sistem

[58] Immanuel Wallerstein, *a.g.e.*, 2000a, s. 13.
[59] Immanuel Wallerstein, *a.g.e.*, 2000a, s. 12.
[60] Immanuel Wallerstein, *The Modern World System I: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*, New Work Academic Press Inc, New York 1974, s. 362.

sona erebilirdi, ancak bu farklı kar anlayışı uzun meta zincirleri ve tekelleşmeleri doğurdu.[61]

### 1.2.5. Beşeri Refaha İlişkin Kalıplar

Wallerstein'ın modern dünya sistemindeki bir başka kurumsal alan da beşeri refah kavramıdır. Dünya sistemindeki politik sürdürülebilirlik için önem arz eden bu kavram, uzun dönemde refah düzeylerinin birbirine yakınlaşmasını amaçlar.[62] Devletlerarası sitemde ortaya çıkan anlaşmazlıklar, daha fazla kar etmek amacıyla devletlerin sürekli yarış içinde olması gibi gerçeklikler, devletler arasında çatışmaları sebep olmaktadır. Bu nedenle modern dünya sistemi, amaçladığı temel sağlık hizmetleri, gelir eşitliği ve eğitim gibi beşeri refah konuları arasında eşitlik sağlayamadığında refah düzeyleri arasında gittikçe artan farklar ortaya çıkmaktadır; bu durum da modern dünya sisteminde krizler yaratabilmektedir.[63]

### 1.2.6. Devletlerin Egemenliği

Wallerstein'ın teorsindeki son kurumsal alan devletlerin egemenliğidir. 500 senelik modern dünya sistemi devletleri daha güçlü hale getirmiştir ve bu da devletlere şiddet araçlarıyla iç düzeni sağlama yetisi kazandırmıştır (Wallerstein, 2005, s. 141; 2009, 35). Aynı zamanda kimliği tanımlamanın bir kıstası haline gelen devler, toplumlar üzerinde denetim sağlama çabasında olsa da bunu tam olarak gerçekleştirememiştir. Ancak bazı devletler, diğerlerine kıyasla denetim konusunda daha başarılı aşamalar kaydetmişlerdir. Devletler, toplumdaki düzeni sağlamak için gereken milliyetçilik gibi manevi kaynaklara ve polis, asker gibi güçlere sahiptirler.

---

[61] Immanuel Wallerstein, *a.g.e.*, 2000a, s. 13.
[62] Immanuel Wallerstein, *a.g.e.*, 2000a, s. 15.
[63] Immanuel Wallerstein, *Yeni Bir Sosyal Bilim İçin*, Çeviren: Ender Abadoğlu-Nuri Ersoy, Aram Yayınları, İstanbul 2005, s. 140.

Modern dünya sisteminde devletler kendi çıkarlarını ve istikrarlarını korumak için, milliyetçilik duygusunu kullanmaktadırlar.[64]

Wallerstein'in modern dünya sistemi, tüm dünyada aynı anda var olmadığı için coğrafik olarak yer değiştirmektedir. Kapitalist sistemdeki iş bölümü, zamanla farklı bölgelere yayılmıştır. Silahlanma ve yeni teknolojiler dünya ekonomisine katkıda bulunmuştur.[65] Wallerstein'a göre bu sistemde yer alan ülkeler, sistemin dışında kalanların peşindedir.[66]

Modern dünya sisteminin önemli bir başka özelliği de devletlere olan etkileşimidir. Kapitalist düzende devlet, ekonomi üzerinde, piyasada ve ekonominin işlemesinde önemli bir rol oynamaktadır.[67]

### 1.2.7. Eleştiriler

Dünya sistemi modeli, akademik alanda dünyadaki gelişmelere rasyonel ve tutarlı açıklamalar getirmesinden dolayı, 1970'li yıllarda Wallerstein'i sosyologlar arasında oldukça popüler ve kült bir halde getirmiştir. Bu gelişmeleri açıklamak için 1950'li yıllarda ortaya atılan kuramlar, liberal ve kapitalist düzeni savunur bir biçimde tüm toplumların gelişmek, ilerlemek ve çağdaş ülkelerle aynı seviyeye gelebilmek için gelişmiş toplumları takip etmesi gerektiğini savunuyordu. Bu gibi düşünceler, modernleşme kuramlarının oldukça fazla eleştiriye tutulmasına neden olunca, Wallerstein'ın düşünceleri daha fazla benimseye başlandı. Wallerstein'ın başarısının bir diğer sebebi de, bu düşünceleri benimseyen bilim insanlarının 1960'lı yıllarda öğrenciyken Amerikan rüyalarının sarsılması ve Amerika'da ortaya çıkan ırk, sınıf ayrımı ve sömürü sistemiyle Marksizm'in bütün bunlardan kurtuluş yolu olarak görülmeye başlanmasıdır. Ayrıca Marksizm'de belirtilmeyen tarihsel

[64] Immanuel Wallerstein, *a.g.e.*, 2005, s. 142.
[65] Immanuel Wallerstein, *a.g.e.*, 2005, s. 16.
[66] Immanuel Wallerstein, *a.g.e.*, 2009, s. 34.
[67] Immanuel Wallerstein, *a.g.e.*, 2005, s. 151.

gelişmeleri tanımlaması ve işlevselci pozitivizmden farklı olarak gerçek tarihi bilgileri sunması da Wallerstein'ın başarı sebepleri arasında gösterilmektedir.[68]

Ahmet İnsel, Wallerstein'ın Marksizm'i eleştirirken, Marx'ın ve Marksist düşünce sisteminin düştüğü hatalara kendisinin de düştüğünü de savunmaktadır.[69] İnsel'e göre Wallerstein da tıpkı Marx gibi dünyadaki gelişmelerin kapitalist ekonomi düzeninden kaynaklandığını varsayarak tek nedene dayalı bir yorum yaparak hataya düşmüştür. İnsel bu durumu Wallerstein'in "iktisadın her durumda belirleyici olduğunu hiç düşünmeden kabullenip, alelacele bir dünyasal evrim modelini kurmasına" bağlamaktadır.[70] Wallerstein'in kuramlarını eleştiren bir başka düşünür ise Andre Gunder Frank'tır. Wallestein ile yaklaşık 20 yıl boyunca çalışıp ortak çalışmalara imza atan Frank, 1990'da bu ortaklığa son vermiştir. Wallestein ile olan ilişkilerini "Y" harfinin biçimine benzeten Frank, 1960'lı yıllarda başladıkları bu ortaklığın 1970 ve 80'lerde hala aynı yönde ilerlediğini ancak 1990'larda farklılıklar göstermeye başladıklarını belirtmiştir.[71]

Wallerstein'ın modern dünya sistemi kuramının 500 yıllık bir tarihi olduğu konusundaki görüşe eleştirilerde bulunan Frank ve Gills: "Bizler, çağdaş dünya sisteminin en azından 5000 yıllık bir tarihe sahip olduğunu iddia ediyoruz. Bu dünya sisteminde Avrupa ve Batı egemenliğinin yükselişi, yalnızca yakın geçmişe ilişkin (belki de geçici) bir olgudur. Dolaysıyla bizim tezimiz, Avrupa merkezciliğine karşı daha insan merkezli bir meydan okumadır" açıklamasında bulunmuştur.[72]

Frank'in bu konudaki bir başka eleştirisi ise kurduğu sistemin geleceğine dairdir. Wallerstein, modern dünya sisteminin krizde olduğunu ve bundan dolayı ileride bir gün mutlaka yıkılacağı için yerine niteliği şimdiden öngörülemeyecek bir

---

[68] Theda Skocpol, *Tarihsel Sosyoloji Bloch'tan Wallerstein'e Görüşler ve Yöntemler*, Çeviren: Ahmet Fethi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s. 278.
[69] Ahmet İnsel, *İktisat İdeolojisinin Eleştirisi*, Birikim Yayınları, İstanbul, 2000, s. 216.
[70] Ahmet İnsel, *a.g.e.*, s. 218.
[71] Andre Gunder Frank, *a.g.e.*, 2000, s. 216.
[72] Andre Gunder Frank-Barry K. Gills, *Dünya Sistemi Beş Yüzyıllık Mı, Beş Binyıllık Mı?*, Çeviren: Esin Soğancılar, İmge Kitabevi, Ankara 2003, s. 41.

sistem gelecektir.[73] Ancak Frank ve Gills, bu görüşün somut kanıtları olmayan bir varsayımdan ibaret olduğunu belirtmektedir.[74] Frank ve Gills ayrıca, modern dünya sisteminin niceliğine yönelik bir eleştiri de ortaya atmışlardır. Wallerstein'a göre dünya, birden fazla sisteme şahit olmuştur ve modern dünya sistemi de 500 yıllık tarihi ile bu sistemlerden birini oluşturmaktadır. Ancak buna karşılık olarak Frank ve Gillis, bugüne kadar dünyada sadece beş bin yıldır mevcut olan şimdiki sistemin var olduğunu savunmaktadır.[75] Wallerstein'ın düşüncelerine yönelik bir başka eleştiri de, kültür etmenini göz ardı ettiğini söyleyen Ragin ve Chirot'tan gelmiştir:

> *"Dünya sistemi teorisinin en göze batan kusurlarından biri, ekonomik gelişmenin kabaca benzer kültürel geleneklere sahip geniş alanları, dünya sistemindeki güç ya da konum bakımından köklü farklılıklarına rağmen çok benzer biçimlerde etkilenmesinin nedenini açıklayamamasıdır. Bu yüzden kuzeybatı Avrupa dünyanın geri kalan kısmından önce sanayileşti; fakat bu Belçika, kuzey Fransa, batı Almanya, İsviçre ve Hollanda'nın yakın izlediği İngiltere'yi kapsamıyordu."*[76]

Ragin ve Chirot'un Wallerstein'a yönelttikleri bir başka eleştiri de modern dünya sistemi kuramının, çevre olarak adlandırılan toplumların tarihlerini ve sınıfsal ilişkilerini açıklamakta yetersiz olduğu konusunadır. Wallerstein'ın çalışmalarında göze çarpan bir konu da, 15. ve 16. yüzyılda Doğu'daki ülkelerde yaşanan gelişmelerin modern dünya sistemi üzerindeki etkilerini araştırmamış olmasıdır. Buna verilebilecek en önemli örnek, 1453 senesinde İstanbul'un fethedilerek Osmanlılara geçmesi verilebilir. Her ne kadar Wallerstein kuramında Konstantinopolis'in fethinden bahsetmese de, Amerika'nın keşfi bu fetihten bağımsız olarak değerlendirilmemelidir. Çünkü İstanbul'un Osmanlı hakimiyetine

---

[73] Immanuel Wallerstein, *a.g.e.*, 2005, s. 63.
[74] Andre Gunder Frank-Barry K. Gills, *a.g.e.*, s. 221.
[75] Andre Gunder Frank-Barry K. Gills, *a.g.e.*, s. 527-531.
[76] Charles Ragin-Daniel Chirot, "The World System of Immanuel Wallerstein: Sociology and Politics as History", *Vision and Method in Historical Sociology*, 1984, ss. 276-312, s. 305.

geçmesi, Batı dünyasını yeni arayışlara yönlendirmiştir ve Amerika'nın keşfi de modern dünya sisteminin yayılmasının ilk gerçekliklerinden birisidir. Kaya, bu konuda şöyle bir açıklama yapmıştır:

> *"Batı'yı yeni ilişkiler geliştirmek zorunda bırakan olayların başında 1453'te İstanbul'un fethi geliyor. İstanbul'un fethi ile birlikte Batı rüyalarını süsleyen Doğu'nun zenginliklerine ulaşmak için farklı yollar aramak zorunda kalacaktır; çünkü Batı, Doğu ticaretinin denetimini tamamıyla Osmanlı'ya kaptırmıştır. Bu yeni durum, onları Osmanlı'yla karşılaşmadan alternatif yollar aramaya itecektir ve bu arayış 1492'de Amerika kıtasının keşfi ile sonuçlanacaktır. Dolayısıyla Wallerstein her ne kadar kuramında kapitalizmi doğuranın feodalizmin krizleri olduğunu dile getirse de, Ortaçağ döneminin Wallerstein'in sunduğu türden bir başarıya kaynaklık edebileceğini düşünmüyoruz"*[77]

Özetle, Wallerstein, dünyadnın bugüne kadar birden fazla sisteme tanıklık ettiğini ve mevcut sistemin modern dünya sistemi olduğunu savunmaktadır. Ona göre bu sistem 16. yüzyılda Avrupa'da başlamış ve zamanla bütün dünyaya yayılmıştır. Şu anda bir krizin içinde olan bu sistemin, zamanla sonunun geleceğine inanmaktadır. Sonuç olarak, diğer bütün düşünürler gibi Wallerstein'ın çalışmaları da başta Frank ve Gills olmak üzere birçok kuramcıdan eleştiriler almıştır.

[77] Tülay Kaya, "Immanuel Wallerstein'in Toplumsal Değişim Kuramı", *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005, s. 76.

# 2. BÖLÜM: KAPİTALİZM, KÜRESELLEŞME VE ULUSÖTESİLEŞME

## 2.1. Ulus Devlet ve Egemenlik

Ulus-devlet, kurumsallaşmış siyasi kudret stilinin somut şekillerinden birisi, ulus ise, ulus-devletin kendini yasallaştırmada araç edindiği bir mefhum şeklinde ifade etmektedir.[78] Ulus-devlet bireylerin kendi yazgılarını ulusal siyasal sistemler ve kuruluşlar sınırları içerisinde ortaya koydukları bir devlet biçimini tarif etmektedir. Aynı zamanda feodal yapıdaki bir politik anlayıştan, ağır basan tarafı üniter nitelikleri olan bir siyasal sisteme geçişi ifade etmektedir. Dil birliği, soy birliği olan, aynı dine mensup, ortak kültürde yetişmiş, mazileri ortak, müşterek hasım veya hasımlara sahip olan bireyler topluluğu olarak "millet'in, siyasal anlamda teşkilatlanmış şekli biçimindeki ulus-devlet, meşruluk kaynağı olan milletin çevresinde oluşan bir kurum şeklinde ifade edilebilir. Ulus-devlet terimi, vasıfları itibariyle feodal bir biçimden, üniter bir çizgide gelişim yaşayan toplumsal ve tarihi bir konuyu simgelemektedir. Bu anlamda ulus-devlet; müşterek değerler çevresinde bir araya gelen ve milli siyasetle biçim alan, siyasal bir çerçevede var olan ve fikir öne süren ulusların bir arada yaşamlarını sürdürdüğü politik bir sistem biçiminde de tanımlanabilmektedir.[79]

Yukarıda da anlatıldığı gibi ulus terimi, bir politik aktör olarak ulus-devletin, kendini yasallaştırmada ve hakimiyet kuvvetinin esasını ortaya koymada değerlendirdiği bir terim olarak karşımıza çıkmaktadır. Ulusu açıklama amaçlı, farklı değişkenleri esas alan yaklaşım ve kuramların müşterek noktaları, modern manası ile milletin, kültür ve politikayla bağlantılı bir kavram olmasıdır. Bu açıklamalar doğrultusunda ulus; ulus-devlet örneği, bir taraftan bağdaşık kültürle alakalı olarak

[78] İlhan Tekeli-Selim İlkin, "Küreselleşme Ulus-Devlet Etkileşimi Bağlamında AB-Türkiye İlişkilerinin Yorumlanması", *Doğu Batı Dergisi*, Cilt 3, Sayı 10, 2000, ss. 91-115, s. 118.
[79] Deniz Özyakışır, "Ulus-Devlet ve Milli Egemenlik Bağlamında Teorik Bir Küreselleşme Eleştirisi", *Jeopolitik Dergisi*, Cilt 5, Sayı 31, ss. 78-80.

sosyolojik yapının; bir taraftan da hakimiyetin temeli ve iyesi olarak siyasal düzenin tabanında yer bulmaktadır. Bahsedilen bu nokta modern biçimdeki ulus teriminin ortaya çıkmasıyla çağdaş devlet kavramının ulus-devlet biçimine dönüştüğünü sergilemektedir.[80]

Ernest Gellner'in ifade ettiği biçimde ise çağdaş ulus, çağdaş devletle beraber ortaya çıkan tarihle ilgili bir grup ve siyasal/toplumsal teşkilatlanma şeklidir.[81] Başka bir söyleyişle ulus, endüstrileşme süreci neticesinde meydana gelmiş bir gereksinimin eseridir. Uluslar, şartlardan bağımsız ortaya çıkmazlar ve bir zaruretten meydana gelmezler. Bu anlamda Gellner, kültürle alakalı ve iradi vaziyete dair iki geçici tanım ortaya koymaktadır: Birincisinde, iki bireyin sadece düşünceler, imler ve tedailer, davranış ve iletişim şekilleri manasında müşterek bir kültüre sahiplerse aynı ulusa mensup olduğu, ikincisinde ise sadece ve sadece birbirlerini aynı ulusa mensup olarak görüyorlarsa aynı ulusa mensup sayılacaklarını, bu durumda da ulusları bireylerin ortaya çıkardığını ve ulusların bireylerin kendi öğreti, bağlılık ve tesanüt eseri olduğunu izah eder.[82]

Kurulma süreçleri her ne kadar farklı dahi olsa, sosyal ve politik temel olarak ulus-devlet yapısının tabanında ulusun mevcudiyeti, uluslararası düzenin bu temelde işliyor olması, birçok sahada alışılmış ulus-devlet siyaseti olarak vasıflandırılan benzer tatbiklerin yaşama indirgenmesi ölçünlü olarak ifade edilebilecek bir yapıyı meydana getirmektedir. Örneğin, bir ulus ortaya çıkarma ve milli hüviyet meydana getirme dönemi tüm ulus-devletlerde görülmektedir. İç ve dış hakimiyete büyük ehemmiyet gösterilmekte, merkeziyetçi bir yaklaşım, en azından bölgesel ve lisan ile ilgili konularda teşkilatlandırılmak istenen tek biçimlilik örneğin zorunlu gereksinimi

---

[80] Jürgen Habermas, "Avrupalı Ulus Devlet", *Tartışılan Sınırlar Değişen Milliyetçilik*, Derleyen: Mustafa Armağan, Çeviren: İsmail Türkmen, Şehir Yayınları, İstanbul 2001, ss. 79-97, s. 80-81.
[81] Ernest Gellner, *Milliyetçiliğe Bakmak*, Çeviren: Simten Coşar, İletişim Yayınları, İstanbul 1998, s. 9-12.
[82] Ernest Geller, *Uluslar ve Ulusçuluk*, Çeviren: Büşra Ersanlı Behar-Günay Göksu Özdoğan, İnsan Yayınları, İstanbul 1992, s. 26-28.

olarak her alanda kendini ortaya koymaktadır.[83] Öyle ki konstrüktif anlamda merkeziyetçilik göstermeyen biçimleriyle birlikte ulus-devletlerde ulus olmanın gereksinimi olarak müşterek tarih, hüviyet, müşterek değerler ve üst kimlik katiyetle mevcuttur ve neticede merkezi bir siyasal çatı kati olarak ortaya koyulmaktadır.

Hemen hemen iki yüzyıldır bütün ulus-devletlerde ortaya çıkan bu nitelikler merkeziyetçi, bütünleşmiş ve ulusal hakimiyet ilkelerini içine alan siyasal bir düzeni ulus-devletle neredeyse özdeş hale getirmiştir.[84] Tüm bu sınırlar içerisinde, 19. asırda ortaya çıkan tarihi ve toplumsal bir terim olarak ifade edilen ulus-devletin, bireylerin kendi yazgılarını ulusal siyasi örgütlenme ve kurumlar dahilinde ortaya koyma düşüncesini ve kabiliyetini esas aldığı, tarihi süreç içerisinde toplumsal bir kavram olarak üniter vasıfları ağırlıklı olan bir politik anlayışa geçişi temsil ettiği, müşterek bir lisan kullanan, soydaş, aynı dine inanan, müşterek tarih ve maziye sahip, müşterek hasım ya da hasımları olan bir cemiyet olarak ulusun politik ve sosyal anlamda teşkilatlanması biçiminde kurumsallaştığı ifade edilebilir. Tüm bu vasıflardan yola çıkarak ulus devleti; hudutları çizilmiş bir kara parçasında erk kullanımını elinde tutan, idaresindeki toplumu müşterek lisan, kültür, mitoslar ve müşterek bir kültür ortaya koyarak birleştirme amacı güden, siyasi ve sosyal anlamda ulus üzerine inşa edilmiş bir devlet şekli olarak ifade etmek mümkün olacaktır.[85]

Ulus-devlet, hakimiyetindeki sahaları, hudutlar aracılığıyla öteki hakim devlet topraklarından ayrı kılmaktır ve bu sahada başka bir hakimiyet kaynağı ya da ögesi benimsememektedir. Devlet, kendi hudutları içerisinde kanun tekeline ve zamanlama erkine sahip olan velayettir. Devletin velayeti kendi topraklarındaki tüm bireyleri ilgilendirmekte; burada yaşamını sürdüren tüm bireyler, devlet erki dışındaki başka bir velayetle karşılaşmamaktadır.[86] Farklı bir söyleyişle, ulus-

[83] Köksal Şahin, "Türkiye'de Küreselleşme Işığında Ulus-Devlete Bakış", *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, s. 92.
[84] Eric J. Hobsbawm, *Sermaye Çağı: 1848-1875*, Çeviren: Bahadır Sina Şener, Dost Kitabevi, Ankara 2003, s. 104.
[85] Köksal Şahin, *a.g.e.*, s. 113.
[86] Kemal Cebeci, "Küreselleşme Bağlamında Ulus-Devletin Egemenlik Gücünün Dönüşümü", *Sayıştay Dergisi*, Sayı 71, ss. 23-29, s. 24.

devletin politik bir kurum şeklindeki faaliyeti büyük oranda kendi topraklarındaki hakimiyetiyle sınırlıdır. Bu da hudutlarından geçiş yapan bilgi, ticari ürün, anamal ve personel kaynaklarındaki kontrolü vasıtasıyla elde edilmektedir.[87] Devlet bir yabancının ülkeye girişine ya da kendi yurttaşının yurttan çıkışına, yani hudut dışı veya hudut içine, içten de dışa çıkışa müsaade etmeme gücünü ve salahiyetini elinde tutar.[88]

Ulus-devletin, ulus hakimiyeti sınırları içerisindeki ifadesiyle alakalı tarihi süreç 12. yüzyıla dek gitmektedir, Westphalia Antlaşması'nın bu durumla alakalı bir dönüm noktası olarak ortaya çıktığı kabul görmektedir.[89] 1648'de yapılan Westphalia Antlaşması, ulus-devletin milletlerarası sistemdeki yerini işaret etmesi ve kendi hudutları dahilinde ne tarz bir gücün sahibi olduğuna dikkat çekmesi açısından yeni bir döneme girişi ifade etmektedir.

Westphalia modelinin ifade ettikleri bakımından, devletler, devletlerarası hukukta eşit ögeler şeklinde yer bulan siyasi rollere sahiplerdir.[90] Ulus-devlet ve hakimiyete çizdiği bu sınırların beraberinde "toprak" ve "otorite", Westphalia Antlaşması'nın ifade ettiği ve bu manada alışılmış hakimiyete damga vuran iki öge şeklinde ortaya çıkmaktadır. Westphalia Antlaşması ile beraber velayet hudut arasında doğrudan bir iletişim kurulduğu görülmektedir. Devletin velayet kullanması ile milli hakimiyet sahalarını ayıran kat'i bir sınır olarak ifade edilen hudutlar arasında oluşturulan bu ilişki şekli, milli hakimiyet bakımından yeni bir vaziyeti izah eder. Eski çağlarda da buna benzeyen hukuki ölçümlemelere rastlanmasına karşılık, Westphalia Antlaşması ile beraber velayet ile kara parçası ve hudut arasında görülen

[87] İlhan Tekeli-Selim İlkin, *a.g.e.*, s. 118.
[88] Kemal Cebeci, *a.g.e.*, s. 25.
[89] Ahmet Davutoğlu, "Küreselleşme ve AB-Türkiye İlişkileri Çerçevesinde Ulusal Egemenliğin Geleceği", *Anayasa Yargısı Dergisi*, Sayı 20, 2003, ss. 46-58, s. 48.
[90] Nihat Bulut, "Küreselleşme: Sosyal Devletin Sonu Mu?", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 52, Sayı 2, 2003, ss. 173-197, s. 185.

ve kati hatlarla belirlenen bir tabiiyetinin ortaya çıkmış ve ulus-devlet ile hakimiyet sahası arasındaki tabiiyet münasebeti açık ve net bir şekilde gösterilmiştir.[91]

Hakimiyet terimi, literatürde ilk kez, bu terimi izah eden ve düzenleyerek onu bir kurama dönüştüren ünlü Fransız hukukçu Jean Bodin'in "Devletin Altı Kitabı" (Les Six livres de la République) isimli eseriyle birlikte yer almıştır. Bu eserde Bodin hakimiyeti, toprak parçasında hayatını sürdüren tüm bireyler (vatandaşlar ve teba) üzerinde yasayla sınırlanmayan en üst iktidar şeklinde ifade etmiştir. Bodin ortaya çıkardığı hakimiyet yaklaşımını düzenli bir duruma getirme amacıyla, hakimiyetin vasıflarını ve ana hatlarını şu şekilde ifade etmiştir:[92]

- Egemenlik mutlaktır: Egemenlik en yüksek idare erki olarak ifade edilir ve başka bir irade tarafından kısıtlanamaz ve cemiyetteki başka iktidar mihrakları egemenden kaynaklı olarak varlık kazanırlar yani onun müsaade ettiği ölçüde ve sürece mevcutturlar.

- Egemenlik süreklidir: Egemen ve idareciyi kesin bir şekilde ayıran Bodin'in görüşüne göre, zamanla kısıtlanan veya arzu edildiği taktirde geri alınan bir yönetim egemenlik olmaz, yalnızca bir velayet olur.

- Egemenlik bölünmez, devredilmezdir: hakimiyetin kat'i ve devamlı olması, onun "bir" olmasını gerektiğini ifade eder. Bu sebepten dolayı, hakimiyet bölünmemek ve bütün olarak varlığını devam ettirme şartıyla bir prens, bir azınlık ya da toplumun tamamında bulunabilir.

---

[91] Ahmet Davutoğlu, *a.g.e.*, s. 48.
[92] Mehmet Ali Ağaoğulları-Levent Köker, *Kral-Devlet ya da Ölümlü Tanrı*, İmge Kitabevi, Ankara, 2004, s. 26-43.

Stephen D. Krasner hakimiyetin çeşitli boyutlarına işaret etmiş ve terimi dörtlü bir sınıflandırmayla ifade etmiştir:[93]

1. İç egemenlik: Bir ülkede halk velayetinin teşkilatlanması ve bu velayetin kontrol düzenine, kontrol kuvvetini sağlayabilmesi.

2. Hudut ve karşılıklı tabiiyet hakimiyeti: Halk velayetinin hudut dışında kalan faaliyetlerini de kontrol edebilme becerisi.

3. Milletlerarası hukuk hakimiyeti: Ülkelerin birbirlerini tanıma amaçlı hakimiyet sahası.

4. Westphalian hakimiyet: Dış mihrakların iç velayet yapılanmasına karışamaması.

Bu tasnifte ifade edilenlere bakılacak olursa, bir ülkenin iç hakimiyeti; hudutlardaki intikallerin denetimini sağlamaya yönelik hudut hakimiyeti; milletlerarası hakimiyet açısından karşılıklı bilinirliğe bağlı milletlerarası hakimiyeti; bu ulus-devletin milli hakimiyet sahasına farklı egemenlerin karışmamasını temel alan hakimiyeti gibi çeşitli boyutlar meydana gelmektedir. Bununla beraber bir devlette bu dört ögenin tümünün aynı anda mevcut olmasının olanak dışı olduğu haller de ortaya çıkabilmektedir. Örneğin bir milletlerarası teşkilata üye olmak, hukuk hakimiyetine çok fazla etki etmezken, Westphalian hakimiyeti büyük oranda yok olabilmektedir.[94]

Yukarıda da işaret edildiği gibi hakimiyet terimi, 16. asırda, Avrupa'da derebeylikten ulus-devlete geçiş döneminde ortaya konmuştur. Jean Bodin ve

[93] Stephen D. Krasner, *Sovereignty: Organized Hypocrisy*, Princeton University Press, Princeton 1999, s. 3-5.
[94] Ahmet Davutoğlu, *a.g.e.*, s. 49-50.

Thomas Hobbes'un görüşleri temelinde yükselen alışılmış hakimiyet kuramı, hakim iradenin "mutlak", "sürekli" ve "bölünmez" gibi vasıflara sahip olduğu anlayışını ön plana koymaktadır. Hakim güç, salahiyetini kullanırken, hem kendisine eşit hem de kendinden üst düzeydeki herhangi bir erke bağımlı olmaz. Hakimiyet, bireyde, azınlıkta veya halkın genelinde olabilir. Önem verine şey hakimiyetin parçalanmaması, tek bir birey veya organda olmasıdır. Bir devlet tek bir hakim güç barındırmalıdır. Devletin içinde birden fazla hakim güç mevcutsa; kilise, feodal beyler ya da farklı güçler hakimiyet savı ortaya atıyorlarsa, bu şekildeki bir sistemin dik durabilmesi olanaksızdır. Böyle bir halde, hakim bir devletin mevcudiyeti de söz konusu olamaz.[95]

Avrupa'da, siyasal iktidarın parçalandığı bir düzeni ifade eden derebeylik sisteminden ulus-devlete geçiş sırasında önemli bir konuma sahip olan bu yaklaşıma göre, çağın mutlak monarşileri gerçek hakimlerdi. Çünkü, hakimiyet, kesin, parçalanamaz ve sınırlamalara kapalı özellikleriyle tek kişi yani monarktaydı. Egemen gücü, ne sınırlar içinde ne sınırlar dışında kısıtlayan başka bir erk mevcut değildi. Avrupa'da Otuz Yıl Savaşları'ndan sonra imzalanan Westphalia Barışı (1648), bu hakimiyet yaklaşımını temel alır. Westphalia örneği, dünyanın hakim devletlerden meydana geldiği görüşü üzerinde durmaktadır. Devlet üstü velayetler tesirini kaybetmiş, Papalık müessesesi barış antlaşması döneminde süreç dışı bırakılmış, Kutsal Roma İmparatorluğu'nun parçalandığı kanıksanmıştır (Uygun, 2003, s. 250). Böylece, Oral Sander'in da işaret ettiği gibi, bundan böyle Avrupa, kendi kanunları çerçevesinde hareket edecek, kendi siyasi ve iktisadi menfaatlerini izleyecek, serbestçe müttefikler edinebilecek ve ittifakları bozabilecek, savaş ile sulh arasında, güç dengesi kaidelerince vaziyet değiştirebilecek, elçi yollayıp kabul edebilecek müstakil ve hür devletlerden meydana gelecektir.[96]

---

[95] Oktay Uygun, "Küreselleşme ve Değişen Egemenlik Anlayışının Sosyal Haklara Etkisi", *Anayasa Yargısı Dergisi*, Sayı 20, ss. 250-284, s. 250.
[96] Oral Sander, *Siyasi Tarih I*, İmge Yayınevi, Ankara 1999, s. 100-101.

Hakimiyet terimiyle alakalı olarak hudut-velayet ilişkisi ve karşılıklı bilinirliğe dayanan yaklaşım tarihi süreç içerisinde, 19. yy. ile beraber Hegel'in de yardımlarıyla sistemli bir tamamiyete kavuşmuştur. Takip eden dönemde İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dünyanın genelinde standardizasyon sürecine giren bir ulus ve ulus-devlet yaklaşımının benimsenmesi doğrultusunda gelişmeler sürmüştür. Bu hususta Max Weber'in hakimiyet terimi üzerine yaptığı tanım önem arz etmektedir. Weber'e göre çağdaş devleti diğer devletlerden ayıran nitelik, belli bir sınır içerisinde yasal şiddet tekelini elinde bulundurmasıdır. Globalleşme sürecinde hakimiyete dair yasal şiddet tekeline dayanan çağdaş devletin hakimiyeti düşüncesinin bugün geçerliğini devam ettirip ettirmediği ve bu manada hakimiyet yaklaşımının hangi biçime evirilmekte olduğu hususu dikkat çekmektedir.[97]

Westphalia örneğinin 1648'den 1945'e kadar devam ettiği ifade edilebilir. Bu dönem, aynı anda, evrensel insan hakları yaklaşımının düzenli bir şekilde ortaya konduğu ve anayasalarda etkisini gösterdiği devredir. Ancak, evrensellik prensibinin kanıksansa da, İkinci Dünya Savaşı sonrası döneme dek, insan hakları devletlerin kendi iç meselesi olarak kabul edilmiş, bu hakların her zaman ve her yerde geçerli olmasını ve tatbik edilmesini sağlayacak milletler arası veya global teşkilatlanmalar üzerinde çalışılmamıştır. İnsan hakları politikası dahil, devletlerin kendi ülkelerindeki birey ve cemiyetler üzerinde tek hakim olduklarını kendi kural yasa ve kurumlarını istedikleri gibi düzene sokabilecekleri benimsenmiştir.[98]

## 2.2. Kapitalizm

### 2.2.1. Kapitalizmin Tanımı

Dünyanın mevcut ekonomik sistemini ve toplumların yaşam tarzlarının belirleyicisi olan kapitalizmin gelişimi, birçok farklı disiplinde incelenmiştir.

[97] Ahmet Davutoğlu, *a.g.e.*, s. 49-50.
[98] Oktay Uygun, *a.g.e.*, s. 251.

Kapitalizmin ekonomik yönü iktisat biliminde incelenirken; sosyoloji, siyaset ve felsefe de kapitalizmin toplumların üzerinde bıraktığı etkileri üzerine yoğunlaşmaktadır. Bütün bu çalışmalar yapılırken, kapitalizmin bir idealden ziyade bir süreç olduğu kabul edilirse, bu konuyu araştırmanın zaman ve mekan açsından sınırlandırmalarının olduğu görülebilir. İlk olarak bir ekonomik sistem olarak doğan kapitalizmin tanımı, tarihsel ve mekânsal açıdan konumunun nerede olduğuna göre değişmektedir.

Kapitalizm, köken olarak sermaye anlamına gelmekte ve "sermaye sahiplerinin, sermayelerini serbest olarak işletmelerine imkân veren ekonomik sistem" olarak tanımlanmaktadır (Hayat Büyük Türk Sözlüğü). Kapitalizmin genel tanımı Merriam Webster'da: "sermaye mallarının özel ya da tüzel mülkiyeti, özel karar alıcılar tarafından belirlenen yatırımlar ve serbest piyasa içinde esas olarak bir rekabet ortamında belirlenen malların fiyatları, üretimi ve dağıtımı gibi özelliklerle tanımlanabilen bir ekonomik sistemdir" olarak yapılmıştır. Kapitalizm, Britannica Ansiklopedisi'nde ise "serbest piyasa ekonomisi ya da serbest girişim ekonomisi olarak da adlandırılabilen kapitalizm, feodalizmin çözülmesinden itibaren Batı dünyasında egemen olan, üretim araçlarının çoğunluğunun özel mülkiyete ait olduğu ve üretimin yönlendirilmesinin ve kârın dağıtımının büyük ölçüde piyasaların hareketleriyle gerçekleştiği bir ekonomik sistem" olarak tanımlanmaktadır. Kapitalizm, Georg Fülberth tarafından Kapitalizmin Kısa Tarihi adlı kitabında şöyle tanımlamıştır: "Kapitalizm, kâr ve bu kârı elde etmek için kullanılan aracın (sermayenin); malı, mal üretimi için kullanmak, malların alım ve satımını sağlamak veya hizmete dayalı işgücünü arz etmek ve satmak suretiyle birikimini (akkumalation) sağlayan toplumların işleyiş tarzıdır."[99]

Yapılan bütün açıklamalara bakıldığında, kapitalizmin öne çıkan ilk dinamiğinin bir ekonomik sistem olması olduğu görülmektedir. Ekonomi; üretim ve

[99] Georg Fülbert, *Kapitalizmin Kısa Tarihi*, Çeviren: Sadık Usta, Yordam Kitap, İstanbul 2010, s. 17.

tüketim demektir, her şey burada başlamakta ve yok olmaktadır.[100] İnsanoğlu, varlığını sürdürmek için tüketmek ve tüketimi tekrar karşılamak için üretmek zorunda kaldığından, tarih boyunca toplumların ekonomik ilişkilerinin belirleyicisi üretim ve tüketim alışverişleri olmuştur. Tüketim, ilk çağlarda avcılık ve toplayıcılık şeklinde yapılırken, günümüzdeki bilim ve teknoloji sayesinde küresel bir üretim sistemi doğmuştur. Tüketim ve üretim arasında sorgulanamaz bir denge olması gerektiği için de üretimin böylesine küreselleşmesi, tüketimin de aynı seviyeye çıkmasına neden olmuştur. Mevcut sistem ve popülasyon göz önüne alındığında, üretim ile tüketimin her zaman denge içerisinde olamadıkları görülmektedir. Bu denge sağlanmaya çalışırken insanların yaşadığı gerilimli tecrübe onları Aristoteles'in deyimiyle "sosyal bir hayvan"a dönüştürmüştür (zoon politikon). Bu gerilimler, ilk çağlardan itibaren diğer canlılardan ayrılarak "homo sapiens" olarak varlığını sürdüren insanların, mevcut post-modern çağda ise "homo consumers"a dönüşmesine neden olmuştur. İnsanoğlunun varlığının ilk dönemlerinde bu denge, hayati ihtiyaçları sağlamak için kurulmuş bir üretimle devam ettirilirken, günümüzde üretilen malların simgelediği tüketim arzusuna evrilmiş durumdadır. İlk bakışta sadece birer ekonomi terimi olan üretim ve tüketime, tutku, hırs, merhamet ve vicdan da dahil olmuştur ve bu da büyük bir hikaye yaratmaktadır.

Ahmet İnsel, Neo-Liberalizm Hegemonyanın Yeni Dili adlı kitabında kapitalizmin sadece bir ekonomik sistem değil, bir sosyal-kültürel sistem olduğunu belirtmiştir.[101] Marx'a göre de ekonomik olgular aynı zamanda toplumsal olgulardır ve belirli tipte ekonomiler belirli tipte toplumlarda meydana gelmektedir.[102] Fernand Braudel de kapitalizmi ekonominin işleyişinin yanı sıra toplumsal yapının dinamikleri olarak değerlendirmektedir.[103]

---

[100] Fernand Braudel, *Maddi Uygarlık-Mübadele Oyunları*, Çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, Ankara 2004, s. 13.
[101] Ahmet İnsel, *Neo-Liberalizm Hegemonyanın Yeni Dili*, Birikim Yayınları, İstanbul 2004, s. 30.
[102] Anthony Giddens, *Tarihsel Materyalizmin Çağdaş Eleştirisi*, Çeviren: Ümit Tatlıcan, Paradigma Yayınları, İstanbul 2000, s. 40.
[103] Georg Fülbert, *a.g.e.*, s. 30.

Üretim ve tüketim gerekliliklerinden doğan alışveriş ilişkileri, insanların yüzyıllar boyunca birlikte yaşamaları konusunda önemli bir yere sahiptir. İlkel kabilelerden çok kültürlü federal devletlere, ulus devletlerden büyük imparatorluklara kadar birçok konuda farklılıkları bulunan insanoğlu, oluşturdukları ekonomik kurallar sonucunda günümüzdeki tüm dünyaya hakim olan kapitalist ekonomi sistemini kurmuştur.

### 2.2.2. Kapitalizmin Tarihsel Gelişimi

#### 2.2.2.1. Küreselleşme Öncesi

Immanuel Wallerstein'a göre kapitalizm on beşinci yüzyıl sonlarında Avrupa'da doğmuş ve on dokuzuncu yüzyıla gelindiğinde bütün dünyayı kapsamaya başlamıştır.[104] Kelime kökeni olarak fon, stok, faiz veya para kitlesi anlamında ortaya çıkan kapital kelimesi, o dönemlerde tartışmalar faiz ve tefecilik üzerine yapıldığı için ilk başlarda net bir tanıma sahip olamamıştır.[105] Başta İtalya olmak üzere birçok ticaret ülkesi, dini otoritenin gücünün azalmaya başlamasıyla faizi kullanmaya başlamış ve böylece sermaye daha da büyümüştür. Faizin kabullenmeye başlanmasıyla sermaye bütün dünyaya yayılmış ve bu durum kapitalizmin dini otoriteyi yenmesi olarak görülmüştür.

Kapitalizm, ortaçağ döneminde Avrupa'da başta ekonomik olmak üzere sosyal ve toplumsal alanlarda hareketliliğin artmasına neden olmuştur. Geçmiş dönemlerdeki sadece toprağa bağlı olan üretim ve tüketim faaliyetlerinin değişmesiyle toplumlar hareket özgürlüğüne sahip olmaya başlamış ve böylece toplumların genel işleyişlerinde devrimsel niteliklerde kural değişiklikleri yaşanmaya başlanmıştır. Çiftlik hayvanları dışında bir şeye sahip olmayan köylüler, kendilerini toprakların efendisi olarak tanımlayan "lord"lar, askerler ve din adamları karşısında

[104] Immanuel Wallerstein, *a.g.e.*, 2009, s. 16.
[105] Fernand Braudel, *a.g.e.*, s. 203.

değişen ekonomik ve toplumsal dinamikler sayesinde güç kazanmaya başlamış ve kentlere göç ederek günümüzün modern toplumunun temellerini atmıştır. Böylece artık kentlerde yaşamaya başlayan işçiler ve ekonominin lideri konumuna gelen işveren burjuva sınıfı sayesinde doğan kapitalist güç, geçmişte egemen olan sınıfları ikinci plana atmıştır.

Kapitalist güç döngüsü, Birleşik Eyaletlerin liderliğinde ilk olarak İngiltere, İspanya ve Fransa gibi ülkelerde oluşmaya başlamıştır. Sermaye Hollanda gibi yoğun ülkelerdeyken, zamanla Hollanda'nın gücünü kaybetmeye başlamasıyla İngiltere ve Fransa'ya geçmiş, bu ülkeler arasında yaklaşık yüz elli yıl sürecek olan üstünlük savaşını başlatmıştır. Bu savaşın ekonomik ve ticari boyutu, iki ülke arasında merkantilist bir ekonomik sistem anlayışının gelişmesine neden olmuştur. Ekonomik milliyetçiliğin temelini oluşturan bu anlayış, ulusal devletlerin kurulmasının çıkış noktası olarak görülmektedir. Gustov von Schmoller'e göre merkantilizmin temel amacı devlet kurmaktadır ancak bu devletle birlikte aynı anda ulusal ekonomiyi kurmayı da hedefler.[106]

Wallerstein ile birlikte dünya sistemi kuramcılarından birisi olan Anthony Giddens da, Tarihsel Materyalizmin Çağdaş Eleştirisi adlı kitabında kapitalizm ve ulus-devlet arasındaki bağlantıyı şöyle açıklamaktadır: "Kapitalizmin aşağı yukarı 16. yüzyılda başlayan ve günümüzde hızlanan bir 'kapitalist dünya ekonomisi' olarak zafer dönemi, aynı zamanda ulus-devletin bir siyasal ve askeri organizasyon odağı olarak dünya çapındaki zaferini hızlandırdığı bir dönemdir… (Her ne kadar, kuşkusuz aksi doğru olmasa da), tüm 'kapitalist devletler' ulus-devletler olmuşlardır."[107]

Dünya sistemi kuramcıları Giddens ve Wallerstein'ın önderliğinde, kapitalizmin bir ekonomik örgütlenme hareketi olduğunu ve monarşi dönemine son

[106] Giovanni Arrighi, *Uzun Yirminci Yüzyıl-Para, Güç ve Çağımızın Kökenleri*, Çeviren: Recep Boztemur, İmge Kitabevi, Ankara 2000, s. 87.
[107] Anthony Giddens, *a.g.e.*, s. 199.

vererek ulus devlet yapısını oluşturmaya başladığını savunmaktadır. Ancak bu örgütlenme öncesindeki dönemde monarşiler ile ticari işveren konumundaki burjuva sınıfının işbirliği halinde olduğu da göz ardı edilmemelidir. Teichova ve Matis; çalışmalarında Avrupa'nın egemen güçleri olarak kabul edilen İngiltere, Hollanda ve Fransa'nın merkantilizm etkisiyle milliyetçilik duygusuyla büyük bir rekabete girdiğini belirtmektedirler.[108]

Merkantilistler, ülkelerinin zenginlik derecesini ticaretlerden elde edilen altın ve kar edilen paralar ile ölçerken, bu devamlılığı sağlamak adına dış ülkelerden gelen malları yasaklamış ve ihracatı arttırmak için diğer ülkelerle savaşa girip sömürgeler elde etmekten çekinmemişlerdir. Bu süreç boyunca zenginleşen ve sosyal ve siyasal alanda görünür olmak isteyen burjuva sınıfı ile ülkelerinde artan zenginliği kendi iktidarlarını askeri ve yönetim alanlarında koruyabilmek için krallar işbirliği yapmışlardır. Merkantilizm ile ortaya çıkan ekonomik milliyetçilik, Fransa ve İngiltere başta olmak üzere yerini milli devlet sistemine bırakmaya başlamıştır. Devletlerin kurulması önceden sadece hukuki, mali ve askeri değerler üzerine kuruluyken yeni başlayan bu süreçle farklı uygulanan ekonomik faktörler de bu konuda etkin olmaya başlamıştır. Söz konusu ekonomik milliyetçilik ile sermaye piyasaları ve ticaret ürünleri pazarları da ulusallaşmaya başlamış ve devletler sadece bir hanedanın hükmettiği yerler olmaktan çıkarak birçok farklı aktörün ortak çıkarları için iş birliği yaptığı örgütlü kuruluşlar olarak görülmeye başlanmıştır. Fransa ve İngiltere arasındaki üstünlük savaşı da mevcut ticaret yollarının hakimiyetinin ve yeni ticari pazarların paylaşılmasıyla birlikte devam etmiş, ve etkileri Avrupa kıtasının dışına kadar ilerlemiştir. Bu savaşların devam edebilmesi için gereken ordu ve bu ordunun maliyetlerinin karşılanması gerekliliği, devletleri yeni ekonomik yöntemler getirmeye itmiştir.[109] (Adda, 2005, s. 37). Böylelikle devletler kapitalistlerden borç almaya başlamış ve bunun yanı sıra bir vergi sistemi oluşturma yoluna gitmiştir.

---

[108] Alice Teichova-Herbert Matis, *Nation, State, and the Economy in History*, Cambridge University Press, Cambridge 2003.

[109] Jacques Adda, *Ekonominin Küreselleşmesi*, Çeviren: Sevgi İnceci, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s. 37.

Savaşların ve düzenli vergi sistemlerinin oluşmaya başladığı bu dönemde oldukça güçlenen kapitalizm, vergi toplayan devlet ile vergi veren halk arasındaki ilişkinin de şekillenmesiyle, modern devletin oluşumunda etkili olmuştur. Kapitalizmin anavatanı olarak görülen İngiltere başta olmak üzere birçok Avrupa ülkesinde ve Amerika'daki koloni ülkelerinde, vergi toplayan egemen devlet ile vergi ödeyenlerin bağımlılık ilişkisi, kapitalizmin gelişmesiyle birlikte güçlenmeye devam etmiştir. Felemenk'te egemen olan kapitalizme dayalı devlet oluşumunun, Balkanlar ve İber yarım adalarında da kısmen zorlamayla oluşmasının aksine, başta İngiltere olmak üzere Britanya Ada Devletleri daha ılımlı yöntemleri benimsemiş, sermaye ile devlet ara sıra çatışsa da sonuçta güçlerini birleştirmişlerdir.[110] Kapitalizmin savunucuları olan burjuvazi ile iktidarların arasındaki bu kapışmalar, 18. yüzyılın sonlarında görülmeye başlanan ulus-devletlerin de yapısını etkilemiştir. Wallerstein da, ulus-devletlerin 15. ve 18. yüzyıllar arasındaki ekonomik sistemlerin değişimden ortaya çıktığını savunmaktadır.[111] Wallerstein'a göre ulus-devlet ve kapitalizm birbirinden ayrılamayacak iki oluşumdur. Wallerstein'ın 15. yüzyıl sonrasındaki Avrupa'yı araştırması da devlet oluşumlarına ışık tutacak şekildedir; Bir bölgedeki üretim biçimi belirli bir sınıfı ve bu sınıf da belirli bir devleti yaratır. Bu devletin konumunun niteliği de yerel üretici ve tüccarların dış ülkelerle kurduğu ekonomik ilişkilerle şekillenir ve merkez, çevre veya yarı çevre konumları bu devlerin örgütlenmesini etkileyen en önemli faktörlerdendir.[112]

Feodal dönemin kapanıp kapitalizmin doğuşuyla ulusal devletlerin oluşmaya başlamasıyla, dünyada yeni bir ekonomik bölüşme görülmüştür. Feodal dönemlerden merkezden uzak bölgeler, sıkı yönetimlerin hedefi değil haraç kaynağı haline gelmiştir ve imparatorların istediklerini yerlerine getirmeleri için yerel hükümetlerine özerklikler verilmiştir.[113] Fakat Westphalia Antlaşması ile egemenlik konusunda yaşanan değişiklikler sonucu, devletler tanımlanmış sınırlar içerisinde kendi

[110] Charles Tilly, *Avrupa'da Devrimler (1492-1992)*, Çeviren: Özden Arıkan, Literatür Yayıncılık, İstanbul 2005, s. 118.
[111] Nur Vergin, *a.g.e.*, s. 175.
[112] Charles Tilly, *Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu*, Çeviren: Kudret Emiroğlu, İmge Kitabevi, Ankara 2001, s. 34.
[113] Christopher Pierson, *Modern Devlet*, Çeviren: Dilek Hattatoğlu, Çiziyazıları Yayınları, İstanbul 2000, s. 30.

ekonomik, politik ve toplumsal kurallarını bir düzene oturtmaya başlamıştır. Kapitalizmle birlikte zenginleşen kaynaklar sayesinde de modern devletler arasındaki ekonomik bölüşümlerin çeşitliliği artmıştır. Wallerstein, tarihteki ilk dünya ölçeğindeki ekonominin gelişmesinin kapitalizm ile beraber Atlantik Kıyısındaki bazı devletlerin egemenliğinde bir üretim ve alışveriş patlaması yaşanması, bunun da küresel bir meta pazarı oluşturmasıyla görüldüğünü belirtmiştir.[114] Önceki dönemlerde üretilen yükte hafif ancak pahada ağır olan ürünler dışında yerel olarak yapılan ekonomik faaliyetler, teknolojik gelişmeler ve coğrafi keşifler sayesinde bütün dünyaya yayılma fırsatı bulmuştur. Bilimsel ve teknolojik gelişmeler, ticareti kolaylaştırırken aynı zamanda Sanayi Devrimi'nin de önünü açmış ve pazardaki ürün ve hizmetin çeşitliliğini arttırmıştır. Bu sayede güçlenen kapitalist ekonomik örgütlenme modeli de başta İngiltere olmak üzere ABD, Fransa ve Hollanda'da oluşmaya başlamıştır. Ticari ekonominin merkezinde olan bu ülkeler, devamlılığı sağlayabilmek için kazançlarını askeriye ve bilimsel çalışmalar harcamış, böylece kendilerini merkez güçler olarak dünyaya tanıtmıştır. Wallerstein'ın açıkladığı yeni dünya sisteminde ise kapitalizmin oluşmasıyla ürünler, toprak ve işgücünün metalaşması yoğunlaşmıştır.[115]

Ucuz hammadde ve işgücüyle üretilen mallar, kapitalist sistemin egemenleri tarafından üzerine eklenerek satılmakta, bu da dünyanın yeni ekonomik sisteminin meta zinciri haline gelmektedir. Metanın en büyük özelliği, ürünlerde emek olmasıdır.[116] Küresel bir boyuta ulaşan meta zincirleri, çıkış ve varış noktaları bakımından bağlantılı yerlere konumlanmıştır, bu da kapitalist dünya sisteminde çevreden merkez ülkelere doğru gitme eğiliminde olduklarını göstermektedir.[117] Bu da, emeğin yoğun olduğu meta ürünlerinin çevre ülkelerde bulunurken, teknoloji ağırlıklı meta ürünlerinin merkez ülkelerde olmasından kaynaklanmaktadır. Teknoloji ağırlıklı ürünler, emeğin yoğun olduğu ürünlerden çok daha pahalıya satılabildiği için uluslararası alanda eşitsizlik yaratmaktadır. Örneğin bir birim

[114] Nur Vergin, *a.g.e.*, s. 175.
[115] Anthony Giddens, *Ulus Devlet ve Şiddet*, Çeviren: Cumhur Atay, Devin Yayıncılık, İstanbul 2005, s. 199.
[116] Sezgin Kızılçelik, *Küreselleşme ve Sosyal Bilimler*, Anı Yayıncılık, Ankara 2003, s. 30.
[117] Immanuel Wallerstein, *a.g.e.*, 2009, s. 26.

teknoloji yoğun meta ürün ile 10 birim emek yoğun meta ürünün eşit olması çevre ülkeler ile merkez ülkeler arasında görünmeyen bir köle-efendi ilişkisi yaratmaktadır. Bu demektir ki çevre ülkelerde yaşayan insanlar, merkez ülkedekilere göre on kat daha fazla çalışmak ve üretmek zorundadır.

Söz konusu eşitsizliğe son vermek için, başta Fransa olmak üzere Avrupa'da ve Amerika'da görülen devrimlerin yarattığı modern yurttaşlık kavramı öngörülmektedir. Modern insanın ortaya çıkmasında Fransız Devrimi, İngiltere'deki Şanlı Devrim ve ABD'deki Bağımsızlık Savaşı önemli rol oynamaktadır. Bu devrimlerde başrolde olan burjuva sınıfı kadar, kapitalizm yüzünden topraklarını ve üretim araçlarını kaybeden köylüler, ve zanaatkarlardan oluşan alt sınıflar da etkili olmuştur. İngiltere'de çitleme hareketiyle ortaya çıkan modern tarım, üretimde verimliliği arttırınca, birçok Avrupa ülkesinde de fabrikalar seri üretimlerle hız kazanmaya başlamış ve lonca birlikleri bunlar karşısında avantajsız konuma düşmüşlerdir. Bağımsız köylü ve şehirli zanaatkarlardan oluşan bu birlikler seri üretimle rekabet edemedikleri için topraklarını ve atölyelerini kaybetmek zorunda kalmışlardır, böylece sermaye de daha az kişi arasında bölüşülmüştür.[118] Yaşam alanlarından edilen köylüler ve işlerinden olan zanaatkarlar geçimlerini sağlayabilmek için emeklerini satmaya başlamışlardır. Böylece feodal dönemlerdeki serf emeği, kapitalizmde özgür emek olarak anılmaya başlanmış ve hammadde ve toprak sermaye gibi bir üretim faktörü haline gelmiştir.

Karl Marx, kapitalizmin üretim ve tüketimin uluslararası bir boyut kazanmasına sebep olduğunu ve insanların ihtiyaçlarının karşılanmasının yerel pazarı aştığını belirtmiştir.[119] Üretimin kitlesel olarak yapılıyor olması kapitalist ekonominin verimlilik ihtiyacına uygun bir emek piyasasını ortaya çıkarmıştır. Kırsalı bırakıp kentlere göçen işsiz köylüler ve zanaatkarlar, egemen güçler (devlet ve sermaye sahipleri) tarafından belirli bir sürede (sanayi devriminin başlarında

[118] Marshall Berman, *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor*, Çeviren: Ümit Altuğ-Bülent Peker, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s. 130.
[119] Gös. yer.

günde 16-18 saati bulmuştur) belirli bir işin bitirilmesi sonucunda ücret karşılığı çalışmaya başlamış ve işçi unvanına erişmişlerdir. Kapitalizmin gelişim sürecinde devletler işgücünün daha da metalaştırılması amacıyla işçilerin belirli bir iş türünden bir diğerini geçmesini kısıtlayan kuralları kaldırmıştır.[120]

İşçinin gösterdiği emin zaman ve ücretle ölçülüyor olması, emeği kapitalizme uygun olarak metalaştırmış ve hem egemen sınıf hem de işçi sınıfı tarafından pazarlık aracı haline getirmiştir. Çalışma zamanı konusundaki mücadele, kapitalist ekonomideki sınıf çatışmasının en direkt aracıdır; geleneklerle ya da anlaşarak değil, mücadele ederek belirlenir.[121] Aynı şekilde kapitalizm, iş bölümü konusunda da üretim sürecini köklü bir biçimde değiştirmiştir. Smith'in belirttiği üzere küçük bir fabrika ya da atölyede dahi iş bölümünün yapılması, verimliliği yüzlerce kat arttırabilmektedir. Üretimin bu şekilde artması da kapitalizmin pazara ihtiyaç duymasına neden olmuş ve böylece ulusal pazarlar ortaya çıkmıştır. Verimliliğin artmasını sağlayan iş bölümü konusunda Smith ayrıca, sadece ticari faaliyetin yapıldığı sömürgeci merkantilist ekonomik anlayışın yerine ülkeler arasında da iş bölümü yapılması gerektiğini savunmuş ve serbest ticaretin oluşturulması gerektiğini belirtmiştir. Ona göre inşaların bir iş üzerinde uzmanlaşmasını sağlayıp verimliliği arttıran iş bölümü, ülkeler arasında da Pazar payının genişlemesine neden olarak sınırlı pazarlarda ülkelerin birbiriyle rekabet etmesini önleyecektir.

Adam Smith başta olmak üzere birçok fizyokrat Fransa'da toprak sahiplerinin sattıkları ürünlere denk olarak vergi ödemesine karşı çıkmış, böylece merkantilizmin yerine serbest ticaretin öne çıkmaya başladığı ve Laissez-faire (bırakınız yapsınlar) sözü ile ünlenmiş kapitalizm ortaya çıkmıştır. Fizyokrası, sanayi ve teknolojik gelişmelerde İngiltere'nin arkasında kalan ve ekonomisinin büyük bir kısmının köylülerin tarımından kazanan Fransa'da ortaya çıkmıştır. Fizyokratlar, kendi topraklarının mülkiyeti üzerinden tam serbestlik isteyen bir nevi Fransız Devrimi'nin de temellerini atmıştır. Fizyokratlar Fransa'da köylülerin yanında dururken Adam

[120] Immanuel Wallerstein, *a.g.e.*, 2009, s. 43.
[121] Anthony Giddens, *a.g.e.*, 2000, s. 129.

Smith İngiltere'de gittikçe güç kazanan sanayi kapitalizmini desteklemiştir. Fakat fizyokratlar 'eksiksiz özgürlük" için mücadele etmektedirler ve Adam Smith'in belirttiğine göre ondan daha etkili olmayı başarmışlardır: *"... ama ulusların servetini tüketilemez para zenginliğinden değil, toplumun emeğiyle her yıl yeniden üretilen tüketilebilir malların meydana getirdiği eksiksiz özgürlüğün, yıllık yeniden üretimi en büyük kılacak tek etkili tedbir olduğunu öne sürmekle bu öğreti her bakımdan cömert ve liberal olduğu kadar haklıdır da."*[122]

Milli devletin oluşumu döneminde merkantilizmin gösterdiği etkiyi, kapitalizm de ulus-devletlerin ortaya çıkmasına göstermektedir. Merkantilizm, Avrupa ülkelerinin kapitalizm ile tanışmasının en önemli faktörlerindendir.[123]

Kapitalizm ile birlikte ulus-devletler, serbest üretim için uygun her işi yapabilecek serbest iş gücü ve sürekli olarak yapılan üretimin tüketilmesi için bir orta sınıf ortaya çıkmıştır.

İş bölümü, işçi sınıfının üretimdeki değişebilecek herhangi bir parça haline getirmiş ve yaptığı işe yabancılaşmasına neden olarak üretimdeki gücünü azaltmıştır. Üretimin örgütlenmesinin yol açtığı bu değişim sonucunda Avrupa'da nüfus proleterleşmiştir; hane halkı ücreti emeğe daha bağımlı hale gelmiş ve üretim araçları üzerindeki kontrolünü kaybetmiştir.[124] İşbölümünün gelişirken temsil ettiği farklı mülkiyet biçimleri, işin konusu, ürünler ve aletler bakımında kişilerin kendi aralarındaki ilişkileri de belirlemiştir.[125] Bir üretim sürecindeki iş bölümü insanların arasındaki ilişkileri etkilediği gibi serbest ticaret anlayışıyla gelişen ülkeler arasındaki iş bölümü de devletlerin ilişkilerini değiştirmiştir. Üretim sürecinde görülen bu mekan dominantlığı, dünya ekonomisinin merkez ve çevre ülkeleri

---

[122] Leo Huberman, *Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla*, Çeviren: Murat Belge, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s. 160.
[123] Jeremy Smith-Shmuel Noah Eisenstadt, *Europe and the Americas: State Formation, Capitalism and Civilization in Atlantic Modernity*, Brill Academic Publishers, Leiden 2006, s. 143.
[124] Charles Tilly, *a.g.e.*, 2005, s. 36.
[125] Karl Marx, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, Çeviren: Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara 1976, s. 21.

arasında sadece yaşam seviyeleri açısından değil sermaye birikiminin konumu açısından da kutuplaşmalara neden olmuştur.[126] İş bölümü sayesinde artan verimlilik büyük miktarlarda kar da getirmiştir ancak, bu karların çoğu kapitalistlere sermaye olarak gitmiştir. Üstelik işçiler ve işverenler, bu üretim sonucunda elde edilen kapital ürünün paylaşımında da savaşmaya başlamıştır. Artık işçiler, belirli bir ücret karşılığında emeklerini işverenlere satarak dünyaya mal üretmeye başlamışlardır. Fernand Braudel'in de belirttiği gibi sermaye de dahil olmak kapital mal bir önceki çalışmanın sonucudur, birikmiş bir iştir.[127] Marksist teoriye göre, insanların birlikte çalışarak ürettikleri işin mülkiyet hakkı eşitsiz bir biçimde egemen gücün üzerine gitmekte ve onu ileriye taşımaktadır. Emeğiyle üretim yapan insanları dolaylı yoldan modern köle haline getiren kapitalizm modern bir illüzyon olarak görülmektedir. Tarihte efendisinin yanında karın tokluğuna çalışan köleler, modern dünyada ev-iş-alışveriş üçgenine takılan ücretli kölelere dönüşmüştür.

Çalışanların emeği ile biriken sermaye, kapital mallar ve mali fonlar açısından sabit sermaye ve dolaşımdaki para; tüketim malı ve hizmet açısından da dolaşan sermaye olarak ikiye ayrılmaktadır Sabit sermaye iktidarın baskınlığını belirginleştirirken, dolaşan sermaye de iktidarın ve köleliğin bağımlığını gösteren bir iç döngü oluşturmaktadır. Ancak belirtilen bu ücretli kölelik, tarihi örneklerdeki gibi şiddet zoru ile gerçekleştirilmemektedir. Marx'ın Kapital kitabında liberal kapitalizm; işçileri kapitalist işverenleriyle anlaşmaya iten şeyin şiddet değil ekonomik zorunluluk olduğu bir kapitalizm olarak tanımlanmaktadır.[128]

Modern yurttaşın temelinde de kapitalizm ihtiyaç duyduğu özgür emek ve iş bölümü bulunmaktadır. Özgür emek ve iş bölümü ile artan üretim sayesinde halk, kapitalist sistem için hem üreten hem de tüketen kitle olarak kontrol edilmesi gereken bir unsur olmaya başlamıştır. Feodal güçlere karşı savaşa giren burjuvalara destek olarak ulus-devletlerin kurulmasına rolü bulunan bu sınıf, burjuva devriminin

[126] Immanuel Wallerstein, *a.g.e.*, 2009, s. 27.
[127] Fernand Braudel, *a.g.e.*, s. 209.
[128] Christopher Pierson, *a.g.e.*, s. 29.

karakterine de etki etmiştir. Sonuçta işçi sınıfı, emeğin mal haline gelmesiyle oluşmuştur.[129] Dolayısıyla kapitalizmin yarattığı işçi sınıfının 19. ve 20. yüzyıllardaki faaliyetleri, bilinçli olmadan bu sınırlar çerçevesinde genişletilmiştir. Örneğin; 1834 senesinde İngiltere'de kabul edilen Yoksullar Yasası, genel anlamıyla yoksul kategorisini ortadan kaldırmıştır ve eski yoksullar, yoksul evlerinde yaşayan ve fiziksel sorunlardan dolayı sefillik çeken kişiler ile, hayatlarını ücret karşılığında çalışarak kazanan işçiler olarak tanımlanmıştır.[130] Kapitalizmin iş gücünü sistemleştirmesinin ilk adımı olarak görülen bu yasa, çalışabilecek işsizle çalışmayacak işsizi birbirinden ayırmaktadır. Emekçi kesim de kapitalistlerle daha az çalışma süreleri, daha yüksek ücretler, emeklilik ve işsizlik sigortası gibi konularda taleplerde bulunarak pazarlık etmeye başlamıştır.

19. ve 20. yüzyılda hem sermayenin hem de emeğin örgütlenmesi, toplumsal alanda ekonomik-politik bir rekabet oluşturmuştur. Sermaye, merkezine karı alırken emekçiler de emeklilik ücretleri, işsizlik ve hastalık parası, vergi iadesi gibi alanlarda ücretlerini alır.[131]

### 2.2.2.2. Küreselleşme Sonrası

Sanayileşmeden sonra toplumların teknoloji ve kitle iletişim araçlarını kullanmada görülen artışla birlikte, kitlelere belirli amaçları aşılamak daha kolay bir hale gelmiştir. Kapitalist sistemin amacı için hayatın her alanında en yüksek oranda kar etme ve kitleleri belirli bir düşünce kalıbına sokma hedefleri, bu sistemin egemenlerini sürekli yeni arayışlara ve yöntemlere itmiştir. Bu gaye ile kültür ekonomiye dahil edilmiş,[132] kitleler için üretilen mallar kültür simsarları tarafından

---

[129] Georg Fülberth, *a.g.e.*, s. 173.
[130] Karl Polanyi, *Büyük Dönüşüm – Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri*, Çeviren: Ayşe Buğra, İletişim Yayınları, İstanbul 2010, s. 303.
[131] Georg Fülberth, *a.g.e.*, s. 184.
[132] Roland Robertson, *Toplum Kuramı, Kültürel Görecelik ve Küresellik Sorunu*, Çeviren: Gürkan Seçkin-Ümit Hüsrev Yolsal, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1998, s. 103.

belirlenmeye başlanmıştır. Kültür endüstrisinin doğmasına neden olan bu vesile, malları üretmenin yanı sıra pazarlaması ve dağıtımına da gerçekleştirmektedir.

Kitle iletişim araçlarıyla birlikte kültürün de bir endüstri haline geldiği temeli üzerine, Frankfurt Okulu temsilcileri Adorno, Marcuse ve Horkhaimer, ideolojik olduğunu düşündükleri popüler kültür veya anti demokratik olduğu için kitle kültürü demek yerine kültür endüstrisi kavramını kullanmayı tercih etmişlerdir.[133]

Kültür endüstrisinin insanları belirli kalıplara sokarak özellikle çekingen kişileri belirli yönlere itmesi, onlarda manevi değerin öneminin ve kültürel zevk kalitesinin düşüşüne neden olmuştur. Buradaki amaç insanların kültürel ihtiyaçlarını karşılamak değil onlardan faydalanmak ve onları sömürmektir.[134] Neyin daha çok talep gördüğü artık tüketici tarafından değil, endüstride bulunan iş örgütleri tarafından belirlenmektedir.[135] Günümüzde de insanların çevrelerini yorumlamak veya tepki göstermek için kullandıkları kelimeler ve simgelerin büyük bölümünde kültür endüstrisinin izleri görülmektedir.[136]

Kültür endüstrisinin aktif olduğu bir süreçte, herhangi bir ürün ne kadar çok tüketilirse ve buna bağlı olarak ne kadar çok yeniden üretilebilirse, bu ürünün ekonomik döngüye katkısı da o denli büyük olur. Bu nedenle ürünler, toplumsal farklılardan bağımsız olarak insanların ortak alanlarına hitap etmek zorundadır. Kültür endüstrisi aynı zamanda ekonomik ihtiyacı bulunan insanların disipline olmasını amaçlar, bu nedenle bütün kültürel metaların baskıcı, kitleleştirici, metacı oldukları ve disipline etmeye çalıştıkları görülebilir. Ancak yine de özgül bir metanın popüler kültürün bir parçası için bir nebze direniş ya da farklılık göstermesi, bunların

---

[133] Meral Özbek, *Popüler Kültür ve Orhan Gencebay Arabeski*, İletişim Yayınları, İstanbul 1991, s. 85.
[134] Alan Swingewood, *Kitle Kültürü Efsanesi*, Çeviren: Aykut Kansu, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1996, s. 145-148.
[135] Erhan Atiker, *Modernizm ve Kitle Toplumu*, Vadi Yayınları, Ankara 1998, s. 65.
[136] Graham Murdock-Peter Golding, "Kültür, İletişim ve Ekonomi Politik", *Medya – Kültür – Siyaset,* Derleyen: Süleyman İrvan, Ark Yayınları, Ankara 1997, s. 74.

da kabul edilmesi gerekmektedir.[137] Örneğin oldukça popüler olan blue jeanler, yeni çıkan yırtık, zincirli veya yamalı modelleriyle de tercih edilmektedir.

Kültür endüstrisinin baskın olduğu bu ortamda, tüketim bir ahlak göstergesi olarak görülmektedir.[138] Her tüketim faaliyeti aslında bir kültürel üretim faaliyetidir; Estetik olarak üretilen bu ürünler ile anlamları da üretilir.[139] Çünkü satış bittiğinde meranın dağıtım ekonomisindeki rolü sona erer ancak kültür ekonomisindeki görevi başlar. Meta, patronlarla çalışmayı bitirdikten sonra kapitalizmden koparak gündelik hayat tarzının bir parçası haline gelir.

Fiske, geç dönem kapitalist tüketim toplumundaki herkesin bir tüketici olduğunu savunmaktadır. Tüketim, gerek yiyecek, ulaşım, kıyafet gibi maddi, gerekse de medya, eğitim, bilim, kültür gibi soyut şeylerdir.[140] Wallerstein da bu süreçte görülen metalaşmanın, kapitalizmin tarihi gelişimiyle ilgili olarak sadece tüketim değil üretimi de kapsadığını savunmaktadır.[141]

Kültür endüstrisinde kendi kurallarıyla hareket eden piyasa, önemli bir yere sahiptir. *"Piyasa çerçevesinde, anlamlar ve anlamlı yapılar uzmanlar tarafından üretilir ve maddi tüketim için mübadeleye sokulur. Bu süreç, üreticiler ve tüketiciler arasında bakışımsız, az yada çok merkezileştiren ilişkiler kurar. Piyasa aynı zamanda yayılmacı yapısına daha çok kültürü bir bütün olarak katma çabası içindedir. Birbirleriyle rekabet halindeki aracı piyasa kurumları, yeni talepler yaratmak için sürekli yenilik yapma yoluna giderler."*[142] Piyasanın içinde ise sürekli büyüyen ve neredeyse bir devletçik haline gelen uluslararası büyük şirketler

---

[137] John Fiske, *Popüler Kültürü Anlamak*, Çeviren: Süleyman İrvan, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1999, s. 40-45.
[138] Willis Harman, *Küresel Zihniyet Değişimi*, Çeviren: Muhammed Şevkier, İz Yayıncılık, İstanbul 2000, s. 157.
[139] Fredric Jameson, "Küreselleşme ve Politik Strateji", *Birikim Dergisi*, Çeviren: Mehmet Beşikçi, Sayı 139, 2000, s. 41.
[140] John Fiske, *a.g.e.*, s. 48-49.
[141] Immanuel Wallerstein, *a.g.e.*, 2002, s. 12-13.
[142] Ulf Hannerz, *Çevre Kültür Senaryoları, Kültür, Küreselleşme ve Dünya Sistemi*, Çeviren: Gürkan Seçkin, Ümit Hüsrev Yolsal, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1998, s. 145.

egemendir. Chomsky'e göre bu tarz şirketlerin büyümesi ve sayılarının artmasıyla meydana gelen piyasa zaferi ve canlanması denilen olgu, aslında totalitarizmdir. Bu şirketler bir merkezden kumanda edilmekte, yöneticiler, kanun koyucular ve yargının bir arada olduğu totaliter kuruş özelliği göstermekte ve manipülasyon ile zihinlerin kontrol edilmesi alanında bağlantılara sahiptirler.[143] Gerçekten de ülkedeki etkileri ve güçleri göze alınarak "küçük hükümetçikler" olarak görülen bu şirketlerin, demokrasiyi tehdit eden özellikleri bulunmaktadır. Dahl, bunu "poliarşi" olarak tanımlamaktadır.[144]

Ekonomiler gelişirken piyasalarda da bazı yeni yapılanmalar ve stratejiler yaratılmaktadır. Piyasalarda yerel ekonomi dışında küresel sermayeyi denetleyen, uluslar üstü sermayeyi, şirketleri ve özel finans kuruluşlarını temsil eden bir "Uluslar Üstü Sermaye Sınıfı" (USS) ortaya çıkmıştır. Jhon Mickelthwait ve Adrian Wooldridge, küreselleşmeyi sadece bir yönetim biçimi olarak değil bir hayat tarzı olarak da gören bu sınıftaki insanları "kozmokrat" olarak tanımlamaktadır. Küresel alanda egemen olan sınıf olarak tanımlanan bu kozmokratları, popüler okullardan mezun, teknolojiyle yaşayan, Londra-New York uçağında "Business Class"ta uçan kişiler olarak tanımlamaktadırlar.[145] Kapitalizm, geliştiği süre boyunca uluslar üstü platforma adım adım gelmiştir. İlk adımda üretim süreci sadece küresel olarak tasarlanmakta ve ulusal ekonominin ürettiği malların uluslararası ekonomiye entegrasyonu sağlanmaktadır. İkinci aşamada ise uluslararası sınıfların oluşumundan uluslar üstü sınıfa geçişler yaşanmıştır. Daha önceleri sınıflar arasındaki ilişkiler ulus-devletler aracılığıyla gerçekleşirken, uluslar üstü bu süreçte devlet kapitalizmin temelinden çıkmış, küresel sınıflar da kazanan ve kaybeden olarak ayrılmıştır. Bir diğer aşama da, dünyanın coğrafi olarak, Kuzey-Güney, Merkez-Çevre ve Birinci-Üçüncü Dünya biçimindeki ayrıştırmalarının azalmasıdır. Uluslar üstü sermayenin,

---

[143] Noam Chomsky, *Sömürgecilikten Küreselleşmeye,* Çeviren: Mustafa Erdem Sakınç, Ütopya Yayınları, Ankara 2001, s. 114.
[144] Robert Dahl, *Demokrasi ve Eleştirileri*, Çeviren: Levent Köker, Türk Demokrasi Vakfı Yayınları, Ankara 1993, s. 278.
[145] John Micklethwait-Adrian Wooldridge, *A Future Perfect: The Essentials of Globalization*, Crown, New York 2000, s. 60-61.

diğer sınıfların etkisini kaybettirecek kadar güçlenmesi de başka bir aşama olarak adlandırılabilir.[146]

Günümüzde bu tanımlara uyan şirketlerin birçok farklı özelliği bulunmaktadır. Eski çok uluslu şirketler, değişik pazarlarda o ülkeye uyum sağlayarak üretim yaparken, günümüzün küresel şirketleri bütün dünya tek bir pazarmış gibi strateji geliştirmektedir. Ayrıca bu şirketler, özgür ve devletsiz olmayı tercih ederken dünyadaki bütün tüketicilere eşit mesafede olmaya çalışmaktadırlar. Kimi zaman yerel kimlikten de faydalanan bu şirketler bu sayede kültürel çeşitlilikler ve özgünlüklerin değerini arttırarak kar etme çabasındadırlar.

Özet olarak, bugün, geçmişe oranla kapitalizm sömürgesinin daha farklı bir hali yaşanmaktadır. Bu farkın en belirgin özelliği, insanların farkında olmadan bu sisteme katılmaları, piyasadaki tüketim ivmesine dahil olarak eşyaların ve malların peşinden giderek hayatlarını geçirmeleridir. Geçmişte kapitalizmin yarattığı köleliğin yanında günümüzde de kimliğini ve kişiliğini aldığı ürünlerle yaşatmaya çalışan, popüler kültürün ve tüketim toplumunun normlarına bağlı yaşayan bir kölelik söz konusudur.

## 2.3. Küreselleşme

### 2.3.1. Küreselleşmenin Tanımı

Globalleşme veya küreselleşme kavramının kökenine bakıldığında kelime kökünün "globe" yani "küre"den geldiği görülse de; temelinin "global" yani "topyekün" manasına geldiği ifade edilmektedir. "Global" kelimesinin her ne kadar 400 yıllık bir tarihi olsa da "globalization", "globalize" şeklinde kullanımı 1960'lara

[146] Hayri Kozanoğlu, "Küreselleşme ve Uluslarüstü Sermaye Sınıfı", *Doğu Batı*, Cilt 3, Sayı 18, ss. 169-179, s. 172.

denk gelmektedir. Küreselleşme ve globalleşme kavramlarının ilk tanımına Webster sözlüğünde 1961 yılında rastlanmaktadır (Walters, 2001, s. 2; Aktel, 2003, s. 5). 1980'lerde başlayan küreselleşme kavramının kullanımı 1990'larda oldukça yoğunlaşmıştır. Dünyanın gittikçe küçülüp bir bütün halini almasını ifade eden küreselleşme kavramı, iletişim teknolojilerinde meydana gelen hızlı gelişmelerden ciddi ölçüde etkilenmiştir.[147]

Ulus devletlerin ve ulusal bütünlüğün zedelenmesi, uyum ve çatışma, rekabet ve güç ilişkilerinin dinamiklerinin değişmesi, toplumsal aktörler ve durumlar olarak belirtilen küreselleşme,[148] kimi araştırmacılar tarafından ulusal-mekansal sınırların genişlemesi, coğrafi açıdan birbirine uzak olan bölgeler arasındaki bağımlılık şeklinde de tanımlanmaktadır.[149] Ülkeler arasındaki karşılıklı etkileşim, bağımlılık ve iletişimdeki artış olarak da ifade edilen küreselleşme, ulusların sınırlarının ötesinde bir evrensel hukuk ve kamuoyu meydana gelmesi sürecidir.[150] Küreselleşme bu bağlamda "küresel entegrasyon, ülkeler arasındaki iktisadi, siyasi, sosyal ilişkilerin yaygınlaşması ve gelişmesi, ideolojik ayrılıklara dayalı kutuplaşmaların çözülmesi, farklı toplumsal kültürlerin, inanç ve beklentilerin daha iyi tanınması, ülkeler arasındaki ilişkilerin yoğunlaşması gibi farklı görünen, ancak, birbirleriyle bağlantılı olguları içerir."[151]

Bir diğer görüşe göre ise küreselleşme, 1970'li yıllarda meydana gelen küresel ekonomik kriz karşısında sermayenin devreye sokmuş olduğu yeni stratejiye verilen isimdir.[152] Bu bakış açısı kapsamında uluslararası sermayenin egemenliği

---

[147] Veysel Bozkurt, "Küreselleşme: Kavram, Gelişim ve Yaklaşımlar", *Küreselleşmenin İnsani Yüzü*, Çeviren: Veysel Bozkurt, Alfa Yayınları, İstanbul 2000, s. 18; Fahri Atasoy, *Küreselleşme ve Milliyetçilik*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2005, s. 128.

[148] Ulrich Beck, *What Is Globalization?*, Polity Press, Cambridge-Oxford-Malden 2000, s. 21.

[149] Sezer Özcan, "Küreselleşme Sürecinde Türkiye'de Yerel Yönetimlerin Yapısal ve İşlevsel Dönüşümü", *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, s. 23.

[150] Atilla Yayla, *Siyasi Düşünce Sözlüğü*, Liberte Yayınları, Ankara 2003, s. 75.

[151] Devlet Planlama Teşkilatı, *Dünyada Küreselleşme ve Bölgesel Bütünleşmeler*, DPT Yayınları, Ankara 1995, s. 1.

[152] Yasemin Özdek, "Globalizmin İdeolojik Hegemonyası: Yanılsamalar", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 32, Sayı 3, 1999, ss. 25-48, s. 25.

dünya genelinde kabul edilmektedir. Bu görüş küreselleşmeyi emperyalizmin farklı bir yüzü olarak adlandırmaktadır.

Küreselleşme sürecinin dinamiklerinden birisi de hiç şüphesiz üretim teknolojilerinde ortaya çıkmıştır. Özellikle sanayi devriminden sonra yaygınlaşan üretim teknolojileri, bütün yer kürede üretim süreçlerini endüstri merkezli bir dönüşüme uğratmıştır. Bu gerçeği dikkate aldığımızda, 1950'lerden sonra ortaya çıkan değişimi daha iyi görebilmemiz açısından, küçük ve orta ölçekli işletmelerde kullanılan üretim teknolojilerinin değişim aralığının kısaldığını ve bu teknolojilerin transfer edilme süresinin azaldığını görmek mümkündür.[153] Problemlerin, olayların ve çatışmaların uluslararası ölçekte etki sahibi olması manasına gelen küreselleşme ile birlikte güç, uluslararası aktörlerin eline geçmiştir.

Küreselleşme sürecinin en belirgin özelliği geleceğin tahmin edilemez duruma gelmesi olarak ifade edilebilmektedir. Bu bağlamda ele alındığında küreselleşmenin farklı kültür, ekonomi, çevre ve siyaset anlayışlarının birbirlerine hem indirgenemeyen hem de birbirlerinden ayrı düşünülemeyen toplumsal bir süreç olduğunu söylemek mümkündür.[154]

Küreselleşme sürecine baktığımız zaman belki de işin başında sormamız gereken soru şudur: Küreselleşmeyi ortaya çıkaran dinamikler farklı olabilir fakat bunların dayandığı toplumsal kategori veya uluslar arası aktörler kimlerdir? İleri sanayi kapitalizminin, ulus-devlet yapıları ve onların uluslar arası entegrasyon yapıları olan ulus üstü örgütler, bu aktörlerin ilk sırasında yer almaktadırlar. İkinci grupta olanlar ise uluslararasılaşan sermayenin temsilcileri olan tekelci kapitalistler, menajerler ve profesyonel yöneticilerdir.[155]

---

[153] Vedat Bilgin, *Türkiye'de Değişimin Dinamikleri: Köylülükten Çıkış Yolları*, Lotus Yayınevi, Ankara 2010, s. 178.
[154] İlyas Doğan, *Parçalayan Küreselleşme*, Yetkin Yayınları, Ankara 2006, s. 38-39.
[155] Vedat Bilgin, *a.g.e.*, s. 179.

Ancak bazı görüşlere göre küreselleşme kavramı yeni ortaya çıkan ve bütün dünya ekonomisinin küreselleşmesine sebep olan bir kavram değildir. bu görüşe göre dünya ekonomisi üç veya daha fazla kutuplaşmış bir yapı olarak ele alınmalıdır. Kısaca küreselleşme ile alakalı pek çok farklı yaklaşım mevcuttur.

### 2.3.2. Küreselleşmenin Tarihsel Gelişimi

Kesin olarak küreselleşme sürecinin ne zaman başladığını ifade etmek zor olsa da, bazı bilim adamları tarihteki ilk takasla küreselleşmenin başladığını belirtmektedir.[156] Diğer taraftan kimi bilim adamları ise modernleşme ile beraber küreselleşmenin başladığını dile getirmektedirler. Ayrıca 1800'lü yılları, 1950'lerin başlarını veya 1970'leri küreselleşmenin başı olarak da kabul eden bir grup bilim adamı bulunmaktadır.[157]

Tarihsel gelişimi ile alakalı kesin bir görüş olmasa da küreselleşmenin gelişim süreci genel olarak üç ana başlık altında "Birinci Küreselleşme Dalgası", "İkinci Küreselleşme Dalgası" ve "Üçüncü Küreselleşme Dalgası" olarak ele alınmaktadır.[158]

Birinci küreselleşme dalgasına bakıldığında feodal beylerin yerini ulus devletlerin aldığı görülmektedir. Söz konusu bu sürecin Avrupa'da gelişen ticaret neticesinde ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Ticaretin gelişmesiyle birlikte feodal beylikler ve kent devletlerinin yetersiz kalış ve böylece yeni bir siyasi anlayışa gereksinim olmuştur. Ulus devletlerle birlikte geniş ve güvenli pazarlara sahip olunmuştur. Tek tip yasaların çıkartılması, hukuk güvenliğinin sağlanması, kültür ve dil açısından homojenleşme çalışmaları ve ticari faaliyetleri güvence altına almak

---

[156] Vural Savaş, *Dünya Ekonomi Sistemi*, Yeditepe Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2004, s. 1.
[157] Coşkun Can Aktan-Hüseyin Şen, *Globalleşme, Ekonomik Kriz ve Türkiye*, TOSYÖV Yayınları, Ankara 1999, s. 29.
[158] Oktay Uygun, "Ulusüstü Siyasal Birlikler ve Küreselleşme", *Küreselleşme ve Ulus Devlet*, Derleyen: Meryem Koray, Yıldız Teknik Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayını, İstanbul 2001, ss. 151-178, s. 154.

yeni ulus devletler ile mümkün kılınmaya çalışılmıştır. Sömürgecilik kavramı birinci küreselleşme dalgası döneminin bir diğer özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Sömürgecilik, 15. yüzyıl ve 19. yüzyıl arası coğrafi keşiflerle neredeyse aynı dönemde başlayarak gelişmiştir. Günümüz küreselleşme sürecinin ilk halkası olarak sömürgeciliği göstermek mümkündür.[159]

Avrupa'nın gün geçtikçe gelişen pazar ekonomisinin doğal sınırlarını aşma gereksinimden dolayı sömürgecilik ortaya çıkmıştır. Ticareti artırmak ve sanayi üretimindeki türlü problemlere çözüm bulmak sömürgeciliğin temelini meydana getirmektedir.[160] İşgücü akımı, uluslararası sermaye ve ticaret hacimleri göz önüne alındığında birinci küreselleşme dalgası ile günümüz küreselleşme süreçleri arasında benzerlikler olduğu görülmektedir.[161] Ancak günümüz küreselleşme süreci uluslararası finans piyasalarının büyüklüğü ve teknolojik gelişmelerin hızı açısından farklılık göstermektedir.[162]

İkinci küreselleşme dalgası sanayileşme ile beraber görülmüştür. Sanayileşme ile birlikte üretim ve uluslararası ticaret yapısal olarak değişime uğramış ve gelişmiştir. İkinci küreselleşme dalgasında birinci küreselleşme dalgasında ortaya çıkan sömürgecilik, yerini bu dönemde emperyalizme bırakmıştır. İkinci küreselleşme dalgasının yaşandığı 1870 ve 1914 yılları arasındaki dönemde iletişim ve ulaşım teknolojilerinde meydana gelen gelişmeler ülkeler arasındaki ekonomik ilişkilerin de artmasına neden olmuştur. Bahsi geçen bu yıllar arasında dünya üretimi reel olarak %2.7, ihracat ise %3.5 oranında artış göstermiştir. İhracatta yaşanan bu artışa Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra ancak 1970'lerde yeniden ulaşılabilmiştir.[163]

---

[159] Nazım Güvenç, *Küreselleşme ve Türkiye*, BDS Yayınları, İstanbul 1998, s. 119.
[160] Gös. yer.
[161] Thomas L. Friedman, *Lexus ve Zeytin Ağacı: Küreselleşmenin Geleceği*, Çeviren: Elif Özsayar, 2. Baskı, Boyner Yayınları, İstanbul 2002, s. 15-16.
[162] Nurdan Aslan, "Dünya Ekonomisinde Gelişmeler: Küreselleşme", *Ekonomik Entegrasyon Küresel ve Bölgesel Yaklaşım*, Derleyen: Osman Küçükahmetoğlu-Hamza Çeştepe-Şevket Tüylüoğlu, Ekin Kitabevi, Ankara 2005, ss. 5-22, s. 8.
[163] Oral Sander, *a.g.e.*, s. 202.

Yaşanan iki dünya savaşı uluslararası ticarete zarar vererek küreselleşmenin hız kaybetmesine neden olmuştur.[164] Bu savaşlar sebebiyle ülkelerin birbiriyle olan iletişimi zarar görmüş ve ekonomik bunalımlar yaşanmıştır. Küreselleşme süreci İkinci Dünya Savaşı sonrasında ABD'nin önderliğinde kurulmuş olan Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund, IMF), Dünya Bankası (World Bank, WB), GATT ve Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (Organisation for Economic Co-Operation and Development, OECD) gibi uluslararası kuruluşların da yardımıyla tekrardan hızlanma dönemine girmiş ve böylece 1950'li ve 1960'lı yıllarda üçüncü küreselleşme dalgası ortaya çıkmıştır.[165]

Küreselleşme kavramına 1970'li yıllarda yön veren değişkenler şöyle ifade edilmektedir:[166]

- Kapitalizmin en yoğun hissedildiği dönemlerde ortaya çıkan aşırı üretimin neden olduğu kriz,

- Bu dönemde Fordist endüstriyel ilişkilerinin geliştirmiş olduğu kar sıkışması,

- Uluslararası alanda rekabette artış olması,

- Serbestleşen finans piyasalarının sanayi yatırımlarda daralmaya sebep olması.

---

[164] İbrahim Bakırtaş-Ali Tekinşen, "Dünya Savaşları ve Büyük Buhran Arasındaki Etkileşimin Ekonomi Politiği", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 12, 2004, ss. 83-100, s. 88-90.

[165] Coşkun Can Aktan-Hüseyin Şen, *a.g.e.*, s. 10.

[166] Erinç Yelden, "Neoliberal Küreselleşme İdeolojisinin Kalkınma Söylemi Üzerine Değerlendirmeler", *Praksis Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 7, 2002, ss. 19-34, s. 21.

Gelişmekte olan ülkeler ise 1980'li yıllarda küreselleşme sürecine dahil olmuştur. Gelişmekte olan ülkelerde yaşanan değişimler, bu ülkeleri gelişmiş ülkelerle yakınlaştırmıştır. 1990'lara gelindiğinde doğu bloğu ülkelerinin yıkılmasıyla birlikte küreselleşme oldukça hızlı bir şekilde yayılma eğilimi göstermiştir. Günümüzde küreselleşme hala hızlı bir biçimde devam etmektedir. Üçüncü küreselleşme döneminin ulus devletlerin üzerinde çokuluslu siyasal yapılar meydana getireceği düşünülmekte ve bu yönüyle birinci küreselleşme dönemine benzetilmektedir. Günümüz küreselleşme döneminin diğer dönemlerle benzerlikleri olduğu kadar farklılıkları da vardır. Bu farkların ilki küreselleşme sürecine katılan ve bu süreçten etkilenen insan sayısındaki artıştır. Günümüzde gelişmekte olan ülkelerin de küreselleşme sürecine katılması bu farkı açığa çıkarmaktadır. Ayrıca önceki küreselleşme dönemleri ulaşım maliyetlerinde meydana gelen düşüşlere bağlıyken, günümüzde ise iletişim maliyetlerinde düşüşe dayanmaktadır.

### 2.3.3. Küreselleşme ve Ulus Devlet

Devlete ideolojik bir olgu şeklinde ilk kez temas edenlerden biri olan Eflatun'un görüşüne göre devlet, filozof hükümdarın bilgisinin ve bireyin ruhunun istenen bir form şeklinde somut bir duruma gelmesi; Aristo'ya göre kişinin siyasal açıdan mensup olduğu oluşum; Hobbes için bireyin mevcudiyetini teminat altına alan siyasi erk; Hegel' de yaratıcının yer küredeki tecellisi; Marks'a göre marjinal bir şekilde hakimlerin baskı vasıtası; bugün ise modern dünyanın biçimlenmesinde en büyük yardımı sağlayan temel oluşumlardandır. 18. asırda ortaya çıkarılan ulus devlet terimi, kendinden evvelki siyasal ve sosyolojik oluşumların üzerinde yükseldikçe iktidar kavramında üniter duruma gelme, kültürde ölçünlü bir yapı haline gelme, hukukta eşitleme ve iktisatta tamamiyet dönemine girerek kişilerden beklediği bağlılık sahasında da genişleme olduğu görülmüştür. Bu anlamda devlet, güçlenme (kurumsallaşmanın artışı), standardizasyon (milli hüviyetin oluşması), katılım (siyasal sosyalleşme ile siyasi yurttaşlık kavramını inşa etme), kaynakların tekrardan dağılışı (toplumsan vatandaşlık kavramının gelişmesi) gibi ögelerle kişiyi vatandaşa çevirmiştir.

Ulus terimi, bağdaşık grupsal hüviyetler ortaya çıkarmış ve bu hüviyetleri "bireyselleştirmiştir", yani her ulusun müşterek ve tek bir umumi ruh halinden, kişisel niteliklerinden bahsetmek olanağı doğmuştur. Böylelikle ulusların sanki birer şahıs gibi tepki gösterdikleri, arzuları olduğu ve irade ortaya koydukları farz edilmiştir. Bu halde gerçek kişilerin ufku bir ulusa mensup olma ile kısıtlanmış: kişiler sadece bu bütünün içinde bulunarak, bazen ise bu bütünün içinde eriyerek varlık gösterebilmişlerdir. Böylelikle modern insan artık sadece hür insan olmamış, aynı zamanda ulusuyla bütünleşmiş bir yurttaş durumuna gelmiştir.[167]

Ulus-devlet kişilerin yazgılarını ulusal siyasi işleyiş ve kurumlar sınırları dahilinde ortaya koydukları bir devlet biçimini açıklamaktadır. Bununla beraber feodal yapıdaki bir politik düzenden, üniter vasıfları ağır basan bir politik sisteme geçişi ifade etmektedir. Dil birliği, soy birliği olan, aynı dine mensup, ortak kültürde yetişmiş, mazileri ortak, müşterek hasım veya hasımlara sahip olan bireyler topluluğu olarak "millet"in, siyasal anlamda teşkilatlanmış şekli biçimindeki ulus-devlet, meşruluk kaynağı olan milletin çevresinde oluşan bir kurum şeklinde ifade edilebilir. Ulus-devlet ifadesi, feodal vasıflara sahip olan bir yapıdan, üniter bir tabanda gelişme eğilimine sahip olan toplumsal ve tarihi bir ifadeye işaret etmektedir. Bu anlamda ulus devlet; müşterek değerler çevresinde birleşen ve milli stratejilerle biçim alan politik bir çerçevede varlığını devam ettiren ve fikir öne süren ulusların bir arada yaşamını sürdürdüğü siyasi bir sistem şeklinde de açıklanabilmektedir.[168]

Çağın problemlerinden biri, devlet dinamikliğini mi kaybedecek yoksa mevcudiyetini sürdürecek midir suali ile alakalıdır. Bu husus her alanda tartışma konusu olsa da, millet devletin giderek belirgin hale gelen global sistemin hakikatleriyle yüz yüze gelecek yeni bir tanım krizi ile karşı karşıya kaldığını söylemek doğru bir ifade şekli olarak kabul edilecektir. Globalleşme ve ulus devlet

---

[167] Emin Yürekli, "Ulusal Devlet Krizi ve Katmerli Kimlikler", *International Davraz Congress on Social and Economic Issues Shaping the World's Future: New Global Dialogue*, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2009, ss. 2390-2397.
[168] Kemal Cebeci, *a.g.e.*, s. 24.

dilemmasına bir başka yaklaşım, Richard Falk'ın "The Future of Sovereign States And International Order" adlı çalışmasıdır. Falk, ekonomik globalleşme kavramının, siyasi sahaya tesiri olduğunu ifade etmektedir. Falk' ın görüşü; günümüzdeki şekliyle milletler arası düzende "devletler" ve "Dünya" mefhumları mevcuttur. Ancak, Dünya ifadesinin içerisinde yöresel bütünleşmeler, çok milletli kurumlar, hükümet dışındaki roller de yer almaktadır. Sovyetler'in dağılışının ardından yeni küresel düzen ile beraber ulus devletlerin problemleri de artış göstermiştir. Ulus devletler bakımından önem arz eden husus; devletlerin her şeye karıştığı bir düzenin artık değiştiği hususudur. Badie'e göre, soğuk savaşın ardından esas tartışma rol sahiplerinin fazlalığı ve farklarıyla alakalıdır. Bu yeni şekillenmede ise üç farklı aktör mevcuttur: Devlet, milletlerarası aktörler ve kimlik müteşebbisleri. Sayılan ögelerden her birisi kendi gayeleri çizgisinde kişileri milletlerarası sahaya sürüklemektedir.[169]

Hareket noktası endüstri devrimini ortaya çıkarmış Avrupalı devletler olan ulus devlet örneğinin ilk tatbiki vergilendirme ve eğitimin merkezileştirilmesi atılımıdır. Ulus-devlet örneğinin getirileri şu şekilde ifade edilebilir:

-Milli şuurun gelişimi,

-Lisanın gelişmesi, bölgesel ve yerel dağılmaların üstesinden gelinmesi,

-Tek bir para birimi,

-Dış mihraklara karşı muhafaza eden gümrük duvarları,

-Gelişimini sürdüren devletlerde bulunan ithal ikameci milli endüstri,

[169] Emin Yürekli, *a.g.e.,* s. 2390-2397.

-Kuvvetli ve kararlı iktidar yapısı,

-Milli pazarların gelişimi,

-Hakimiyetin millette olması ilkesi,

-Teba ve ümmet düşüncesi değil laik millet ve yurttaşlık anlayışının yerleşmesi.

Milletleşmenin bir süreç şeklinde gerçekleştiği göz önünde bulundurulursa, bilhassa az gelişmiş devletlerde milletleşme dönemi sürerken, dünya gündemine globalleşme kavramı yerleşmeye başlamıştır. 1990'lı yılların başından beri sürekli kullanılagelen bu terim, bazı mütefekkirlerce emperyalizmin bir başka oyunu olarak değerlendirilmektedir. Bahsedilen süreç içerisinde dünya iktisadi, toplumsal, politik ve kültürel açılardan daha fazla özdeşleşmekte ve artık milletlerarasındaki ile iç işlerdeki bağlantılar birbirine daha yakın temas sağlayacak duruma doğru yol almaktadır.[170] Milli devlete ekonomik hareketleri ve bununla birlikte politik ve sosyal sahayı idare yetkisini sağlayan ögeler, bilindiği gibi askeri varlığın kontrolü başı çekecek biçimde, tabii kaynak ve kolonilerin kontrolü, toprağın kontrolü ve siyasi hürriyettir. Kenichi Ohmae, yaşanan birtakım gelişmeler neticesinde, milli devlete idare yetkisi sağlayan bu ögelerin baskınlığının azaldığını, bir başka deyişle milli devletin idare yetkisinin dayandığı esasların yok olmaya başladığını ifade etmektedir. Şöyle ki:[171]

1-Ekseriyetle iktidar koltuğunu sağlamlaştırmada bir vasıta vasfı taşıyan askeri erki koruyabilmenin halka yüklediği maddi ağırlık gün geçtikçe artmaktadır.

---

[170] Mustafa E. Erkal, "Milletleşme Süreci ve Önündeki Engeller", *Sosyoloji Konferansları*, Cilt 37, 2008, ss. 65-76.

[171] M. Kemal Aydın, *Sermayenin Küreselleşmesi: Kapitalizmin Altın Döneminden Neoliberal Dalgaya Uzanan Süreç*, Değişim Yayınları, İstanbul 2003, s. 94-95.

2-Bilgi toplumu, tabii kaynakların ehemmiyetini düşürmektedir. Koloniler ise, hammadde kaynağından çok milli devletin varlığını azaltma durumuna gelmişlerdir.

3-Milli devlet hakimiyetini gösteren kara parçalarını önemsiz duruma getirmiştir.

4-Milli hudutları önemsemeyen global ekonominin dünyada hüküm sürme hususunda hızla ilerlemesi, milli devletin siyasi hürriyetini de anlam ifade etme hususunda eksik bırakmıştır.

Çağın global düzeninde Washington Konsensüsü mühim bir yere sahiptir. Bu uzlaşma Amerikan hükümeti ve kongresi, Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası, banka sektörü, ÇUŞ idarecileri, siyasiler ve ekonomi bankalarının yaptığı süreklilik arz eden müzakereler neticesinde ortaya konan bir kısım ekonomik politika alanındaki stratejileri içermektedir. Esas düşünce kısaca söyle ifade edilebilir: Serbest Pazar bütün iktisadi aktivitelerin fonksiyonlarını düzene sokmalı, devletler mali düzeni devam ettirebilmek adına müdahaleler gerçekleştirmeli, istikrarlı bir döviz kuru ortaya konmalı, ekonomide liberalleşmeyi gerçekleştirmeli, serbestliği sağlamalı, yeni planlamalar yapmalı ve tüm bunların yanında krediye erişmek ve yabancı yatırımcıların ilgisini çekebilmek adına emek gücünü esnek bir düzene kavuşturmalıdır. Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu, DTÖ'nün de bu sürece katılım sağlamasıyla Washington Konsensüsünde kabul edilen kararlar tartışmaya kapalı bir hal almıştır.[172]

[172] Oğuz Kaymakçı, *Küreselleşme ve Zengin-Fakir Ayrımı*, Nobel Basım Yayın Dağıtım, Ankara 2007, s. 448.

### 2.3.4. Küreselleşme ve Toplum

Toplumlar hem kültürel hem de sosyal bakımdan birbirlerine küreselleşmenin ortaya çıkmasıyla yakınlaşmaya başlamıştır.[173] Küreselleşme kavramıyla birbirlerinden haberdar olan toplumlarda söz konusu bu durum, baskın kültüre sahip olanın egemenliğini kurmasına sebep olmaktadır.[174] Toplum ilişkileri küreselleşmeyle beraber hem hızlanmış hem derinleşmiştir, fakat bu durum aktörlerin ve zihniyetin de değişmesine neden olmaktadır.[175]

### 2.3.5. Küreselleşme ve Siyaset

Siyasi açıdan bakıldığında küreselleşmenin egemenlik kavramını da etkilediği görülmektedir. Yönetim ve otoritedeki yapısal değişimlere siyasi küreselleşme denilebilmektedir. "Küresel siyaset" bütün dünyaya etki eden bir kavram olarak karşımıza çıkmakta ve hızlı bir şekilde yayılmaktadır.[176] Bu dönemde ekonomik ve bilgi hareketlilikleri gözlemlenmekte, sınırlar içerisindeki hakimiyet anlayışı klasik anlayış olarak kabul edilmekte ve değişime uğramaktadır.[177] Baskın olarak ekonomik manalara sahip olsa da küreselleşme kavramı pek çok alanda türlü manalar edinmiştir.[178] Küreselleşme kavramı pek çok gelişmiş ülkede milliyetçilik kavramını aşmıştır.[179] Ekonomik ve siyasi küreselleşme bağlamında kurulan uluslararası

---

[173] Coşkun Can Aktan-Hüseyin Şen, *a.g.e.*, s. 13.
[174] Ali Rıza Büyükuslu, "Küreselleşmenin Sosyal ve Kültürel Hayata Etkisi", *Küreselleşmenin İnsani Yüzü*, Derleyen: Veysel Bozkurt, Alfa Yayınları, İstanbul 2000, ss. 115-125, s. 118.
[175] Recep Fedai, "Küreselleşme Sürecinde Kamu Yönetimi: Bürokrasiden Yönetişime Değişim", *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011, s. 12.
[176] Coşkun Can Aktan-Hüseyin Şen, *a.g.e.*, s. 16.
[177] Fırat Bayar, "Küreselleşme Kavramı ve Küreselleşme Sürecinde Türkiye", *Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi*, Cilt 32, 2009, ss. 25-34, s. 28.
[178] Servet Karabağ, *Mekanın Siyasallaşması*, Gazi Kitabevi, Ankara 2006, s. 17.
[179] Abdulhalim Çelik, "Küreselleşme Sürecinde Sosyal Güvenlik Sistemlerinin Dönüşümü ve Türkiye", *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001, s. 33.

örgütlere Birleşmiş Milletler, Avrupa İnsan Hakları Konseyi, Nato, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Konseyi, OECD ve İMF örnek olarak gösterilebilmektedir.[180]

### 2.3.6. Küreselleşme ve Ekonomi

Ekonomik anlamda küreselleşme dünyada çeşitli yerlerde üretilmekte olan ürünlerin başka yerlerde ulaşılabilir olmasıdır.[181]

Dünya ekonomisine bakıldığında görülen ortak bir pazarda birleşme durumu ekonomik küreselleşmeye işaret etmektedir.[182] Söz konusu bu ekonomik küreselleşmeyle ortaya çıkan neoliberal yaklaşım, devletlerin ekonomik faaliyetler üzerindeki etkinliğini olabildiğince kısıtlamayı hedeflemektedir.[183]

Ülkeler arası rekabet hem iletişim hem teknolojideki gelişmeler hem de GATT, VTO, İMF gibi uluslararası kuruluşların önderliğinde gerçekleşen liberalleşme faaliyetleri ile birlikte artış göstermiştir.[184]

Daha detaylı bir biçimde ifade etmek gerekirse ekonomik küreselleşmenin, ekonomik ilişkileri şekillendiren, uluslararası ürünlerin piyasada dolaşımını kolaylaştıran, uluslararası dengeyi sağlayan bir sistem olduğunu söylemek

---

[180] Fatma Köybaşı, "Küreselleşme Sürecinde Avrupa Birliği Eğitim Sisteminin Türk Eğitim Sistemine Etkisinin Çorlu İlçesi Örneğinde İncelenmesi", *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009, s. 42.

[181] Cevat Özyurt, *Küreselleşme Sürecinde Kimlik ve Farklılaşma*, Açılım Kitap Yayınları, İstanbul 2012, s. 14.

[182] Melek Eryentü, "Küreselleşme Sürecinde Kimliksizlik", *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015, s. 38.

[183] Perihan Kiper, "Küreselleşme Sürecinde Kentlerin Tarihsel Kültürel Değerlerinin Korunması: Türkiye-Bodrum Örneği", *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004, s. 21.

[184] Esra Siverekli Demircan, "Yeni Ekonomik Düzende Küreselleşme Yerelleşme Bağlamında Belediyelerde Yeni Mali Yönetim Anlayışı", *Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt 29, 2007, ss. 135-159, s. 138.

mümkündür.[185] Bu kapsamda değerlendirildiğinde dünya ekonomisinin yaşadığı sorunların temelinde bu anlayışın attığı görülmektedir.[186]

### 2.3.7. Küreselleşme ve Piyasaların Yapılanması

Küreselleşme ile beraber çokça tartışmaya açılan kriz kavramının kapitalist ekonomilerde sorgulanmaya başlaması ve ekonomilere değişken seviyelerde müdahale etmesi, Keynesyen sistemin yükselmesi ile aynı doğrultudadır. John Maynard Keynes, hem serbest piyasa iktisadının hem de planlı iktisadın ilk şekli ile doğru işleyişinin imkan dahilinde olmadığını, her ikisinin de aksaklıklara sahip olduğunu belirtmiş ve bu sorunların çözümünde devletlerin maddi politika araçlarını verimli biçimde kullanmasının zorunlu olduğunu ifade etmiştir. Bu görüşlere göre ortaya konan politikaların kriz koşullarında, tehlikedeki ekonomilerde başarıya ulaşması Keynesyen düşüncelerin yükselmesini de sağlamaktadır. Bugün, küresel ekonominin, globalleşmeyle beraber ehemmiyet taşıyan kısmı, sürat kesmeyen değişikliklerin neticesi olarak ekonomik hareketlilikteki süratli ve aktif yeniden yapılanma gayretlerinin ortaya koyduğu değişken belirsizlik koşullarıdır. Globalleşme, yeryüzünün rastgele bir yerindeki iyi veya kötü bir değişikliğin süratle başka coğrafyalara da yayılmasını beraberinde getirmiştir. Dünya, gittikçe daha karışık ve değişen bir yapı halini almaktadır. Bu durum neticesinde imalat, ticaret ve para hususlarında globalleşmenin devam ettiği; para, kapital ve mal hareketlerinin sınırlanamaz bir biçimde liberalleştiği çağımızda, ekonomi bakımından dışa açılmak isteyen ve dünya ekonomisiyle özdeşleşmeyi gaye edinen devletler adına, yeni yol haritaları çizmek, yeni politikalar ortaya koymak büyük önem arz etmektedir.[187]

Globalleşme, firmaların aktivite sahalarını, imalatlarını, rekabet tarzlarını ve idari yaklaşımlarında değişim yarattığından yalnızca yerel ülke içinde ve çok sınırlı

---

[185] Fatma Köybaşı, *a.g.e.*, s. 56.
[186] Recep Fedai, *a.g.e.*, s. 44.
[187] A. Yılmaz Gündüz, "Geçmişten Günümüze Ekonomik Yönleriyle Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler: Malatya Örneği", *Avrupa Birliği'ne Giriş Sürecinde KOBİ'ler: Türkiye ve Benzer Ülke Deneyimleri Konferansı*, Balıkesir Üniversitesi, Bandırma 2005, s. 199.

milletlerarası bir çevrede sergilenen etkinliklerin tesiriyle savaşmaktan ziyade, global bir pazarda ve büyük rakiplerle savaşım gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır (Egeli, 2009). Küresel ekonomiyle özdeşleşme durumundan fayda gören uluslar, devletlerinde karşılıklı ekonomik tabiiyeti öne çıkaran, toplumsal, siyasi çatışmaları idare edebilen zorunlu bütünleyici kuruluşlara sahip olanlardır. Globalleşme bakımından devletlerin tecrübelerine göz atıldığında mühim olanın globalleşip globalleşmediği değil de nasıl globalleştiğidir. Dünya piyasaları buhranlar ve sansasyonlar kadar iktisadi gelişim refahın da temelidir. Devlette etkin idare, adil olma, sivil ve politik haklar, hürriyetler, sosyal teminat ve eğitim hayatıyla alakalı hususlarda elzem ve bütünleyici kurumlar mevcut değilse ülkeler küresel piyasadan daha çok kargaşa ve buhran alacaktır.[188]

Susan Strange, dünya imalat alanınla mühim değişimlerin mevcut olduğuna ve bu hususta ulus ötesi şirketlerin mühim bir role sahip olduğuna dair üç önemli varsayım öne sürer.[189] Bu varsayımların hepsi dünya düzeninde kimin nasıl bir pay alacağının belirlenmesinde ulus ötesi şirketlerin rolü yönündeki tezi desteklediği görülmektedir. İlki, ülkeler; endüstri, hizmetler ve ticaretteki denetim ve mülkiyetlerinden, hatta teknolojik sahadaki araştırma ve geliştirme idaresinden de geri durmaktadırlar. Neyin, ne şekilde, kimlerce ve nerelerde imal edileceği hususunda karar alma yönü devletten, devlet dışı birimlere doğru bir eğilim sergilemiştir. Bunun en mühim işareti, 1980'li yıllarda gelişimini tamamlamış devletlerde başlayan ve ardından değişken transfer düzenlemeleriyle gelişmeye devam eden devletlere de yansıyan özelleştirme faaliyetleridir. İkinci sava göre, ulus ötesi şirketler refahın yüksek olduğu devletlerden gelişmemiş devletlere dağıtılması hususunda devlet ve milletlerarası yardım örgütlerinden daha aktiftir.

Yatırım ve ticaret resmi yardımlardan daha etkili olmuş, bireylerin yaşam standardının artmasına destek olmuştur. Bu bazen patent hakkı satışı, patentli

[188] Ramazan Gökbunar-Halit Yanıkkaya, *Etkin Devlet ve Ekonomik Gelişme*, Odak Yayınevi, Ankara 2004, s. 26.
[189] Cengiz Bahçekapılı, *Küreselleşme Sürecinde Güçsüzleşen Ulus-Devlet*, Derin Yayınları, İstanbul 2009, s. 28-29.

ürünlerin tescillenmesi, bölgesel şirketler ile joint venture'ların yaratılması ve stratejik iş ortaklıklarının da desteğiyle ulus ötesi şirketlerin süratli, emniyetli piyasa girişleriyle gerçekleşmektedir. Üçüncü sav, emek, idare bağlantılarına dairdir. Ulus ötesi şirketler menfaat savaşlarının çözüme kavuşmasında ya da en azından idare edilmesinde devletin rolünü üstlenmiştir. Piyasaya arzu ettikleri şekilde yön vermişlerdir . İmalat sahalarının farklı devletle kayma tehlikesiyle karşı karşıya kalan imalat etkenleri pazarlık gücünü yükseltmiştir. İşgücünün pazarlık etkisi azalma göstermiştir. Ulus ötesi şirketler ülkelerin güç sahasına bütünüyle el koymayıp ilerleyişini ağır ağır sürdürmekte, imalat ve yatırım bölgesinin belli olması, teknolojik keşiflerin yönü, işçi bağlantıları ve artık değerin parasal dağılımı hususlarında giderek hükümetlerle daha paralel bir velayet ortaya çıkarmaktadır. Globalleşme süreciyle beraber çok uluslu tesislerin faal bir rol üstlendikleri ortadadır. Çokuluslu tesisler bakımından son derece ehemmiyet teşkil eden bilgi, mal/hizmet ve anamal aktarımlarını daha basit bir biçime dönüştürmektedir. Böylece kaynak edinme, anamal aktarımları ve daha da mühimi yabancı devletlerden elde edilen karları kendi devletlerine basit biçimde aktarma imkanına sahiplerdir. Bu bakımdan globalleşme dönemi bir açıdan çokuluslu tesislere global piyasada daha da kuvvetli bir konum kazandırmakta bir başka açıdan ise küçük esnaf ve sanayicinin yok olmasına yol açmaktadır.[190]

Globalleşme saptırıcı anamalın yolunu açar, global ekonomide devlet pazar istikrarını ve sektörel-faktörel istikrarı bozan bir netice ortaya çıkarmıştır. Bu süreçte; hakimiyeti ellerinde bulunduran saptırıcı fonlar daha rahat faaliyetler yapabilmek adına, devletin devre dışı kalmasına neden olmuşlardır. Globalleşme sürecinde özelleştirme kapsamında ya da piyasadan kar eden firmaları alan saptırıcı sermaye ile kısa vadeli sermaye ve hedge fonlar gibi fonlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Özel sektörün kredi alma olanakları çoğalmış ve finans sektörü epey genişlemeye başlamıştır. Buna karşın, gerçek yatırım anaparası (uzun dönemli risk alan sermaye) aynı oranda gelişme sağlayamamıştır. Saptırıcı anaparanın piyasa

[190] Pınar Egeli, "Globalleşme ve Küresel Kriz", *Econ Anadolu 2009: Anadolu Uluslararası İktisat Kongresi*, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir 2009.

içindeki rahat dolaşımı emek gücü piyasasında görünmediği için bu durum dünyada maaş farklarında artışa sebep olmuştur. Maaşlarda ortaya çıkan bu farklar gelişmiş devletlere gizli bir kaynak aktarımı ortaya çıkarmıştır. (Örneğin, Çin'de aylık 150 dolar maaş alan bir işçinin ortaya koyduğu tekstil mamulü ABD'ye, ABD'de aylık 4000 dolar maaş alana bir işçinin ortaya koyduğu çelik ürünü ise Çin'e satılmıştır).

Kısacası globalleşme, saptırıcı anaparanın bir keşfi olmuş ve bu sebeple de konjonktür dönemi kısa bir zaman dilimini kapsamıştır. Gerçek yatırım, imalat ve işçi çalıştırma esaslı bir siyasetin tatbik edildiği zamanlarda konjonktürel evreler daha uzun süre devam ettiğinden, globalleşmede tüm etkenler istikrarlı dolaşım sağlamalıdır. Bu anlamda ortaya çıkmış ve tartışılmış bir husus da dünya para sistemi hususudur. Dünyadaki para sistemi tek başına dolara bağımlı olmaktan çıkarıp bunun yerine, Dolar, Euro ve Yen para birimlerinden meydana gelen bir sepete odaklanmak gerekmektedir. Bu sepette bulunan bu üç paranın ağırlığının, devletlerin GSYİH'yi ile orantılı olması gerekmektedir. Böyle bir sepete bağlanacak dünya para sistemi daha emniyetli ve istismara kapalı bir sistem olarak görünmektedir. Üçlü sepete bağlı para sistemine geçişin ardından, yeterli bir zamanda, gereken ön hazırlık yapılarak Dünya Merkez Bankası ortaya çıkarılmalıdır . John Maynard Keynes 1944 senesinde bir Dünya Merkez Bankası oluşturulması önerisinde bulunmuştu. Keynes'e göre bu kuruluş dünyadaki tüm devlet merkez bankalarının da üstünde bir milletler arası bir banka durumunda bulunacak ve "bancor" adlı bir rezerv ortaya koyabilecekti. Keynes'in tavsiyesi bugün de geçerliliğini korumaya devam etmektedir. BM kararı ve arkasında BM'nin durduğu Dünya Merkez Bankası ve bu oluşumun ortaya koyacağı yedek para bancor (altın para), para sisteminde stabilizasyon durumunu ortaya çıkaracaktır.[191] (Korkmaz, 2009).

[191] Esfender Korkmaz, "Dünya Krizinin Nedeni: Yanlış Küreselleşme", *Yeniçağ Gazetesi*, 03.04.2009.

## 2.3. Kapitalist Oluşuma Zemin Hazırlayan Bir Neden Olarak Ulusötesi Şirketlerin Yayılması

Pek çok yazar küresel ekonominin baş aktörü olarak UÖŞ'leri göstermektedir. UÖŞ'lerin bir bölgede yatırım yapma veya yapmama kararlarının o bölgelerin kalkınma ve refah süreçlerini önemli ölçüde etkilediği dile getirilmektedir (Kindleberger, 1969; Hymer, 1976, 1979; Vernon, 1971; Radice, 1975; Dunning, 1993). Çağımızda ulusötesi yapıya bürünen sermaye sistemlerinin kontrolü ve organizasyonu temel olarak UÖŞ'ler tarafından yapılmaktadır. Robinson, UÖŞ'lerin eylemlerini ulusötesi kapitalist faaliyetler olarak belirtmektedir (2004, s. 55). UNCTAD ise son otuz yıl içerisinde UÖŞ'lerin sayısının 7.000'den 82.000'e çıktığını ve bu şirketlerin dünya ticaretinin %75'ini meydana getirdiğini dile getirmektedir.

En büyük 100 UÖŞ'nin 84'ünü ABD, AB ve Japonya kökenlidir. Amerika 24 şirketle en büyük 100 UÖŞ listesinin başında yer almaktadır. ABD, İngiltere, Fransa, Almanya ve Japonya 100 şirketin 72'sine sahiptir. 1960'lı yıllarda GSYİH'nın %17'sini kontrol etmekte olan UÖŞ'ler, 1995'te ise bu oran %33'e çıkmıştır. Söz konusu bu şirketlerin satmış oldukları ürün ve hizmetlerin değeri 1982'de 2.5 trilyon iken, 2000'de ise 15,7 trilyon dolara ulaşmıştır. Ayrıca en büyük 200 şirketin toplam satışlarına bakıldığında, bu satışların değerinin en büyük 10 ülke ekonomisi hariç tutulduğunda, diğer bütün ülkelerin satışlarından daha büyük olduğu görülmektedir.[192]

Küreselleşmenin en önemli unsurlarından olan ulusötesi şirketler, aynı zamanda bu süreci hızlandıran ögelerden de biridir. Bu şirketlerin yapısında küreselleşmeyle birlikte bazı değişiklikler gözlemlenmektedir. Küreselleşme ve ulusötesi şirketler birbirinden bağımsız düşünülememektedir. Küreselleşme süreci bu

[192] Saray Deny Anderson-John Cavanagh, *Top 200: The Rise of Corporate Global Power*, Institute for Policy Studies, Washington DC 2000, s. 71.

bağlamda Samuel Huntington tarafından, şirketler, hükümetler, bireyler ve sivil toplum kuruluşları arasındaki iletişimde yaşanan gelişmeler, küresel üretim ve yatırımın ulusötesi şirketlerin de katkısıyla artması ve düzenlenmesi olarak adlandırılmaktadır.[193]

Küreselleşmenin hızlanması ulusötesi şirketlerin daha fazla ön plana çıkmasına sebep olmuştur. Küreselleşmeyle pek çok alanda esneklik yaşanmaktadır. Büyük sermayeler ulusötesi şirketler aracılığıyla kolayca el değiştirebilmekte, internet aracılığıyla ödemeler hızlıca yapılmakta, e-ticaret ile her an alışveriş imkanı sunulmaktadır. Küreselleşmenin sunduğu bu esneklikler özellikle gelişmiş teknolojiye sahip olan şirketler ve ülkeler için büyük kolaylık sağlamakta ve etkinliklerini artırmaktadır.[194]

[193] Samuel P. Huntington, *Biz Kimiz: Amerika'nın Ulusal Kimlik Arayışı*, Çeviren: Aytül Özer, CSA Yayınları, İstanbul 2004, s. 265.
[194] Erol Katırcıoğlu, *Küreselleşme Çağında Sol Ekonomik Politikalar*, Kalkedon Yayınları, İstanbul 2008, s. 100.

# 3. BÖLÜM: ULUSÖTESİ ŞİRKETLER

## 3.1. Ulusötesi Şirket Tanımları

### 3.1.1. Diğer Şirketlerden Farkları Doğrultusunda Yapılan Tanımlar

UÖŞ ve çokuluslu şirket arasındaki farklar üzerinde duran Uhlin (1988), UÖŞ'nin genel bir tanımını da yapmıştır. UÖŞ ile yaklaşık olarak aynı manada kullanılmakta olan "çokuluslu şirket (multinational corporation)" terimi de olmasına karşın Uhlin, yapmış olduğu çalışmalarda "ulusötesi (transnational) şirket" terimini kullanmaktadır. Bunun sebebi ise ulusötesi şirket teriminin pek çok ülkede faaliyet göstermekte olan yabancı şirket tanımına daha çok uymasıdır.[195]

"Çokuluslu" kullanımı şirketin birden fazla ülkenin kontrolü altında olduğu manasına gelirken "ulusötesi" ise pek çok ülkede şubesi olan şirket anlamına gelmektedir.

Dunning'in UÖŞ tanımına göre UÖŞ, direkt olarak yabancı sermaye yatırımında bulunan, birden çok ülkede katma değer faaliyetleri gerçekleştiren ve söz konusu bu katma değer faaliyetlerinin kontrolünü sağlayan girişimlerdir.[196] UÖŞ'lerin "uluslararası ticaret şirketi" ve "çok şubeli yurtiçi firma" kavramlarıyla yakından ilişkili olduğunu söylemek mümkün olmasına rağmen, bu iki kavramdan tamamen farklı olduğunu da dile getirmek gerekmektedir. Uluslararası ticaret şirketlerinde olduğu gibi sınır ötesi faaliyetlerde bulunan UÖŞ'ler, bu şirketlerin aksine yabancı ülkelerde üretim de gerçekleştirmektedirler. Çok şubeli yurtiçi

[195] Anders Uhlin, "Transnational Corporations as Global Political Actors: A Literature Review", *Cooperation and Conflict*, Cilt 23, Sayı 4, ss. 231-247, s. 232.
[196] John H. Dunning, *Multinational Enterprises and the Global Economy*, Addison-Wesley, 1993, s. 1.

firmalarda olduğu gibi birden çok üretim birimine sahip olan UÖŞ'ler, yine bu şirketlerin aksine üretim birimlerinin en az bir tanesini yurtdışında bulundurmaktadırlar.

Richard Robinson (1964), küresel seviyede faaliyet gösteren "çokuluslu kuruluşlar"la alakalı olarak şöyle bir sınıflandırma yapmaktadır:[197]

- Sermayenin ne tür alanlara yönlendirileceğine sermayenin ana vatanı olan ülkede karar verilen ve politikaları yerli şirketlere benzeyen çokuluslu şirketler

- Yatırım politikalarının belirleyicisi kaynak ülke olan ve esnek stratejilere sahip uluslararası şirketler.

- Türlü ulusların sermayedar olduğu, herhangi bir ülkeye bağlı olmayan ulusaşırı şirketler

- Kontrolü uluslararası bir kuruluş tarafından yapılan uluslarüstü şirketler.

### 3.1.2. Varlık ve Ülke Sayısına Göre Yapılan Tanımlar

E. Bergman'a göre UÖŞ'ler "önemli varlıklara sahip olan ve çok sayıda ülkede üretim, yatırım, pazarlama, satış işlemleri yapan şirketler" şeklinde ifade edilebilmektedir.[198] Dünya ölçeğinde etkili olan bu şirketler, dünya piyasalarını yönlendiren güçlerdir.

---

[197] Deniz Ülke Arıboğan, *Globalleşme Senaryosunun Aktörleri*, Der Yayınları, İstanbul, 2001, s. 166.
[198] Edward Bergman, "The Multinational Corporation", *The Professional Geographer*, Cilt 25, Sayı 3, ss. 255-260, s. 256.

UÖŞ'ler UNCTAD'ın tanımına göre bir "ana şirket (girişim)" ve yabancı ülkelerdeki "bağlı şirketler" olmak üzere iki bileşenden meydana gelmektedir. Ana şirket sermayenin çoğunluğuna sahip ve diğer ülkelerdeki faaliyetleri kontrol eden şirket olarak ifade edilirken; bağlı şirketler ise başka bir ülkede olan yatırımcının, ana şirketin çıkarlarını koruyacak biçimde yatırımda bulunmasına olanak sağlayan şirketlerdir.[199]

UÖŞ'ler G. Adler-Karlsson (1975), O. Knudsen (1979) ve G. Modelski (1979) tarafından "birden fazla ülkede belirli faaliyetleri ve varlıkları kontrol eden girişimler ağı" şeklinde ifade edilmektedir. Oldukça geniş bir tanım olan bu ifadeyi daraltmak için kimi yazarlar UÖŞ'nin "belirli sayıda ülkede çok sayıda şubesi olma" niteliğini ön plana çıkarmaktadırlar.[200]

Peter Dicken küresel şirketin üç ana özelliği olduğunu dile getirerek bu özellikleri şu şekilde açıklamaktadır:[201]

- UÖŞ farklı ülkeler arasında ve içinde üretim zincirlerinin değişik aşamalarını koordine ve kontrol eder.

- Üretim faktörlerinin dağıtımında ve devlet politikaları (vergi, ticaret kısıtlamaları ve teşvikler) ile sağlanan avantajların kullanımında coğrafi farklılıklar nedeniyle ortaya çıkan avantajları kullanabilme yeteneğine sahiptir.

- UÖŞ potansiyel coğrafi esnekliğe sahiptir. Coğrafi esneklik, "UÖŞ'lerin kaynaklarını ve faaliyetlerini uluslararası ve küresel ölçekteki yerleşim alanları

---

[199] Recep Kök-Ertuğrul Deliklitaş-Mehmet Karaçuka, "Türkiye Cumhuriyeti'nin Yüzüncü Yılına Hazırlanırken: Temel Dönüşümleri Açıklayan Analitik Yaklaşımlar ve Küreselleşmeden Beklentiler", *Türkiye İktisat Kongresi*, 2004, ss. 59-83, s. 61.
[200] Anders Uhlin, *a.g.e.*, s. 232.
[201] Peter Dicken, *Global Shift: Mapping the Changing Contours of the World Economy*, 5. Baskı, Sage, Londra 2007, s. 106; Coşkun Can Aktan-İstiklal Vural, "Globalleşme Sürecinde Çokuluslu Şirketler", *canaktan.org*, 2007, Erişim Tarihi: 16.05.2017.

arasında kaydırma yeteneği" şeklinde açıklanmaktadır. Dicken ve bu alanda çalışmalarda bulunan diğer yazarlara göre UÖŞ'ler küresel ekonomiye yön vermekte ve yatırım yapılan yerlerin kalkınmasını sağlamaktadırlar.[202]

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde teknolojik gelişmelere ağırlık verilmesinde UÖŞ'lerin katkısı büyüktür. UÖŞ'ler yalnızca küresel ekonomide değil aynı zamanda küresel siyasette de önemli aktörlerdendir.[203]

### 3.1.3. Diğer Tanımlar

Jed Greer ve Kavaljit Singh UÖŞ'leri birbirlerinden farklı tanımlasalar da kar amaçlı girişim olarak değerlendirmişlerdir.[204] UÖŞ'lerin kâr amaçlı girişim olarak değerlendirilmesine neden olan iki özelliği bulunmaktadır. Bunlar:

i. UÖŞ ülke dışında satış, dağıtım, ihracat, imalat ve AR-GE gibi faaliyetlerde bulunur. Bundan dolayı finansal açıdan iki ya da daha çok ülkedeki faaliyetlerden sorumlu olmaktadırlar.

ii. Yönetim kararları UÖŞ'lerdeküresel ve bölgesel alternatifler kapsamında alınmaktadır.

UÖŞ'ler hem özel hem de kamusal olabilmektedirler. Kamusal ticari şirketlere Dupont ve Enron örnek olarak verilebilmektedir.

---

[202] Andreas Jarblad, "The Global Politic Economy of Transnational Corporations: a Theory of Asymetric Interdependence", *Lulea University of Technology Extended Essay*, Sayı 47, 2002, ss. 1-47, s. 16-17.
[203] Gös. yer.
[204] Jed Greer-Kavaljit Singh, "A Brief History of Transnational Corporations", *globalpolicy.org*, 2000, Erişim Tarihi: 16.05.2017.

Andres Jarblad (2002), küreselleşmenin en önemli ajanları olarak dünya'nın en büyük UÖŞ'lerini işaret etmektedir. Küresel ekonomi, üretim, teknoloji, enerji ve güvenlik gibi konularda bu şirketlerin egemenliği söz konusudur.[205] Birçok analiste göre uluslararası politik sorunların başlıca sebepleri arasında devletler ve ulusötesi şirketlerin çatışmaları yer almaktadır.[206]

UÖŞ'ler Barnet ve Müller (1976) tarafından ülkelerin sosyal, ekonomik ve siyasal hayatını etkileyen, ulus devletlerin egemenlik haklarına meydan okuyan bir güç şeklinde ifade edilmektedir.[207]

## 3.2. Ulusötesi Şirketlerin Özellikleri

UÖŞ'lerin özellikleri genel olarak şöyledir:[208]

- UÖŞ'lerin yapılanmaları oldukça farklıdır. Bu farklılıklar sayesinde ulusal yasalardan kolayca sıyrılabilmekte ve büyük bir güce sahip olabilmektedirler. Bu şirketler kazancın yasal olup olmamasına dikkat etmeksizin her çeşit kazancı meşru olarak görmektedirler. Ayrıca kendi çıkarları için ulusal ekonomileri şekillendirmekten kaçınmamaktadırlar.

- Birçok UÖŞ belirli bir ulusal temele bağlı olmakla birlikte sadakat açısından bazı problemler görülmektedir. Başka bir yerde kar şansı açığa çıktığında bu şirketler hemen o yöne ve yere doğru kayma eğilimi göstermektedirler. UÖŞ'lerin ellerinde

[205] Andreas Jarblad, *a.g.e.*, s. 11.
[206] Gös. yer.
[207] Deniz Ülke Arıboğan, *a.g.e.*, s. 167.
[208] Cihan Dura, "Yabancı Sermaye Türkiye'ye Zarar Veriyor", *Türk Solu Dergisi*, Cilt 88, 2005, ss. 254-259, s. 254; Sarah Deny Anderson-John Cavanagh, *a.g.e.*, s. 88.

bulundurdukları güçler sayesinde hükümetleri taviz vermeye zorlayabilmektedirler.[209]

- UÖŞ'ler yabancı bir ülkede ya yeni bir şirket kurarak ya da o ülkedeki bir şirketi satın alarak yatırım yapmaktadırlar. Her iki seçenekte de bu şirketler kendilerine "yerli ortak" bulmaktadırlar. Ancak hisse oranlarına bakılmaksızın ortaklıkta yönetim yabancı şirketin kontrolünde olmaktadır.

- İhracata yönelik yatırımlar ile ev sahibi ülkelerin dış ticaretini kontrol altına alabilmektedirler.

- Mali bakımdan zor denetlenen UÖŞ'ler, çalışma şartlarını da kendileri belirlemek İstemektedirler.

- UÖŞ'ler, ulus devlete karşı olan bir yapıya sahiptirler. Ulus devletleri yeni dünya düzeninde istedikleri gibi zenginleşme karşıtı olarak gören UÖŞ'ler, bundan dolayı küreselleşme yanlısıdırlar.[210]

## 3.3. Ulusötesi Şirketlerin Tarihsel Gelişimi

**Ticaret Dönemi:** 15. yüzyılda başlayıp 18. yüzyılın ikinci yarısına değin etkinliğini sürdüren bu dönem sanayileşmeye kadar etkinliğini sürdürmüştür. 1500'lü yılların başlarında C. Columbus ve arkadaşlarının denize açılmasıyla başlayan bu dönem 1850'lerde Sanayi Devrimi ile sonlanmıştır.[211] Oldukça geniş alanlarda

---

[209] Wayne Ellwood, *The No-Nonsense Guide to Globalization*, New Indernational Publication, Londra, 2003, s. 58.

[210] Cihan Dura, "Yeni Ekonomi ve Ulus Devlet", *Küreselleşme Üzerine Notlar*, 2007.

[211] Esin Can Mutlu, *Uluslararası İşletmecilik*, Beta Yayınları, İstanbul 1999, s. 15; Gulnar Serazhatdinova, "Globalleşme Sürecinde Çok Uluslu Turizm Şirketlerinin Yeri ve Türkiye'nin İstihdamı Üzerindeki Etkileri", *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007, s. 39.

seyahat etmekte olan girişimci ticaretçiler baharatlar, değerli metaller, ipekler gibi değişik eşyaları kendi ülkelerinde yüksek karla satmışlardır. Ticaret döneminde, İngiltere, Fransa ve Hollanda hükümetlerine ait işletmelere oldukça büyük ayrıcalıklar verilmiştir.[212] Sanayi devrimi ile birlikte sonlanan bu süreçte baharat ve ipek yolları sayesinde birçok ülke zenginleşmiş ve İngiliz, Fransız ve Hollanda işletmeleri büyüyerek günümüzdeki büyük şirketlerin öncüsü olmuşlardır.[213]

**Sömürgecilik Dönemi:** 1850'li yılların sonunda başlayan bu dönem Birinci Dünya Savaşı'na kadar devam etmiştir. Sanayi devrimi ile birlikte üretim artmış ve makineleşme başlamıştır. İşlenmiş maden ve tarım ürünleri ulusötesi şirketlerin en çok dikkat etiği ürünler olmuştur. UÖŞ'ler türlü alanlarda yabancı ülkelerde yatırım yapmaya başlamışlardır. Söz konusu bu yatırımların yönü genellikle Avrupa'dan Latin Amerika ve Güneydoğu Asya'ya doğru olmuştur. Yapılan yatırımların temel hedefi ise yatırım yapılan bölgede egemenlik kurmaktır. Sömürgecilik döneminde İngiltere balta olmak üzere Almanya, Hollanda ve Fransa'nın da faaliyetleri dikkate değerdir.[214]

**Ayrıcalık Dönemi:** 1914-1945 yılları arasını kapsayan bu dönemde dış ticaretin önüne geçen politikalar ortadan kaldırılmak istenmiş ve UÖŞ'lerin sayısında artış görülmüştür. Ayrıcalık döneminde otomobil sanayisinde yatırım gerçekleştiren ilk ulusötesi şirket İngiltere, Fransa ve Almanya'da şirket kuran General Motors olmuştur. Ayrıca İngiltere'de deterjan şirketi olarak faaliyet gösteren ve ülke dışında üretim ve dağıtım tesisleri kuran Lever Brothers da ilk modern ulusötesi şirket olarak ifade edilebilmektedir. Bunların yanında Nestle, ICI, Philips ve Royal Dutch Shell gibi şirketler de yabancı ülkelerde yatırımlar yapmaya başlamış ve modern

---

[212] Beliz Dereli, "Çok Uluslu İşletmelerde İnsan Kaynakları Yönetimi", *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 4, Sayı 7, 2005, ss. 59-81, s. 66.
[213] Ömer Dinçer, *Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası*, Beta Yayınları, İstanbul 1998, s. 16; Cenk Ecevit, "Küreselleşen Dünyada Çok Uluslu Şirketler ve Politik Risk", *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, s. 49.
[214] İnan Özalp, *Çok Uluslu İşletmeler: Uluslararası Yaklaşım*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 1998, s. 27-28; Gulnar Serazhatdinova, *a.g.e.*, 2007, s. 40.

ulusötesi şirketlerin temelini oluşturmuşlardır.[215] İkinci Dünya Savaşı sonrasında talebin üretimden daha az olmasından dolayı şirketler ülkelerinin dışındaki ülkelere yatırım yapma ihtiyacı duymuş ve yüksek ücretli Batılı çalışan yerine Afrikalı, Asyalı ve Latin Amerikalı yöneticiler tercih edilmeye başlanmıştır.[216]

**Uluslararası Dönem:** Bu dönem II. Dünya Savaşı'nın bitmesiyle başlamış ve ulusötesi şirketlerin yatırımları büyük önem kazanmıştır. Uluslararası sermaye ve ürünlerin akışını hızlandırıcı pek çok faktör bu dönemde açığa çıkmıştır. ABD'nin savaş döneminde ulaşım ve iletişim teknolojileri çalışmalarını artırması ve geliştirmesi daha sonrasında bu alanlarda hakimiyet kurmasına sebep olmuştur.[217] İşletmeler bu dönemde hem yeni pazarlar hem de yeni üretici güçler aramaya başlamışlardır. Firmaların başarıya ulaşabilmeleri için ulusötesi bir bakış açısına sahip olması gerektiği açığa çıkmış ve global örgütlenme yoluna gitmişlerdir.[218]

1950-1960 yılları arasında Amerikan işletmeleri hemen her malı üretmekte ve dünyaya açılmakta olduğundan dolayı uluslararasılaşma denilen olay bir Amerikan olayı olarak ifade edilmiştir.[219] 1970'lerden sonra ise Avrupa ve Japon işletmeleri gelişmekte olan ülkelerdeki yatırımlarda yer almış ve Amerikan işletmelerine rakip olmaya başlamışlardır. Bütün bu süreçler uluslararası faaliyetleri karmaşıklaştırmış ve büyük veya küçük bütün işletmeleri uluslararası boyutta düşünmeye ve hareket etmeye yönlendirmiştir.

---

[215] Gulnar Serazhatdinova, *a.g.e.*, s. 41.
[216] Handan Temizel-Erol Turan-Metehan Temizel, "Küresel İşletmecilikte Ülkelerin Sosyo-Kültürel Yapılarından Kaynaklanan Sorunlar", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 19, ss. 459-474, s. 465.
[217] Gulnar Serazhatdinova, *a.g.e.*, s. 42.
[218] Dilara Sülün, *Uluslarötesi İşletmeler*, İzmir Ticaret Odası, 2005, s. 2.
[219] Handan Temizel-Erol Turan-Metehan Temizel, *a.g.e.*, s. 466.

1990'lar ve 2000'ler siyasi savaşların değil ticari savaşların ön plana çıktığı dönemler olmuşlardır.[220] Günümüzde ulusötesi şirketlerin sayısı ve güçlerinde ciddi ölçüde artış gözlemlenmektedir.[221]

## 3.4. Ulus Devlet ve Ulus Ötesi Şirketler

### 3.4.1. Ulus Ötesi Şirketler Ulus Devletin Gücünü Azalttığı Görüşü

"UÖŞ' lerin ulus devlet ekonomilerinde güç kaybına neden olduğu" savını ortaya atan yazarlar, UÖŞ' leri hem ulus devletler ve iktisadi yaşamları üzerinde, hem de bir bütün olarak milletlerarası düzen üzerinde mühim bir tesir gücünü ellerinde tutan özerk aktörler şeklinde ifade ederler. Bu görüş kapsamında milletlerarası iktisadi düzende ulus devletler temel alınırken, dünya ticaret ve yatırımında etkinlik sağlayan firmaların nitelik ve niceliklerinin çoğalmasıyla düzendeki temel ölçütlerin UÖŞ'ler olarak görülme süreci ortaya çıkmıştır.

Bornschier ve Chase-Dunn, UÖŞ' lerin global ölçekte imalat sürecini düzenlemeye çalışan birincil firmalar olduğunu ifade etmektedir.[222] Bütün dünya da bu şirketlerin hareket sahası olarak ifade edilmektedir. Denetim ve karar verme ile alakalı merkezileşme yalnızca mal ve hizmetin imalat ve dağıtımını etkilemekle kalmaz bununla beraber iş bölümü kavramının dünya genelindeki işleyişinde de değişiklikler yapmaktadır. Bu iş bölümü imalat ve dağıtım sürecini kapsamaktadır.

---

[220] Esin Can Mutlu, *a.g.e.*, s. 33; Cenk Ecevit, *a.g.e.*, s. 50.
[221] Sevgi Aksoy, "Küreselleşme ve Çok Uluslu İşletmeler Çerçevesinde Türkiye'de Özelleştirme", *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, s. 29.
[222] Volker Bornschier-Christopher Chase-Dunn, *Transnational Corporations and Underdevelopment*, Praeger 1985.

İşgücündeki bu değişmeler imalatın, sanayi devletlerinden gelişim süreci devam eden devletlere kayması ile neticelenmektedir.[223]

Global ekonomide UÖŞ'lerin hareketleri dünyadaki ticaretin büyük bir kısmını meydana getirir. Aynı zamanda bu şirketlerin satışları dünya dışsatımından iki kat daha yüksektir. Bu da ulus ötesi şirketlere küresel ticaret üzerindeki denetimi büyük ölçüde değerlendirme olanağı sunar. UÖŞ'ler küresel ekonominin başrolü olarak kabul edilirler.[224] UÖŞ'lerin global imalat ve satım stratejilerinden, milli pazarları tamamlayıcı ve birden çok siyasi bölgeyi içine alan bir iktisadi bölge yaratıcısı olarak bahsedilmektedir. Ulus ötesi şirketler ve bu şirketlerin global ağlarının ortaya çıkışı, global ekonomide mühim tesirler yaratan ekonomik gücün yerleşim bölgesinde değişikliğe yol açmıştır.[225]

Yabancı şubeler bulundukları ülkenin gücünü azaltabilir ve özerklik anlamında sorunlara neden olabilir. Bir dış faktör, devletin içsel dinamiklerindeki kontrolünü yükseltmek için ev sahibi devletin ekonomisini denetleme kabiliyetinde azalmaya neden olabilir. Bu denetim kaybı, ekonomik irtibatlar nedeniyle ortaya çıkan politik ve toplumsal bağlar vasıtasıyla artma eğilimi göstermektedir. Yabancı şubelerin ulus devletin güçlerinde yaşanan kayba tesiri, ev sahibi ülkenin iktisadi durumunun, iktisadi ve siyasi ağırlığının bir işlevi olarak değişiklik gösterebilir. ABD gibi büyük devletlerin kendi sınırları dahilinde yabancı şubelere sahip olması hem iktisadi hem politik üstünlükler sağlayabilir. Yabancı şubeler belirli bir yere kadar bu devletlerde kaynakları ellerine almış olurlar. Ancak ev sahibi devletin yasaları, UÖŞ'leri iktisat ve emek gücüne zarar verebilecek tek taraflı etkinliklere izin vermez. Bu durumla birlikte UÖŞ az gelişmiş bir devleti de etkileyebilir. Şu halde azgelişmiş ev sahibi devlet UÖŞ'nin girişine (nüfuz edişine) karşı duracak iktisadi ve politik kuvveti gösteremeyebilir. Şayet bu az gelişmiş devlet, UÖŞ'lerden

---

[223] Raphael Schaub, "Transnational Corporations and Economic Development in the Developing Countries", *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Zürih Üniversitesi, 2004, s. 31.
[224] Gös. yer.
[225] Jeffrey Kentor, "The Growth of Transnational Corporate Networks: 1962-1998", *Journal of World Systems Research*, Cilt 11, Sayı 2, 2005, ss. 263-286, s. 266.

yoksun kalmak istemezse yabancı şubelerin ev sahibi devlet iktisadı üzerine tesiri önemli ölçüde görülebilecektir.[226]

Uluslararası üretim kanalıyla dünya ekonomisinin giderek artan entegrasyonu güç dengesini devletlerden dünya piyasalarına kaydırmış, bu kayma sivil toplum üzerindeki bazı güçlerin, devletlerden ulusal sınırlara bağlı olmayan ulusötesi şirketlere geçmesini sağlamıştır. Fakat yine de ulus ötesi firmaların ehemmiyetlerinin böylesine yükselmesi, hakimiyetin bütünüyle bu firmalara kaydığı şeklinde anlaşılmamalıdır.

### 3.4.2. Ulusötesi Şirketler Ulus Devletin Gücünü Azaltmadığı Görüşü

UÖŞ'lerin devleti zayıflatmadığı düşüncesini savunan kişilere örnek olarak Neo- merkantilistleri, H. Yeung, F. Bergsten, A. Stepan gibi yazarlar verilebilir.

Neomerkantilist bilim insanları ulus devletin etkinliğinin ve gücünün kaybolması görüşünü kabul etmemişlerdir. Neo-merkantilistler hem liberal iktisatçı ve ekonomi uzmanlarını, hem de tabiiyet yaklaşımını savunanları ulus devletin gücünü küçümsemeleri nedeniyle tenkit etmişlerdir. Neo-merkantilistler milletlerarası politik ekonomi sahasında devletin gücünü tekrar ortaya koymuşlardır. Neo-merkantilistler bilim insanlarından Robert Gilpin, milletlerarası ekonomik düzenlerin ortaya çıkarılmasında devletin gücünün ehemmiyetine dikkat çekmiştir. Gilpin'in görüşlerine bakılacak olursa neo-merkantilizmin temeli, küresel ekonomik faaliyet ile alakalı görüşler üstündeki milli iktisadi ve politik gayelerin öncelikli olduğudur. Devletler, küresel güçlerin faaliyetlerindeki değişikliklere cevap veren tabi parametreler olarak kabul göremez. Bundan çok dünya iktisadi yapısının ortaya

[226] Jeffrey Kentor, *a.g.e.*, s. 283.

konmasından ve devam ettirilmesinden yükümlü özgür parametreler şeklinde kanıksanmalıdır.[227]

Neo-merkantilist bakış açısı sadece devletlerin kuvveti ve menfaatlerini baz alan geniş kapsamlı bir analiz ile ulus ötesi kuruluşlar gibi devlet dışı rollerin ve bu rollerin ehemmiyetinin anlaşılabileceğini ifade etmektedir. Örneğin ABD'nin tartışmaya kapalı bir iktisadi gücü elinde bulundurduğu dönem için ABD tabanlı ulus ötesi kuruluşların aşırı bir büyüme göstermesi, sadece ABD iktisadi kuvvetince ortaya konan ve devam ettirilen dünya ekonomisinin yapısı değerlendirilerek kavranabilecektir. Buradan şu netice çıkarılabilir:

Yeni bir dünya düzeni orta konmadan evvel UÖŞ'lerin gücü bu kuruluşların kaynak devletlerinin gücü ile bağlantılıdır. Yani dünya genelinde ekonomide güç sahibi devletler, devlet ne kadar güce sahipse o devlet kaynaklı UÖŞ'ler de dünya iktisadında o kadar güç elde etmektedir.

Henry Wai Chung Yeung, sermayenin milletlerarası bir hale gelmesinin devlet otonomisinin yitirilmesine sebep olacağı düşüncesine karşı çıkmaktadır.[228] Devlet özerkliğinin yitirilmesi cemiyetteki baskın kesim ve sınıflardan müstakil biçimde faaliyet gösterememesi, kendi ile alakalı kararları hür bir şekilde alamaması durumunda ortaya çıkabilir. Yeung, devlet özerkliğinin kapitalin milletlerarası bir hal alması ile ortadan kaybolacağını öne süren düşünceyi iki açıdan yanıltıcı görmektedir.

- İlki, daha eski çağlarda kapitalizm sistemini benimseyen devletin anaparayı kontrol etme becerisi abartılı bir şekilde ifade edilmiştir. Devlet daha evvelki

[227] Thomas Biersteker, "The Illusion of State Power: Transnational Corporations and the Neutralization of Host-Country Legislation", *Journal of Peace Research*, Cilt 17, Sayı 3, ss. 207-221, s. 209.
[228] Henry Wai-Chung Yeung, "Capital State and Space: Contesting the Borderless World", *Transactions of the Institute of British Geographers*, Cilt 23, Sayı 3, ss. 291-309.

dönemlerde anamal denetimini sağlamakta çok faal olsa idi anamal milletlerarası olma yolunda devletin denetiminden çıkamayacaktı.

- Anamalın milletlerarası bir hal alması önemli oranda devletin milletlerarası bir hal alması ile bağlantılıdır. Çünkü devlet anamalın bir duruma gelmemesi amacıyla gereken şart ve kurumları sağlamalıdır. Sermayenin milletlerarasılaşmasının devlet özerkliğinin yitirilmesine sebep olacağı düşüncesi, devlet ve anamalın iki farklı özgür sahada gerçekleşmesi gerekliliğini öne süren kuramsal anlamda yapılan bir yanlışı ortaya koyar. Devlet yalnızca anamal birikimi ve milletlerarasılaşma için gereken koşulları başlatmaz aynı zamanda bu koşulları sağlama işini sürdürür. Bugün global iktisatta kapitalist devlet ne gibi bir öneme sahiptir? Dünyadaki rekabet koşullarında devlet "polislik" rolünden çok daha özel bir rol oynamaktadır. Bu rollerden kimileri çok da yeni sayılmaz, ancak bu roller globalleşen dünyada kapitalist devletin hareketli yol haritalarını gösterir.

Bergsten, devletin güç kaybına uğraması hususuna ilk karşı çıkan yazarlar arasındadır. Bergsten devletin gücünün azalmasından çok ulus ötesi firmaların güç kaybına uğradığını ve artık baskın olan tarafın ev sahibi ülkeler olduğu tezini savunur. Bergsten, devletler ve ulus ötesi firmalar arasında görülen bu güç kayma durumuyla alakalı değerlendirmesini devletten devlete, ekonomiden ekonomiye olan farklılıkların seviyesini işaret ederek yapar.[229]

## 3.5. Şirketlerde Küreselleşmenin Göstergeleri

Küreselleşmenin etkisiyle meydana gelen işletmelerde yönetim anlayışları da küreselleşmenin etkisi altında kalmaktadır. Modern yönetim anlayışından uzak olan işletmeler değişime ve gelişime teşvik edilmiş, hatta zorlanmıştır. Ulusal piyasalar küreselleşmenin etkisiyle zarara uğramış ve rekabet yarışı kızışmıştır. Şirketler bu

[229] C. Fred Bergsten, "Coming Investment Wars?", *Foreign Affairs*, Cilt 53, Sayı 1, 1974, ss. 135-152.

süreçte farklı ülkelerde faaliyette bulunabilmek için yapılarını esnekleştirmiş, farklı kültürlere açık hale gelmiştir. Ulusötesi şirketler küreselleşmeyle beraber kendi Pazar politikalarını oluşturmak istemekte ve rekabet ortamında kendi stratejileriyle ayakta kalmayı hedeflemektedirler.[230]

Küreselleşmenin boyutuyla doğru orantılı olarak rekabette de değişiklikler gözlemlenmektedir. Rekabetin artması işletmelerin değişimler karşısında hazırlıklı olmasını, sermaye hareketlerini hızlandırmasını ve hata paylarını azaltmasını ifade etmektedir. Ulusötesi şirketler ayakta kalmak istiyorlarsa işletme faaliyetlerini küreselleşme süreciyle birlikte yürütmek durumundadırlar.[231]

Ulusötesi şirketlerin olumsuz yönleri ise şu şekilde ifade edilebilmektedir:[232]

- Ulusal işletmeler karşısında haksız rekabet yaratmaları

- Ekonomik güçlerinden dolayı yerel ögeler üzerinde baskı oluşturmaları

- Spekülatif fiyatlama, muhasebe oyunları gibi metotlara başvurmaları

- Toplumsal değerlere, çevreye, ve kültürel değerlere karşı duyarlı olamamaları

- Çıkarcı tutumlarının bir sonucu olarak ulusal kaynakları kullanmaya oldukça hevesli olmaları

---

[230] Hasan Tağraf, "Küreselleşme Süreci ve Çokuluslu İşletmelerin Küreselleşme Sürecine Etkisi", *C. Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 3, Sayı 2, 2002, ss. 33-47, s. 36.
[231] Edwin D. Davison, *Multinational Management*, Great Neck Publishing, New York 2008, s. 1.
[232] Masum Türker-Esin O. Örerler, *Türk Şirketlerinin Küresel Şirket Haline Getirilmesi Yolları*, İstanbul Ticaret Odası, 2004, s. 58.

## 3.6. Ulusötesi Şirketlerin Küresel Bağlamda Etkileri

UÖŞ'ler küreselleşmenin en önemli araçlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü bu şirketler ellerinde oldukça büyük ve etkili bir ekonomik güç bulundurmaktadırlar. Dünya ekonomisi 1990'ların başından itibaren oldukça hızlı bir şekilde değişim ve gelişim göstermeye başlamıştır. Soğuk savaş dönemi sona ermiş, Avrupa Birliği ülkeleri birliği güçlendirmek adına türlü çalışmalarda bulunmaya başlamış, Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması ve GATT imzalanmıştır. Teknolojide meydana gelen ciddi gelişmeler mal, para ve hizmetlerin çok kolay biçimde el değiştirmesine olanak sağlamıştır.[233] Kısmi ticaret serbestliğinin artması ile bilgi, sermaye, ürün ve hizmetler dünya üzerinde büyük bir hızla yayılmaya başlamış, işletmeler dünyanın her yerinde faaliyet gösterme imkanı bulmuşlardır. Böyle bir ortamda yerel işletmelerin rekabetten üstün çıkması neredeyse imkansızdır. Yerel işletmeler bu dönemde her kesime kolayca hitap edebilen küresel işletmelerle karşı karşıya kalmışlardır.

Küreselleşmenin etkilerinin hızlı bir biçimde hissedilmeye başlanması UÖŞ'lerin etkinliğini artırmıştır. UÖŞ'ler sahip oldukları güçlü altyapı, ekonomik güç ve gelişmiş teknoloji ile rekabet ortamında ön plana çıkmak istemektedirler.[234] UÖŞ'lerin sahip oldukları ekonomik ve teknolojik güçler sınırları ortadan kaldırarak pazarların globalleşmesine neden olmaktadır.[235] Devletler, söz konusu bu potansiyel güçlerinden dolayı UÖŞ'leri kendi ülkelerinde yatırım yapmaya teşvik etmektedirler. Ekseriyetle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler UÖŞ'lerin gözdesi konumundadırlar. Yatırım yapılacak ülkelerin istikrarlı bir ekonomiye sahip olması ve risk faktörlerinden uzak olması gerekmektedir. Hem siyasi hem de ekonomik açıdan güven vermeyen ülkeler yatırımcılar için sorun teşkil etmektedir. UÖŞ'ler yatırım yaptıkları ülkeleri yalnızca ekonomik açıdan değil aynı zamanda teknolojik

[233] Suk H. Kim-Eugene Swinnerton, "1994 Final Transfer Pricing Regulations of the United States", *Multinational Business Review*, Cilt 5, Sayı 1, 1997, s. 17.
[234] Hasan Tağraf, *a.g.e.,* s. 34-35.
[235] Nadim Macit, *Küresel Güç Politikaları: Türkiye ve İslam*, Fark Yayınları, Ankara 2006, s. 32.

açıdan da geliştirmektedirler.[236] Bu yatırımlar ile yatırım yapılan ülkelerin kalkınasına destek olunmakta, pek çok alanda ülkenin iyileşmesi sağlanmaktadır. Bundan dolayı yatırım isteyen ülkeler büyük şirketleri kendi ülkelerine çekebilmek adına vergi indirimleri, rahat çalışma koşulları ve iyileştirilmiş iş yasaları ortaya koymaktadırlar.

Küreselleşme süreci özellikle iletişim teknolojilerinde meydana gelen değişimler ile hızlanmıştır. UÖŞ'ler için de bu teknolojiler büyük yararlar sağlamaktadır. Bilişim sektörünün en önemli isimlerinden olan Hewlett Packard, dünya genelindeki binlerce şubesini bir intranet ile koordine edebilme imkanına sahiptir. Kurulan bu iletişim ağı koordineli bir biçimde çalışmayı kolaylaştırmaktadır. Başkaya UÖŞ'leri dünyanın yeni eefendileri olarak ifade etmektedir. Örneğin General Motors'un yıllık cirosuna bakıldığında Danimarka'nın GSMH'sinden fazla olduğu görülmektedir. Ayrıca Exxon'un cirosu Norveç'in, Toyota'nın cirosu da Portekiz'in GSMH'sinden fazladır. Bütün bunların yanında ise en büyük dört UÖŞ'nin yıllık cirosu bütün Afrika Kıtasının GSMH'sinden daha çoktur.[237] UÖŞ açısından küreselleşmenin getirdiği faydalar şu şekildedir:[238]

- Sürat: Küreselleşme, ülkeler ve pazarlar arasındaki duvarları yıkmış, büyük bir hız getirmiştir. UÖŞ'ler her daim değişik ürünlerle değişik pazarlara girme olanağına sahiptir.

- Maliyetleri Düşürme: Dünyanın neresinde olursa olsun UÖŞ'ler en düşük maliyetli girdiye ulaşma fırsatına sahiptirler. Üretim ve dağıtım maliyetlerinin minimum olduğu yerler UÖŞ için üretim alanları olarak görülmektedir.

---

[236] Deniz Güvercin, "Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi", *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007, s. 45.

[237] Mehmet Dikkaya-Deniz Özyakışır, "Küreselleşme ve Bilgi Toplumu: Eğitimin Küreselleşmesi ve Neo-Liberal Politikaların Etkileri", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 3, Sayı 9, 2006, ss. 151-172, s. 156.

[238] Ali Naci Karabulut, "Küreselleşmenin Ticari Hayat Üzerindeki Etkileri", *Mevzuat Dergisi*, Cilt 7, Sayı 76, 2004.

- Standardizasyon: Küreselleşme ile dünyanın değişik yerlerindeki kişilerin ortak zevklerine erişme imkanına sahip olunmuştur. Böylece UÖŞ'ler farklı coğrafyadaki farklı kesimlere hitap edebilecek ürünler üretebilmişlerdir. Hedef kitlesinin standardize edilmesi ortak hizmet verilmesini kolaylaştıracaktır.

- Faaliyetleri Dağıtma: Küreselleşme, UÖŞ'lere girdilerini başka bir ülkeden alma, üretimi başka bir ülkede yapma ve bu ürünleri bir diğer ülkede satma imkanı vermiştir. Bu olanakların etkili biçimde kullanılabilmesi için ise koordineli bir çalışma sistemine sahip olmak gerekmektedir.

- Merkezileşme: Merkezileşmenin esas amacı faaliyetleri dağıtma eyleminin koordineli bir şekilde yürütülmesini sağlamaktır. Yönetimin tek bir merkezden yapılması, gelişen teknoloji ile oldukça kolay hale gelmiştir. Bilgisayar, video konferans, internet gibi imkanlar ile merkezileşme mümkündür.

Özetle UÖŞ için küreselleşme oldukça olumlu sonuçlar doğurmaktadır. Ülkeler arası sınırlar küreselleşme ile kalkmış ve bu durum özellikle gelişmekte olan ülkelerde etkisini daha fazal göstermiştir. Küreselleşme, kaynak bulma, bu kaynaklara ulaşma, kaynakları işleme, üretme ve bunları dağıtmayı farklı yerlerde yapmak imkanı sunarak bu süreçlerin süresini de kısaltmaktadır. UÖŞ'ler küreselleşme ile etkinliklerini artırarak daha güçlü hale gelmişlerdir.

UÖŞ'ler küreselleşmeden hem etkilenmekte hem de artık küreselleşmeyi yönlendirmekte olup, uluslararası alanda ekonomi, kültür, siyaset gibi türlü alanlarda hakimiyetlerini sürdürmektedirler.

# SONUÇ

Eski olan herhangi bir şeyin tasviri, ilerlemeyi sağlamaktadır. Özellikle kapitalizmin başlangıcıyla 15. yy. sonlalarından itibaren başlayan ilerlemecilik ve modernleşme, eskiyi kötülemeyi amaçlamaktadır. Kapitalist küresel ekonomiye geçilmesinde en önemli etken modernleşmedir. Bu sebeple bunun iyi bir şekilde anlaşılması gerekmektedir.

Ulus devlet; hudutları çizilmiş bir kara parçasında erk kullanımını elinde tutan, idaresindeki toplumu müşterek lisan, kültür, mitoslar ve müşterek bir kültür ortaya koyarak birleştirme amacı güden, siyasi ve sosyal anlamda ulus üzerine inşa edilmiş bir devlet şekli olarak ifade edilmektedir. Ulus devletler kendi hudutları içerisinde egemenlik haklarına sahiptirler.

Kapitalizm, sermaye mallarının özel ya da tüzel mülkiyeti, özel karar alıcılar tarafından belirlenen yatırımlar ve serbest piyasa içinde esas olarak bir rekabet ortamında belirlenen malların fiyatları, üretimi ve dağıtımı gibi özelliklerle tanımlanabilen bir ekonomik sistemdir. Bugün, geçmişe oranla kapitalizm sömürgesinin daha farklı bir hali yaşanmaktadır. Bu farkın en belirgin özelliği, insanların farkında olmadan bu sisteme katılmaları, piyasadaki tüketim ivmesine dahil olarak eşyaların ve malların peşinden giderek hayatlarını geçirmeleridir. Geçmişte kapitalizmin yarattığı köleliğin yanında günümüzde de kimliğini ve kişiliğini aldığı ürünlerle yaşatmaya çalışan, popüler kültürün ve tüketim toplumunun normlarına bağlı yaşayan bir kölelik söz konusudur. Kültür endüstrisinin insanları belirli kalıplara sokarak özellikle çekingen kişileri belirli yönlere itmesi, onlarda manevi değerin öneminin ve kültürel zevk kalitesinin düşüşüne neden olmuştur. Buradaki amaç insanların kültürel ihtiyaçlarını karşılamak değil onlardan faydalanmak ve onları sömürmektir. Kapitalizm ve beraberindeki kültür endüstrisi tek tip insan modeli oluşturmakta, globalleşmenin de önünü açmaktadır.

Ülkeler arasındaki karşılıklı etkileşim, bağımlılık ve iletişimdeki artış olarak da ifade edilen küreselleşme, ulusların sınırlarının ötesinde bir evrensel hukuk ve kamuoyu meydana gelmesi sürecidir. Kesin olarak küreselleşme sürecinin ne zaman başladığını ifade etmek zor olsa da, bazı bilim adamları tarihteki ilk takasla küreselleşmenin başladığını belirtmektedir. Ulusötesi Şirketler küreselleşmenin en önemli aktörü konumundadır. Son otuz yıl içerisinde UÖŞ'lerin sayısının 7.000'den 82.000'e çıktığı ve bu şirketlerin dünya ticaretinin %75'ini meydana getirdiği dile getirilmektedir.

# KAYNAKÇA


Adda Jacques, *Ekonominin Küreselleşmesi*, Çeviren: Sevgi İnceci, İletişim Yayınları, İstanbul 2005.

Ağaoğulları Mehmet Ali - Levent Köker, *Kral-Devlet ya da Ölümlü Tanrı*, İmge Kitabevi, Ankara, 2004.

Aksoy Sevgi, "Küreselleşme ve Çok Uluslu İşletmeler Çerçevesinde Türkiye'de Özelleştirme", *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.

Aktan Coşkun Can - İstiklal Vural, "Globalleşme Sürecinde Çokuluslu Şirketler", *canaktan.org*, 2007, Erişim Tarihi: 16.05.2017.

Aktan Coşkun Can -Hüseyin Şen, *Globalleşme, Ekonomik Kriz ve Türkiye*, TOSYÖV Yayınları, Ankara 1999.

Altun Fahrettin, *Modernleşme Kuramı: Eleştirel Bir Giriş*, Yöneliş Yayıncılık, İstanbul 2002.

Anderson Saray Deny - John Cavanagh, *Top 200: The Rise of Corporate Global Power*, Institute for Policy Studies, Washington DC 2000.

Angotti Thomas, "Bağımlılık Kuramının Politik Sonuçları", *Emperyalizm, Gelişme ve Bağımlılık Üzerine*, Derleyen: Melih Aksoy, V Yayınları, Ankara 1992, ss. 131-145.

Arıboğan Deniz Ülke, *Globalleşme Senaryosunun Aktörleri*, Der Yayınları, İstanbul, 2001.

Arrighi Giovanni, *Uzun Yirminci Yüzyıl-Para, Güç ve Çağımızın Kökenleri*, Çeviren: Recep Boztemur, İmge Kitabevi, Ankara 2000.

Aslan Nurdan, "Dünya Ekonomisinde Gelişmeler: Küreselleşme", *Ekonomik Entegrasyon Küresel ve Bölgesel Yaklaşım*, Derleyen: Osman Küçükahmetoğlu-Hamza Çeştepe-Şevket Tüylüoğlu, Ekin Kitabevi, Ankara 2005, ss. 5-22.

Atasoy Fahri, *Küreselleşme ve Milliyetçilik*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2005.

Atiker Erhan, *Modernizm ve Kitle Toplumu*, Vadi Yayınları, Ankara 1998.

Aydın M. Kemal, *Sermayenin Küreselleşmesi: Kapitalizmin Altın Döneminden Neoliberal Dalgaya Uzanan Süreç*, Değişim Yayınları, İstanbul 2003.

Bahçekapılı Cengiz, *Küreselleşme Sürecinde Güçsüzleşen Ulus-Devlet,* Derin Yayınları, İstanbul 2009.

Bakırtaş İbrahim - Ali Tekinşen, "Dünya Savaşları ve Büyük Buhran Arasındaki Etkileşimin Ekonomi Politiği", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 12, 2004, ss. 83-100.

Başkaya Fikret, *Azgelişmişliğin Sürekliliği*, İmge Kitabevi, Ankara 2001.

Bayar Fırat, "Küreselleşme Kavramı ve Küreselleşme Sürecinde Türkiye", *Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi*, Cilt 32, 2009, ss. 25-34.

Beck Ulrich, *What Is Globalization?*, Polity Press, Cambridge-Oxford-Malden 2000.

Bergman Edward, "The Multinational Corporation", *The Professional Geographer*, Cilt 25, Sayı 3, ss. 255-260.

Bergsten C. Fred, "Coming Investment Wars?", *Foreign Affairs*, Cilt 53, Sayı 1, 1974, ss. 135-152.

Beriş Hamit Emrah, "Moderniteden Postmoderniteye", Mümtazer Türköne, *Siyaset*, Lotus Yayınevi, Ankara, 2008, s. 483-521.

Berman Marshall, *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor*, Çeviren: Ümit Altuğ-Bülent Peker, İletişim Yayınları, İstanbul 2009.

Biersteker Thomas, "The Illusion of State Power: Transnational Corporations and the Neutralization of Host-Country Legislation", *Journal of Peace Research*, Cilt 17, Sayı 3, ss. 207-221.

Bilgin Vedat, *Türkiye'de Değişimin Dinamikleri: Köylülükten Çıkış Yolları*, Lotus Yayınevi, Ankara 2010.

Bornschier Volker -Christopher Chase-Dunn, *Transnational Corporations and Underdevelopment*, Praeger 1985.

Bozkurt Veysel, "Küreselleşme: Kavram, Gelişim ve Yaklaşımlar", *Küreselleşmenin İnsani Yüzü*, Çeviren: Veysel Bozkurt, Alfa Yayınları, İstanbul 2000.

Braudel Fernand, *Maddi Uygarlık-Mübadele Oyunları*, Çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, Ankara 2004.

Bulut Nihat, "Küreselleşme: Sosyal Devletin Sonu Mu?", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 52, Sayı 2, 2003, ss. 173-197.

Büyükuslu Ali Rıza, "Küreselleşmenin Sosyal ve Kültürel Hayata Etkisi", *Küreselleşmenin İnsani Yüzü*, Derleyen: Veysel Bozkurt, Alfa Yayınları, İstanbul 2000.

Cebeci Kemal, "Küreselleşme Bağlamında Ulus-Devletin Egemenlik Gücünün Dönüşümü", *Sayıştay Dergisi*, Sayı 71, ss. 23-29.

Chomsky Noam, *Sömürgecilikten Küreselleşmeye,* Çeviren: Mustafa Erdem Sakınç, Ütopya Yayınları, Ankara 2001.

Cirhinlioğlu Zafer, *Azgelişmişliğin Toplumsal Boyutu*, İmge Kitabevi, Ankara 1999.

Çelik Abdulhalim, "Küreselleşme Sürecinde Sosyal Güvenlik Sistemlerinin Dönüşümü ve Türkiye", *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001.

Dahl Robert, *Demokrasi ve Eleştirileri*, Çeviren: Levent Köker, Türk Demokrasi Vakfı Yayınları, Ankara 1993.

Davison Edwin D., *Multinational Management*, Great Neck Publishing, New York 2008.

Davutoğlu Ahmet, "Küreselleşme ve AB-Türkiye İlişkileri Çerçevesinde Ulusal Egemenliğin Geleceği", *Anayasa Yargısı Dergisi*, Sayı 20, 2003, ss. 46-58.

Dereli Beliz, "Çok Uluslu İşletmelerde İnsan Kaynakları Yönetimi", *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 4, Sayı 7, 2005, ss. 59-81.

Devlet Planlama Teşkilatı, *Dünyada Küreselleşme ve Bölgesel Bütünleşmeler*, DPT Yayınları, Ankara 1995.

Dicken Peter, *Global Shift: Mapping the Changing Contours of the World Economy*, 5. Baskı, Sage, Londra 2007.

Dikkaya Mehmet - Özyakışır Deniz, "Küreselleşme ve Bilgi Toplumu: Eğitimin Küreselleşmesi ve Neo-Liberal Politikaların Etkileri", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 3, Sayı 9, 2006, ss. 151-172.

Dinçer Ömer, *Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası*, Beta Yayınları, İstanbul 1998.

Doğan İlyas, *Parçalayan Küreselleşme*, Yetkin Yayınları, Ankara 2006.

Dunning John H., *Multinational Enterprises and the Global Economy*, Addison-Wesley, 1993.

Dura Cihan, "Yabancı Sermaye Türkiye'ye Zarar Veriyor", *Türk Solu Dergisi*, Cilt 88, 2005, ss. 254-259.

Dura Cihan, "Yeni Ekonomi ve Ulus Devlet", *Küreselleşme Üzerine Notlar*, 2007.

Ecevit Cenk, "Küreselleşen Dünyada Çok Uluslu Şirketler ve Politik Risk", *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.

Egeli Pınar, "Globalleşme ve Küresel Kriz", *Econ Anadolu 2009: Anadolu Uluslararası İktisat Kongresi*, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir 2009.

Ellwood Wayne, *The No-Nonsense Guide to Globalization*, New Indernational Publication, Londra, 2003.

Emmanuel Arghiri, "Enternasyonalizm Kuruntuları", *Azgelişmişlik ve Emperyalizm*, Derleyen: Atilla Aksoy, Gözlem Yayınları, İstanbul 1975, ss. 221-228.

Erkal Mustafa E., "Milletleşme Süreci ve Önündeki Engeller", *Sosyoloji Konferansları*, Cilt 37, 2008, ss. 65-76.

Ersoy Melih, "Bağımlılık Okulu Eleştirisine Giriş", *Emperyalizm, Gelişme ve Bağımlılık Üzerine*, Derleyen: Melih Ersoy, V Yayınları, Ankara 1992, ss. 9-21.

Eryentü Melek, "Küreselleşme Sürecinde Kimliksizlik", *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.

Fedai Recep, "Küreselleşme Sürecinde Kamu Yönetimi: Bürokrasiden Yönetişime Değişim", *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.

Fiske John, *Popüler Kültürü Anlamak*, Çeviren: Süleyman İrvan, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1999.

Florian Patrick, "Eşitsiz Mübadele Kuramı ve Bir Reformist Mitoloji", *Azgelişmişlik ve Emperyalizm*, Derleyen: Atilla Aksoy, Gözlem Yayınları, İstanbul 1975, ss. 201-219.

Frank Andre Gunder - Barry K. Gills, *Dünya Sistemi Beş Yüzyıllık Mı, Beş Binyıllık Mı?*, Çeviren: Esin Soğancılar, İmge Kitabevi, Ankara 2003.

Frank Andre Gunder, "Azgelişmişliğin Gelişmesi", *Azgelişmişlik ve Emperyalizm*, Derleyen: Atilla Aksoy, Gözlem Yayınları, İstanbul 1975, ss. 103-119.

Frank Andre Gunder, "Demokratik Olmayan Bir Piyasada Piyasa Demokrasisi", *Düşük Yoğunluklu Demokrasi: Yeni Dünya Düzeni ve Yeni Politik Güçler*,

Derleyen: Samir Amin, Andre Gunder Frank, Noam Chomsky, Çeviren: Ahmet Fethi, Alan Yayıncılık, İstanbul 1994, ss. 47-74.

Frank Andre Gunder, "Yakın Tarihin Toplumsal Hareketleri", *Büyük Kargaşa: Yeni Toplumsal Hareketlerin Krizi*, Derleyen: Samir Amin, Giovanni Arrighi, Andre Gunder Frank, Immanuel Wallerstein, Çeviren: Erden Akbulut, Alan Yayıncılık, İstanbul 1993, ss. 149-198.

Frank Andre Gunder, *Lümpen Burjuvazi ve Lümpen Gelişim*, Çeviren: Abdullah Yılmaz, Gökkuşağı Basın Yayın, İstanbul 1995.

Frank Andre Gunder, *Yeniden Doğu: Asya Çağında Küresel Ekonomi*, Çeviren: Kamil Kurtul, İmge Kitabevi, Ankara 2010.

Friedman Thomas L., *Lexus ve Zeytin Ağacı: Küreselleşmenin Geleceği*, Çeviren: Elif Özsayar, 2. Baskı, Boyner Yayınları, İstanbul 2002.

Fuantez Marta - Andre Gunder Frank, "Toplumsal Hareketler Üzerine On Tez", *Birikim: Aylık Sosyalist Kültür Dergisi*, Sayı 16, 1990, ss. 29-41.

Fülbert Georg, *Kapitalizmin Kısa Tarihi*, Çeviren: Sadık Usta, Yordam Kitap, İstanbul 2010.

Geller Ernest, *Uluslar ve Ulusçuluk*, Çeviren: Büşra Ersanlı Behar-Günay Göksu Özdoğan, İnsan Yayınları, İstanbul 1992.

Gellner Ernest, *Milliyetçiliğe Bakmak*, Çeviren: Simten Coşar, İletişim Yayınları, İstanbul 1998.

Giddens Anthony, *Tarihsel Materyalizmin Çağdaş Eleştirisi*, Çeviren: Ümit Tatlıcan, Paradigma Yayınları, İstanbul 2000.

Giddens Anthony, *Ulus Devlet ve Şiddet*, Çeviren: Cumhur Atay, Devin Yayıncılık, İstanbul 2005.

Gökbunar Ramazan - Halit Yanıkkaya, *Etkin Devlet ve Ekonomik Gelişme,* Odak Yayınevi, Ankara 2004.

Greer Jed - Kavaljit Singh, "A Brief History of Transnational Corporations", *globalpolicy.org*, 2000, Erişim Tarihi: 16.05.2017.

Griffiths Martin, Steven C. Roach, M. Scott Solomon, *Uluslararası İlişkilerde Temel Düşünürler ve Teoriler*, Çeviren: CESRAN, Nobel Yayın, Ankara 2011.

Gündüz A. Yılmaz, "Geçmişten Günümüze Ekonomik Yönleriyle Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler: Malatya Örneği", *Avrupa Birliği'ne Giriş*

*Sürecinde KOBİ'ler: Türkiye ve Benzer Ülke Deneyimleri Konferansı*, Balıkesir Üniversitesi, Bandırma 2005.

Güvenç Nazım, *Küreselleşme ve Türkiye*, BDS Yayınları, İstanbul 1998.

Güvercin Deniz, "Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi", *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.

Habermas Jürgen, "Avrupalı Ulus Devlet", *Tartışılan Sınırlar Değişen Milliyetçilik*, Derleyen: Mustafa Armağan, Çeviren: İsmail Türkmen, Şehir Yayınları, İstanbul 2001, ss. 79-97.

Hannerz Ulf, *Çevre Kültür Senaryoları, Kültür, Küreselleşme ve Dünya Sistemi*, Çeviren: Gürkan Seçkin, Ümit Hüsrev Yolsal, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1998.

Harman Willis, *Küresel Zihniyet Değişimi*, Çeviren: Muhammed Şevkier, İz Yayıncılık, İstanbul 2000.

Hobsbawm Eric J., *Sermaye Çağı: 1848-1875*, Çeviren: Bahadır Sina Şener, Dost Kitabevi, Ankara 2003.

Huberman Leo, *Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla*, Çeviren: Murat Belge, İletişim Yayınları, İstanbul 2005.

Huntington Samuel P., *Biz Kimiz: Amerika'nın Ulusal Kimlik Arayışı*, Çeviren: Aytül Özer, CSA Yayınları, İstanbul 2004.

İnsel Ahmet, *İktisat İdeolojisinin Eleştirisi*, Birikim Yayınları, İstanbul, 2000.

İnsel Ahmet, *Neo-Liberalizm Hegemonyanın Yeni Dili*, Birikim Yayınları, İstanbul 2004.

Jameson Fredric, "Küreselleşme ve Politik Strateji", *Birikim Dergisi*, Çeviren: Mehmet Beşikçi, Sayı 139, 2000.

Jarblad Andreas, "The Global Politic Economy of Transnational Corporations: a Theory of Asymetric Interdependence", *Lulea University of Technology Extended Essay*, Sayı 47, 2002, ss. 1-47.

Jones Andrew, *Globalization: Key Thinkers*, Polity, Cambridge, 2010.

Karabağ Servet, *Mekanın Siyasallaşması*, Gazi Kitabevi, Ankara 2006.

Karabulut Ali Naci, "Küreselleşmenin Ticari Hayat Üzerindeki Etkileri", *Mevzuat Dergisi*, Cilt 7, Sayı 76, 2004.

Katırcıoğlu Erol, *Küreselleşme Çağında Sol Ekonomik Politikalar*, Kalkedon Yayınları, İstanbul 2008.

Kaya Tülay, "Immanuel Wallerstein'in Toplumsal Değişim Kuramı", *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005.

Kaymakçı Oğuz, *Küreselleşme ve Zengin-Fakir Ayrımı*, Nobel Basım Yayın Dağıtım, Ankara 2007.

Kentor Jeffrey, "The Growth of Transnational Corporate Networks: 1962-1998", *Journal of World Systems Research*, Cilt 11, Sayı 2, 2005, ss. 263-286.

Kızılçelik Sezgin, "Dünya Sistemi Teorisi", *Felsefe Ansiklopedisi*, Derleyen: Ahmet Cevizci, 4. Baskı, Babil Yayıncılık, Ankara 2006.

Kızılçelik Sezgin, *Küreselleşme ve Sosyal Bilimler,* Anı Yayıncılık, Ankara 2003.

Kim Suk H. -Eugene Swinnerton, "1994 Final Transfer Pricing Regulations of the United States", *Multinational Business Review*, Cilt 5, Sayı 1, 1997, s. 15-19.

Kiper Perihan, "Küreselleşme Sürecinde Kentlerin Tarihsel Kültürel Değerlerinin Korunması: Türkiye-Bodrum Örneği", *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004.

Korkmaz Esfender, "Dünya Krizinin Nedeni: Yanlış Küreselleşme", *Yeniçağ Gazetesi*, 03.04.2009.

Kozanoğlu Hayri, "Küreselleşme ve Uluslarüstü Sermaye Sınıfı", *Doğu Batı*, Cilt 3, Sayı 18, ss. 169-179.

Kök Recep - Ertuğrul Deliklitaş-Mehmet Karaçuka, "Türkiye Cumhuriyeti'nin Yüzüncü Yılına Hazırlanırken: Temel Dönüşümleri Açıklayan Analitik Yaklaşımlar ve Küreselleşmeden Beklentiler", *Türkiye İktisat Kongresi*, 2004, ss. 59-83.

Köybaşı Fatma, "Küreselleşme Sürecinde Avrupa Birliği Eğitim Sisteminin Türk Eğitim Sistemine Etkisinin Çorlu İlçesi Örneğinde İncelenmesi", *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.

Krasner Stephen D., *Sovereignty: Organized Hypocrisy*, Princeton University Press, Princeton 1999.

Laclau Ernesto, "Latin Amerika'da Feodalizm ve Kapitalizm", *Azgelişmişlik ve Emperyalizm*, Atilla Aksoy, Gözlem Yayınları, İstanbul 1975, ss. 121-156.

Leys Christophe, "Azgelişmişlik ve Bağımlılık: Eleştirel Notlar", *Emperyalizm, Gelişme ve Bağımlılık Üzerine*, Derleyen: Melih Ersoy, V Yayınları, Ankara 1992, ss. 75-91.

Macit Nadim, *Küresel Güç Politikaları: Türkiye ve İslam*, Fark Yayınları, Ankara 2006.

Marx Karl, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, Çeviren: Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara 1976.

Micklethwait John - Adrian Wooldridge, *A Future Perfect: The Essentials of Globalization*, Crown, New York 2000.

Murdock Graham - Peter Golding, "Kültür, İletişim ve Ekonomi Politik", *Medya – Kültür – Siyaset*, Derleyen: Süleyman İrvan, Ark Yayınları, Ankara 1997.

Mutlu Esin Can, *Uluslararası İşletmecilik*, Beta Yayınları, İstanbul 1999.

O'Brien Philip J., "Latin Amerika Bağımlılık Kuramlarına Bir Eleştiri", *Emperyalizm*, Derleyen: Melih Ersoy, Çeviren: Melih Ersoy, V Yayınları, Ankara 1992, ss. 23-40.

Özalp İnan, *Çok Uluslu İşletmeler: Uluslararası Yaklaşım*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 1998.

Özbek Meral, *Popüler Kültür ve Orhan Gencebay Arabeski*, İletişim Yayınları, İstanbul 1991.

Özcan Sezer, "Küreselleşme Sürecinde Türkiye'de Yerel Yönetimlerin Yapısal ve İşlevsel Dönüşümü", *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.

Özdek Yasemin, "Globalizmin İdeolojik Hegemonyası: Yanılsamalar", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 32, Sayı 3, 1999, ss. 25-48.

Öztürk Nazım, *Kalkınma Kuramlarına Eleştirel Bir Yaklaşım*, Roma Yayınları, Ankara 2005.

Özyakışır Deniz, "Ulus-Devlet ve Milli Egemenlik Bağlamında Teorik Bir Küreselleşme Eleştirisi", *Jeopolitik Dergisi*, Cilt 5, Sayı 31, ss. 78-80.

Özyurt Cevat, *Küreselleşme Sürecinde Kimlik ve Farklılaşma*, Açılım Kitap Yayınları, İstanbul 2012.

Pierson Christopher, *Modern Devlet*, Çeviren: Dilek Hattatoğlu, Çiziyazıları Yayınları, İstanbul 2000.

Polanyi Karl, *Büyük Dönüşüm – Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri*, Çeviren: Ayşe Buğra, İletişim Yayınları, İstanbul 2010.

Ragin Charles - Daniel Chirot, "The World System of Immanuel Wallerstein: Sociology and Politics as History", *Vision and Method in Historical Sociology*, 1984, ss. 276-312.

Robertson Roland, *Toplum Kuramı, Kültürel Görecelik ve Küresellik Sorunu*, Çeviren: Gürkan Seçkin-Ümit Hüsrev Yolsal, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1998.

Sander Oral, *Siyasi Tarih I*, İmge Yayınevi, Ankara 1999.

Santos Thetonio Dos, "Bağımlılığın Yapısı", *Azgelişmişlik ve Emperyalizm*, Derleyen: Atilla Aksoy, Gözlem Yayınları, İstanbul 1975, ss. 37-50.

Savaş Vural, *Dünya Ekonomi Sistemi*, Yeditepe Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2004.

Schaub Raphael, "Transnational Corporations and Economic Development in the Developing Countries", *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Zürih Üniversitesi, 2004.

Serazhatdinova Gulnar, "Globalleşme Sürecinde Çok Uluslu Turizm Şirketlerinin Yeri ve Türkiye'nin İstihdamı Üzerindeki Etkileri", *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.

Siverekli Demircan Esra, "Yeni Ekonomik Düzende Küreselleşme Yerelleşme Bağlamında Belediyelerde Yeni Mali Yönetim Anlayışı", *Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt 29, 2007, ss. 135-159.

Smith Jeremy - Shmuel Noah Eisenstadt, *Europe and the Americas: State Formation, Capitalism and Civilization in Atlantic Modernity*, Brill Academic Publishers, Leiden 2006.

Sülün Dilara, *Uluslarötesi İşletmeler*, İzmir Ticaret Odası, 2005.

Swingewood Alan, *Kitle Kültürü Efsanesi*, Çeviren: Aykut Kansu, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1996.

Şahin Köksal, "Türkiye'de Küreselleşme Işığında Ulus-Devlete Bakış", *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.

Tağraf Hasan, "Küreselleşme Süreci ve Çokuluslu İşletmelerin Küreselleşme Sürecine Etkisi", *C. Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 3, Sayı 2, 2002, ss. 33-47.

Teichova Alice - Herbert Matis, *Nation, State, and the Economy in History*, Cambridge University Press, Cambridge 2003.

Tekeli İlhan - Selim İlkin, "Küreselleşme Ulus-Devlet Etkileşimi Bağlamında AB-Türkiye İlişkilerinin Yorumlanması", *Doğu Batı Dergisi*, Cilt 3, Sayı 10, 2000, ss. 91-115.

Temizel Handan -Erol Turan-Metehan Temizel, "Küresel İşletmecilikte Ülkelerin Sosyo-Kültürel Yapılarından Kaynaklanan Sorunlar", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 19, ss. 459-474.

Theda Skocpol, *Tarihsel Sosyoloji Bloch'tan Wallerstein'e Görüşler ve Yöntemler*, Çeviren: Ahmet Fethi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.

Tilly Charles, *Avrupa'da Devrimler (1492-1992)*, Çeviren: Özden Arıkan, Literatür Yayıncılık, İstanbul 2005.

Tilly Charles, *Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu*, Çeviren: Kudret Emiroğlu, İmge Kitabevi, Ankara 2001.

Türker Masum - Esin Örerler, *Türk Şirketlerinin Küresel Şirket Haline Getirilmesi Yolları*, İstanbul Ticaret Odası, 2004.

Uhlin Anders, "Transnational Corporations as Global Political Actors: A Literature Review", *Cooperation and Conflict*, Cilt 23, Sayı 4, ss. 231-247.

Uygun Oktay, "Küreselleşme ve Değişen Egemenlik Anlayışının Sosyal Haklara Etkisi", *Anayasa Yargısı Dergisi*, Sayı 20, ss. 250-284.

Uygun Oktay, "Ulusüstü Siyasal Birlikler ve Küreselleşme", *Küreselleşme ve Ulus Devlet*, Derleyen: Meryem Koray, Yıldız Teknik Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayını, İstanbul 2001, ss. 151-178.

Vergin Nur, "A. G. Frank'in Az Gelişmişlik Modeli Üzerine Epistemolojik Bir Eleştiri Denemesi", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt 35, Sayı 1-4, 1975, ss. 125-145.

Wallerstein Immanuel, "Globalization or the Age of Transition?", *International Sociology*, Cilt 15, Sayı 2, ss. 251-267.

Wallerstein Immanuel, "Sistem Karşıtı Hareketlerin Tarihi ve İkilemleri", *Büyük Kargaşa: Yeni Toplumsal Hareketlerin Krizi*, Derleyen: Samir Amin, Giovanni Arrighi, Andre Gunder Frank, Immanuel Wallerstein, Çeviren: Erden Akbulut, Alan Yayıncılık, İstanbul 1993, ss. 10-53.

Wallerstein Immanuel, *Bildiğimiz Dünyanın Sonu: Yirmi Birinci Yüzyılın Sosyal Bilimi*, Çeviren: Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul 2009.

Wallerstein Immanuel, *Dünya Sistemleri Analizi: Bir Giriş*, Çeviren: Ender Abadoğlu-Nuri Ersoy, Aram Yayıncılık, İstanbul 2004.

Wallerstein Immanuel, *Geçiş Çağı / Dünya Sisteminin Yörüngesi (1945-2025)*, Avesta Yayınları, İstanbul 2000a.

Wallerstein Immanuel, *The Modern World System I: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*, New Work Academic Press Inc, New York 1974.

Wallerstein Immanuel, *Yeni Bir Sosyal Bilim İçin*, Çeviren: Ender Abadoğlu-Nuri Ersoy, Aram Yayınları, İstanbul 2005.

Yayla Atilla, *Siyasi Düşünce Sözlüğü*, Liberte Yayınları, Ankara 2003..

Yelden Erinç, "Neoliberal Küreselleşme İdeolojisinin Kalkınma Söylemi Üzerine Değerlendirmeler", *Praksis Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 7, 2002, ss. 19-34.

Yeung Henry Wai-Chung, "Capital State and Space: Contesting the Borderless World", *Transactions of the Institute of British Geographers*, Cilt 23, Sayı 3, ss. 291-309.

Yürekli Emin, "Ulusal Devlet Krizi ve Katmerli Kimlikler", *International Davraz Congress on Social and Economic Issues Shaping the World's Future: New Global Dialogue*, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2009, ss. 2390-2397.